

М.І.КІСІЛЬ, Л.В.САЛОВСЬКА

**Регулювання
доходів сільського
населення**

Монографія

**КИЇВ
ННЦ “Інститут аграрної економіки”
2007**

УДК 336.1.07:631
ББК 65.32
К 44

Рецензенти: **М.Й. Малік**, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент УААН;
О.Ю.Єрмаков, доктор економічних наук.

Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ “Інститут аграрної економіки”
(протокол № 5 від 17 серпня 2007 р.).

Кісіль М.І., Саловська Л.В.
К 44

Регулювання доходів сільського населення: Монографія – К.:
ННЦ ІАЕ, 2007. – 222 с.

ISDN № 978-966-669-205-7

Книгу підготовлено в Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки” і Кіровоградському національному технічному університеті в рамках договору про творче співробітництво між ними № 486 від 26 жовтня 2005 р. за результатами проведених досліджень з питань регулювання доходів сільського населення. Висвітлено аспекти щодо теоретичних засад, особливостей, механізмів і практики регулювання доходів сільського населення. Обґрунтовано перспективні показники рівня доходів сільського населення, а також пропозиції відносно удосконалення відповідних державних і регіональних механізмів регулювання. Звертається увага на важливість формування механізмів збільшення доходів селян на їх власність.

Розрахована на науковців, викладачів, консультантів, керівників і спеціалістів підприємств, а також працівників органів державного управління.

УДК 336.1.07.631.
ББК 65.32

ISBN 978-966-669-205-7

© Кісіль М.І., Саловська Л.В., 2007

ПЕРЕДМОВА

1. Пошук шляхів підвищення рівня доходів сільського населення – важливе завдання аграрної економічної науки

Праця селян створює основу їх життя. Тому вони постійно зайняті трудовою діяльністю в сільськогосподарських підприємствах, фермерських господарствах, особистих, селянських і домашніх господарствах. Працюють не лише особи працездатного віку, а й пенсіонери, інваліди та діти. Як всі члени суспільства вони розраховують на належну оплату їхньої праці.

Завдяки процесам ринкової трансформації економіки селяни стали власниками сільськогосподарських угідь та майна реорганізованих КСП. Вони постійно здійснюють витрати на ведення присадибного господарства, яке у більшості випадків частково має товарний характер. Передавши землю й майно в оренду підприємствам правонаступникам реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств, селяни отримують від них на свій капітал певні доходи. Частина жителів села отримує пенсії, соціальну допомогу та інші види допомоги від держави і місцевих органів самоврядування.

Сукупні доходи селян, отримувані ними в місцях постійного проживання, мали б задовольняти їх основні життєві потреби, забезпечувати процеси відтворення робочої сили як виробничого ресурсу, формування й розвитку людського капіталу в сільській місцевості.

Проте сучасний рівень доходів сільського населення поки що не забезпечує йому належного рівня життя. Тому значна частина селян шукає інших джерел доходів за межами села, а то й держави. Це негативно позначається не лише на рівні та якості життя сільського населення, а й на його відтворенні, демографічній ситуації, і врешті-решт - на продовольчій, соціальній і військовій безпеці держави.

Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки” постійно вивчає економічні проблеми аграрної сфери, зокрема проблему доходів сільського населення. За результатами здійснених тривалий час досліджень встановлено, що причини низького рівня доходів сільського населення значною мірою пов’язані з міжгалузевими диспропорціями та недосконалістю економічних відносин у сільському господарстві, тобто формуються за межами галузі.

Основним джерелом доходів сільського населення є виручка від реалізації продукції та різноманітних послуг, що виробляються у великих, середніх і малих підприємствах, селянських господарствах і присадибних ділянках. В кінцевому рахунку ці доходи трансформуються у заробітну плату, пенсії, інші трудові доходи сільського населення. Однак внаслідок відсутності цінового паритету між сільським господарством та іншими галузями і сферами економіки, доходи сільського господарства десятки років не виправдано перерозподіляються на користь посередницьких, переробних, обслуговуючих та інших підприємств і організацій. Тому сільське господарство, де разом із землею сконцентровано понад 40 % капіталу держави, зайнято 15 % працюючих і створюється 15 % ВВП, не лише не одержує прибутків на рівні інших галузей і сфер, а взагалі збиткове. А це не сприяє зростанню доходів сільського населення і нагромадженню їх капіталів у землі, нерухомості та рухомому майні.

Селяни, власники землі й майна пайових фондів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств, поки що не отримують доходи на свою власність на рівні, що забезпечує не лише збереження, просте відтворення, а й нагромадження їх капіталу та зростання рівня споживання.

Поліпшення ситуації з доходами сільського населення вимагає здійснення заходів щодо усунення міжгалузевих диспропорцій, підвищення рівня заробітної плати працюючих, збільшення обсягів та рівня підтримки мало захищених верст сільського населення тощо. Важливою складовою доходів селян мають стати орендна плата за їхню землю й майно, якими

користуються сільськогосподарські підприємства та фермери. Підвищенню рівня життя сільського населення також буде сприяти державна і місцева підтримка розвитку соціальної та виробничої інфраструктури села. Власне, необхідно розв'язати проблему комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій.

Аналізуючи причини негараздів у сільському господарстві, ми, дослідники з Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” Української академії аграрних наук, зробили висновок, що ці негаразди пов'язані не з аграрною реформою, а з її незавершеністю. Не реформа призвела до погіршення економічної ситуації на селі. За нашими оцінками, її здійснено лише на одну третину. Основні заходи, що мали б забезпечувати нормальні економічні відносини на селі та доходи селян, ще слід здійснити. Сільське господарство нині не має цивілізованого ринку землі, достатніх обсягів та дешевих короткострокових і довгострокових кредитів, не працює іпотека, незадовільний стан лізингових, страхових, агротехнічних, сервісних та інших послуг. Поки що лише в ручному режимі управління робляться невдалі спроби стримувати не лише сезонні підвищення цін на пальне, добрива та інші ресурси, а й на м'ясо. Все це стримує розвиток аграрної сфери, а, отже, й зростання доходів селян.

Я впевнений, що вирішивши зазначені проблеми, ми забезпечимо суттєве підвищення рівня доходів сільського населення.

Пропонована читачеві книга присвячена висвітленню сучасних проблем регулювання доходів сільського населення. При підготовці книги використано результати тривалих наукових досліджень цієї проблеми. Разом з тим, автори не претендують на всебічне і однозначне вирішення надзвичайно складних питань, пов'язаних із формування доходів сільського населення. В Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки” здійснено також дослідження з деяких інших аспектів цієї проблеми, зокрема групою дослідників на чолі з доктором економічних наук В.С. Дієсперовим. Ці дослідження взаємно доповнюють одне одного,

залишаючи поле для дискусій і подальших пошуків, що цілком нормально для науки.

Вважаю, що ця книга буде корисна для різних читачів. Хоча результати поглиблених досліджень отримано на матеріалах Кіровоградської області, результати наукових досліджень, висновки і пропозиції авторів репрезентативні й для інших регіонів та держави загалом.

Висловлюю велику вдячність високоповажному ректору пану Михайлу Івановичу Черноволу, керівництву економічних факультетів, викладачам, іншим співробітникам і аспірантам Кіровоградського національного технічного університету, які здійснюють творче співробітництво з Національним науковим центром “Інститут аграрної економіки”, зокрема з пошуку шляхів розв’язання проблем підвищення доходів сільського населення, інвестиційного, фінансового, технічного, бухгалтерського та інформаційного забезпечення сільськогосподарських підприємств, формування і використання капіталу, санації підприємств АПК тощо. Ця книга - один з результатів цієї співпраці, сподіваюся, що не останній.

Директор Національного наукового центру
“Інститут аграрної економіки”,
Герой України, академік УААН

П.Т. Саблук

2. Творча співпраця університету та наукового закладу дає вагомі результати

Кіровоградський національний технічний університет нині є провідним вищим учбовим закладом регіону. Діти селян складають основну частину студентів університету. Потенційна можливість селян щодо навчання своїх дітей залежить від рівня доходів їх домогосподарств. Саме тому Кіровоградський національний технічний університет досліджує рівень доходів сільського населення та механізму його регулювання.

За результатами дослідження встановлено, що в умовах ринкової трансформації аграрної економіки рівень і структуру доходів сільського населення значною мірою визначають їх грошові надходження від реалізації товарної продукції, виробленої в особистих селянських господарствах і доходи від власності на землю та майно колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. Динаміка обсягів і структурні зрушення у доходах сільського населення є неоднозначними і характеризуються переважно негативними тенденціями. Так, поряд із зростанням номінальних і реальних доходів сільського населення, їх обсяги поки що не достатні для забезпечення мінімального рівня життя більшості сільських жителів. Крім того, ринкова трансформація аграрної економіки зумовила розшарування сільського населення за рівнем доходів. Встановлено що диференціація доходів населення у сільській місцевості в 1,5 раза вища, ніж у містах.

Сучасний механізм регулювання рівня доходів сільського населення хоча й орієнтований на забезпечення мінімальних життєвих потреб, однак реально не забезпечує селянам заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму, а тому є неефективним і потребує удосконалення.

Слід зазначити, що здійснювати подібні дослідження достатньо важко тому, починаючи з 2002 р., Кіровоградський національний технічний університет започаткував співпрацю з Національним науковим центром «Інституту аграрної економіки». Ініціаторами такого співробітництва

виступили відділ інвестицій Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” (завідувач Кісіль М.І.) та кафедра бухгалтерського обліку нашого університету (завідувачі Савченко В.М. і Пальчук О.В.) за безпосередньою участю декана економічного факультету проф. Г.М.Давидова.

До результатів цієї співпраці можна віднести і видання цієї книги.

Вважаю, що запропонована читачам книга буде корисна та цікава керівникам і спеціалістам підприємств, працівникам органів державного управління, науковцям, консультантам, практичним працівникам, викладачам і студентам вищих та середніх навчальних закладів економічного та аграрного напрямку.

Висловлюю велику вдячність високоповажному директору Національного наукового центру “Інституту аграрної економіки”, Герою України, академіку УААН Петру Трохимовичу Саблуку та всім його співробітникам, що здійснюють творче співробітництво з Кіровоградським національним технічним університетом з питань підготовки фахівців, вивчення та пошуку оптимальних шляхів підвищення доходів сільського населення, інвестиційного, фінансового, технічного, бухгалтерського та інформаційного забезпечення сільськогосподарських підприємств, формування й використання капіталу. Маю надію, що творче співробітництво Кіровоградського національного технічного університету і Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” продовжиться й надалі.

Ректор Кіровоградського національного
технічного університету,
доктор технічних наук, професор

М.І. Черновол

ВСТУП

Сучасний розвиток аграрного сектору економіки України супроводжується різким падінням рівня доходів сільського населення. Трансформаційні процеси зумовили масове безробіття на селі, зниження рівня продуктивності праці й дохідності сільськогосподарських товаровиробників, погіршення соціальних умов життя сільського населення. Внаслідок масового збіднення сільського населення аграрні регіони України стають дотаційними. Тут значно уповільнилися процеси відновлення людського потенціалу, посилилася депопуляція населення та його деградація, а також загострюється соціально-політична ситуація. До одного з таких регіонів відноситься й Кіровоградська область, на матеріалах якої проводилися поглиблені дослідження. Тому важливим завданням аграрної політики має бути здійснення системи заходів щодо впровадження нових методів і механізму регулювання рівня доходів сільського населення з метою їх подальшого збільшення.

Нині деформації в оплаті праці селян досягли таких масштабів і глибини, що вона фактично перетворилась у різновид соціальної “допомоги”. В системі регулювання рівня заробітної плати, як найбільш важливої складової доходів сільського населення, фактично залишилася лише підтримка її мінімального рівня, що у свою чергу також не регулюється належним чином.

Світова практика застосовує різні методи і механізм регулювання. Історичний та закордонний досвід свідчить, що кожна система господарювання або країна мають свої особливості регулювання рівня доходів сільського населення. В національних умовах перехід від командно-адміністративної економіки до економіки змішаного типу, потребує, насамперед, докорінного реформування існуючих та запровадження нового механізму регулювання рівня доходів населення.

В Україні також застосовуються різні методи і механізм регулювання рівня доходів сільського населення. Однак цей процес здійснюється без

належного науково-методологічного забезпечення, що негативно позначається на умовах життя селян. Проблема загострюється у зв'язку з відмовою держави від засобів і важелів регулювання, що використовувалися ще за радянських часів, і неспроможністю ринкових регуляторів працювати на повну силу.

При формуванні системи регулювання рівня доходів сільського населення, насамперед, необхідно враховувати: існуючу нерівномірність у розподілі доходів населення, яка є результатом не фіаско ринку, а проявом його нормального функціонування; нееластичність попиту на сільськогосподарські продукти, яка не дозволяє постійно збільшувати доходи селян при зростанні масштабів виробництва; можливість значного збільшення пропозиції сільськогосподарської продукції у результаті науково-технічного прогресу; відносну незмінність природи сільськогосподарських ресурсів (землі, капіталу, робітників); сезонні коливання виробництва сільськогосподарської продукції.

Проблема регулювання рівня доходів сільського населення у ринкових умовах зумовлює необхідність формування засад такого регулювання, створення дієвого фінансового механізму, який би сприяв підвищенню загального рівня доходів і зменшенню його диференціації по групах сільського населення.

Теоретичні, методологічні, методичні та практичні аспекти регулювання рівня доходів населення ґрунтовно вивчали такі зарубіжні й вітчизняні вчені як Л. Ерхард, Дж. Кейнс, С. Кларк, Ю. Краснов, Л. Краснолуцька, Л. Лестер, М. Лощінін, А. Маршал, В. Райцін, Г. Саркісян, В. Соколінський, Г. Форд, М. Фрідмен, Дж. Хікс та ін. Макроекономічні аспекти непрямого регулювання рівня доходів сільського населення шляхом формування міжгалузевих економічних відносин на основі норми прибутку, пільгового оподаткування і кредитування, а також застосування інших фінансових важелів, досліджували В. Алексійчук, О. Булавка, М. Дем'яненко, М. Кісіль, П. Лайко, П. Саблук, О. Чернявський та ін. Проблемами регулювання рівня

окремих видів доходів населення, зокрема сільського, займалися: з питань оплати праці – С. Бандур, Д. Богиня, В. Дієсперов, А. Колот, М. Масхма, І. Микитенко, Л. Фільштейн; доходів від особистого селянського господарства – В. Месель-Веселяк, О. Шпичак; соціальних трансфертів – К. Якуба, Т. Кір'ян та інші вчені.

Проте окремі теоретичні, методологічні та методичні аспекти регулювання рівня доходів сільського населення опрацьовані недостатньо. Зокрема, відсутні: концепція комплексного регулювання рівня доходів сільського населення із застосуванням нових фінансових важелів; обґрунтування нормативного рівня доходів сільського населення на їх майнові права, перспективної структури доходів і механізму забезпечення мінімального рівня доходів на основі споживчого кошика; науково обґрунтовані пропозиції щодо регулювання рівня доходів сільського населення на рівні регіону тощо. Все це визначає необхідність вирішення питань удосконалення фінансових механізмів регулювання рівня доходів сільського населення.

У зв'язку із зазначеним у цій монографії висвітлено теоретичні та методичні заходи регулювання доходів сільського населення, сучасні умови й практика та основні напрями вдосконалення механізмів такого регулювання. З огляду на недостатню вивченість та практичну значимість особливу увагу приділено окремим аспектам формування доходів селян на їх капітал у спільній частковій власності.

Це видання, як результат спільних досліджень, не відбулося б без розуміння і сприяння вельмишановних П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненка та В.М. Скупого з ННЦ "ІАЕ" і М.І. Черновола, М.М. Петренко і В.М. Кропивного з КДТУ, які вирішили відповідні організаційні й фінансові питання. Автори також вдячні Н.О. Седовій за технічну допомогу, пов'язану з підготовкою цього видання.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

1.1. Теоретичні засади регулювання доходів сільського населення

Регулювання рівня доходів населення є обов'язковою складовою системи державного регулювання економіки у всіх суспільно-економічних системах. Тому визначення його основних принципів і механізмів потребує дослідження загальних теоретичних засад регулювання економіки.

Думки щодо необхідності регулювання економіки, важливим елементом якої є доходи населення, виникли разом з її становленням у межах держав, оскільки економічні процеси як прямо, так і опосередковано впливають на рівень життя населення. Регулювання (*regulation*) у перекладі з англійської означає приведення до порядку. Висновок щодо необхідності регулювання економіки одним з перших обґрунтував у “Трактаті політичної економії” французький економіст Антуан де Монкретьєн (1575 – 1621). У зазначеній роботі він запропонував здійснювати економічну політику підтримки торгівлі тому, що остання є головною метою виробництва. У XVII – XVIII століттях основним напрямом економічної думки був меркантилізм – концепція, яка в основі національного розвитку вбачала накопичення благородних металів, що вважалися основними формами багатства. Найбільш відомими представниками цього напрямку були англійський економіст Томас Мен (1571 – 1641), французький економіст і політик Жан Батист Кольбер (1619 – 1683) та російський економіст І.Т. Посошков (1652 – 1726) [73, 96].

Поряд із меркантилізмом виникла школа фізіократів, засновниками якої були французькі вчені Франсуа Кене (1694 – 1774) і Анн Тюрго (1727 – 1781) [56, 142]. На думку фізіократів, тільки земля є продуктивною, а праця сільськогосподарських робітників здатна створити чистий продукт, тобто дохід, що перевищує витрати.

Значну увагу питанням регулювання доходів приділяли такі представники класичної політичної економії як Вільям Петті (1623 – 1687),

Адам Сміт (1723 – 1790), Давид Рікардо (1772 – 1823), Джон Стюарт Мілль (1806 – 1873) і Жан – Батіст Сей (1762 – 1832) [56, 79, 92, 109, 130]. Незважаючи на суттєві відмінності в поглядах, вони були одностайними щодо необхідності підтримки економічного лібералізму, суть якого нерідко визначають словами “*laissez faire*” (у буквальному перекладі – “залиште робити”). В основу принципу “*laissez faire*” покладено політичну вимогу, сформовану ще школою фізіократів - повна економічна свобода особистості й вільна конкуренція, яка не обмежується втручанням держави. Класична економічна школа розглядала людину, як “людину економічну”, тобто вона мала прагнути до максимізації свого багатства, що, у свою чергу, призводить до збільшення багатства всього суспільства. Цей автоматичний механізм самонастроювання економіки, який направляє дію окремих виробників і споживачів таким чином, що вся система знаходиться у стані тривалої економічної рівноваги, яку Адам Сміт назвав “невидимою рукою” ринку [130]. Тривале існування в такій системі безробіття, перевиробництва або недовироблення товарів не є можливим. В подальшому теорію економічного лібералізму розвинули “неокласики” Альфред Маршалл (1842 – 1924), Артур Пігу (1877 – 1959), Карл Менгер (1840 – 1921), Евген Бем – Баверк (1851 – 1914), Фрідріх Візер (1851 – 1926), Леон Вальрас (1834 – 1910), Вільфредо Парето (1848 – 1923) [14, 75, 93]. Проте кризові явища, що охопили західні країни у 20 – 30 = x роках минулого сторіччя, викликали грандіозну за своїми масштабами й глибиною економічну кризу (“Велику депресію” 1929 – 1933 рр.) і поставили під сумнів позиції прихильників теорії “класицизму” та “неокласицизму”. Це спричинило виникнення такого нового теоретичного напрямку як кейнсіанство, що отримало свою назву від імені видатного англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса (1883 – 1946). В книзі “Загальна теорія зайнятості, процента й грошей” Кейнс відмовився від головного постулату неокласиків – “законів ринку” [54, 55]. Для підвищення сукупного попиту Кейнс запропонував використовувати податково-бюджетну та кредитну-грошову політику держави. У подальшому значний

вклад в розробку теоретичної системи Кейнса внесли американські вчені Елвін Хансен, Пол Самуельсон та Джон Хікс [153, 154].

Нині погляди кейнсіанців та некейнсіанців набули широкого поширення і практичного значення. Більшість провідних економістів світу визнають необхідність регулювання економіки, хоча залишається відкритим питання щодо його масштабів.

В класичній економічній літературі [72, 150, 164, 165,] визначається, що будь-яке суспільство розвивається в умовах обмежених ресурсів, а тому має вирішувати наступні три фундаментальні проблеми:

що виробляти – прийняти рішення про те, які саме блага, якої якості та в якій кількості необхідно виробляти;

як виробляти – визначити за допомогою яких обмежених ресурсів та їх комбінацій, а також технологій, будуть вироблені блага;

для кого виробляти – ця проблема пов'язана з розподілом благ: для кого будуть вироблені блага і в якій кількості вони будуть знаходитися у розпорядженні економічного суб'єкта.

Особливості регулювання залежать від типу економічної системи. За період свого існування людство з метою вирішення зазначених фундаментальних проблем створило декілька типів економічних систем. Однозначної думки щодо їх кількості в наукових колах не існує. Так, І.Р. Михасюк [81] виділяє п'ять типів економічної системи – традиційну (натуральне господарство), ринкову, адміністративно-командну, змішану (ринкову економіку змішаного типу) і перехідну.

На думку Д.Стінглера, більш обґрунтовано виділяти два основні типи економічних систем [164, с.73], тому що усі інші є лише різними варіантами поєднання цих двох систем. Основним аргументом на користь виділення саме двох систем є існування тільки двох типів власності: приватної та державної. Це зумовлює доцільність виділення двох типів економічних систем – ринкової, в основі якої лежить приватна власність на засоби виробництва, та планово-розподільної, заснованій на державній власності на

засоби виробництва. Колективна чи змішана форми власності, а, отже, й інші варіанти економічної системи, є похідними від двох їх типів.

Кожна з цих двох економічних систем має власний принципово відмінний механізм регулювання економічних процесів, зокрема доходів населення.

Особливість планово-розподільної економіки полягає в тому, що держава координує ведення господарства на всіх рівнях управління. Ця форма організації економіки передбачає монополізацію державою власності. Планово-розподільна економіка створюється з метою вирішення, зокрема, двох завдань - знищення нерівності у доходах, в тому числі й населення, та формування механізму цілеспрямованого регулювання рівня життя суспільства і кожної фізичної особи, що за задумом творців цієї системи повинно було знищити бідність, насильство та війни.

Однак вирішення цих питань на практиці викликало низку негативних явищ, зокрема, знищення нерівності зумовило ліквідацію стимулюючих функцій. Для вирішення зазначених завдань необхідно було мати ідеальні вищі органи управління суспільством, що також поки неможливо. Тому в умовах командно-адміністративної системи не було забезпечено абсолютної реалізації зазначених цілей.

На думку Д. Стінглера, особливість ринкової системи полягає в тому, що “ринок – це спосіб взаємодії виробників та споживачів, заснований на децентралізованому, не персоніфікованому механізмі цінових сигналів” [164, с.74]. Загальноприйнято виділяти такі основні групи суб’єктів ринкового господарства: домогосподарство, бізнес, уряд, нерезиденти.

Головними передумовами виникнення ринкової економіки є суспільний поділ праці, спеціалізація, економічна автономія та вільний обмін ресурсами. Ефективне функціонування ринкової економіки потребує застосування цін, взаємодії попиту й пропозиції та конкуренції.

Однак ринковий механізм має максимальні переваги тільки в чисто конкурентному середовищі виробництва приватних товарів і послуг, а також

за умови відсутності трансакційних витрат, що практично неможливо. У зв'язку з цим виникає необхідність створення системи, яка б зберегла усі позитивні моменти ринкової економіки та, водночас, усунула її недоліки. Зокрема, такою системою є економіка змішаного типу, формування якої є пріоритетною світовою тенденцією. Ця система дозволяє використовувати як ринкові, так і не ринкові регулятори, для формування такого механізму і регулювання, який би забезпечував реалізацію соціально-економічних цілей розвитку суспільства.

Сучасна економічна модель не може ефективно функціонувати без координуючої, регулюючої участі держави. Саме вона, маючи чітку стратегію і програму реформування та використовуючи весь арсенал засобів, що є в її розпорядженні, здатна у відносно короткі строки і з меншими втратами створити умови для цивілізованих соціально-економічних відносин і найбільш повного задоволення потреб суспільства.

Схему “змішаної економіки” (*mixed economy*), яка інколи розглядається як окремий тип економічної системи, або як симбіоз її двох основних типів, наведено на рисунку 1.1.

Незважаючи на те, що змішана економіка має ознаки ринкової й планово-розподільної систем, вона залишається лише більш розвиненою формою ринкової системи. Основним способом передачі інформації в ній є механізм цінкових сигналів (або спонтанний порядок), а у приватній власності знаходиться більша частина обмежених ресурсів, головним з яких, є капітал.

На доцільність розгляду двох основних типів економічних систем – ринкової та командно-адміністративної вказував Л. Мізес: “Виробництво може бути направлено лише за допомогою ринкових цін..., або за допомогою поради уряду щодо управління виробництвом. Третього рішення немає. На думку Д.Стінглера, неможлива третя соціальна система, яка б не була ні соціалістичною, ні капіталістичною” [164, с.73].

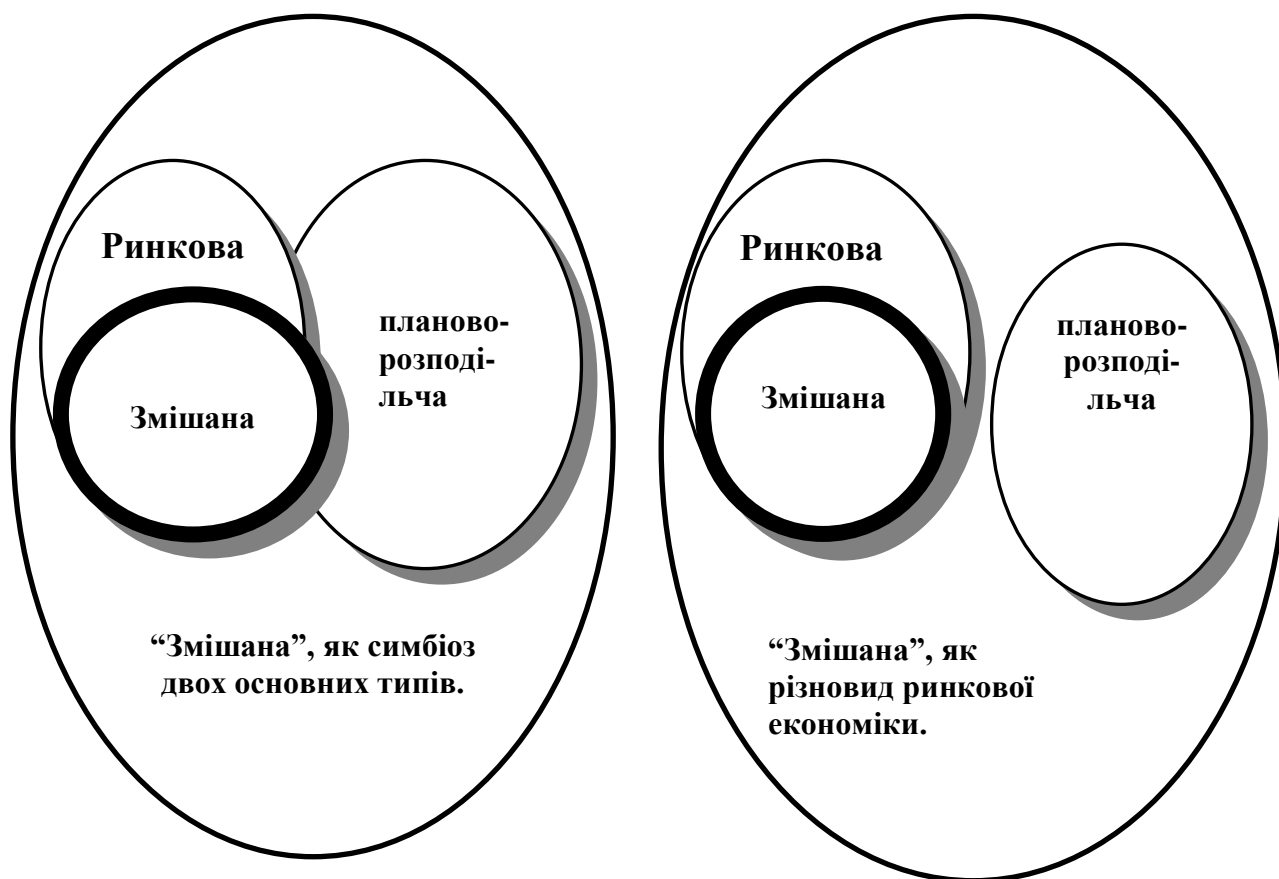

Рис. 1.1. “Змішана економіка” у сучасному світі

В сучасних умовах залежно від основних цілей уряду варіанти змішаної економіки мають особливості. Тому деякі економісти [72, 81, 160] виділяють наступні чотири основні моделі державного регулювання економіки, зокрема:

американську – лібералізовану систему управління національною економікою, в якій основний акцент робиться на ринкових регуляторах економічних процесів, а державне регулювання зводиться до використання правових і опосередкованих методів з метою створення сприятливих для розвитку бізнесу умов, а, отже, й доходів власників цього бізнесу та працюючих;

японську – де: централізоване регулювання соціально-економічного розвитку країни здійснюється на основі використання переважно економічних, опосередкованих та неформальних методів державного регулювання економіки; домінує психологія колективізму, солідарності, підпорядкування особистих інтересів колективним і державним;

забезпечується формування доходів працівників як через заробітну плату, так і інші форми доходів, зокрема, через здійснення фірмою витрат, традиційних для домогосподарств;

шведську – у якій управління соціально-економічним розвитком побудовано на основі активного втручання держави у процес розподілу і перерозподілу доходів, створення сильної системи соціального захисту населення, домінування ідеї рівності й солідарності, формування доходів малозабезпечених прошарків населення за рахунок перерозподілу доходів;

німецьку – управління національною економікою з активним використанням ринкових регуляторів, насамперед, конкуренції, а також створення на державному рівні ефективної системи соціального захисту громадян.

Незважаючи на різноманітність моделей державного регулювання, всі вони передбачають втручання держави в економіку, а саме:

формування ринкової системи соціального захисту малозабезпечених прошарків населення;

створення умов для ефективного функціонування самого ринкового механізму;

усунення негативних наслідків ринкових процесів;

захист національних інтересів на світових ринках;

вирішення проблем, які ринковий механізм не може вирішити, або вирішує їх незадовільно.

Досвід застосування різних моделей свідчить про доцільність державного регулювання економіки за такими основними напрямками:

1. Забезпечення правової бази й суспільної атмосфери, що сприяє ефективному функціонуванню ринкової системи.

2. Боротьба проти монополізму, стримування інфляції, прийняття заходів щодо охорони навколишнього середовища.

3. Перерозподіл доходів і багатства.

4. Визначення основних завдань науково-технічної політики.

5. Вирішення регіональних проблем, пов'язаних з диспропорціями в соціально-економічному розвитку регіонів.

6. Координація зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, здійснення контролю за міграцією капіталів і робочої сили, вплив на валютні курси, управління платіжними й торговими балансами тощо.

Перший напрям діяльності держави у сфері регулювання економікою передбачає принцип забезпечення державою правової бази й суспільної атмосфери, що є передумовами ефективного функціонування ринкової економіки. Необхідна правова база має передбачати заходи щодо надання законного статусу приватним підприємствам, визначення прав приватної власності, гарантій дотримання контрактів, регулювання відносин між підприємствами, постачальниками ресурсів та споживачами. Через законодавство держава виконує функції арбітра в сфері економічних відносин і застосовує владу для накладення відповідних обмежень. Основні функції, які реалізуються державою, включають також застосування поліцейських сил для підтримки суспільної згоди, введення стандартів виміру ваги та якості продуктів, створення грошової системи тощо.

Значення **другого** напрямку діяльності держави у сфері регульованої економіки посилюється у зв'язку з тим, що конкуренція дає можливість створити ринковий механізм регулювання економіки. Застосування урядами антимонопольного законодавства, насамперед, спрямоване на підтримку функціонування саморегулюючої ринкової економіки.

Однак, перші два зазначені напрями, спрямовані на створення оптимальної ринкової економіки, не усувають недоліків, притаманних ринку. Це змушує уряд стимулювати та модифікувати ринкову економіку. До одного із таких заходів і належить перерозподіл доходів (**третій напрям**). Необхідність перерозподілу державою доходів викликана значною нерівномірністю розподілу доходів у ринковій економіці. Це результат, насамперед, наявності осіб, праця яких високооплачується у зв'язку з їх природними здібностями, або вони мають значні доходи від власності, чи

незаконної діяльності. Висока ступінь диференціації доходів населення, окрім психологічного аспекту, породжує політичну нестабільність і вибухонебезпечний характер суспільних відносин. Усе це змушує державу вирішувати завдання зменшення нерівності у розподілі доходів населення.

Регулювання розподілу доходів населення держава здійснює як через пряме втручання у функціонування ринку, так і засобами непрямого впливу. Прикладом прямого втручання є цінове регулювання. Передусім, це стосується практики встановлення гарантованих фіксованих цін для сільськогосподарських виробників і мінімальної заробітної плати. Крім того, держава передає частину доходів бюджету незахищеним прошаркам населення. Тобто, трансфертні платежі забезпечують допомогу тим, хто її найбільше потребує (інвалідам, безробітним, пенсіонерам тощо).

До непрямих методів втручання держави в розподіл доходів відноситься податкова система в частині справляння прибуткового податку з громадян. Прогресивний податок із громадян дозволяє диференційовано стягувати частки доходів, що сприяє зменшенню диференціації. Але регулювання доходів за допомогою податкового законодавства повинно застосовуватися дуже обмежено. У разі порушення цього принципу відбувається переливання доходів у “тіньовий сектор”.

Третій напрям передбачає також перерозподіл ресурсів. Втручання держави в перерозподіл ресурсів пов'язано з такими порушеннями функціонування ринку, як:

виробництво ринковою системою невідповідної кількості певних товарів та послуг (*spillovers*);

неспроможність виділити будь-які ресурси на виробництво певних товарів і послуг, виробництво яких з економічної точки зору виправдано (*externalities*).

Хоча ринкова система загалом сприятлива до впровадження досягнень науково-технічного прогресу (далі – НТП), вона не в змозі забезпечити стратегічні зрушення в галузі науки, техніки і технології та на цій основі

здійснити глибокі структурні перетворення в економіці. Пов'язано це з високим ступенем ризику, невизначеністю розмірів прибутків і, як правило, тривалим строком окупності. Отже, тільки держава може створити можливості для визначення й фінансування завдань НТП щодо розвитку науково-технічного прогресу. Це **четвертий** напрям регулювання економіки.

Національні економіки й рівень доходів населення неоднорідні у різних регіонах держави. Під впливом історичних, національних, демографічних, географічних та інших неринкових факторів формуються регіональні диспропорції. Вирішення регіональних проблем неможливо без втручання (прямого або непрямого) держави, що є **п'ятим** напрямом регулювання економіки.

Шостий напрям діяльності держави у сфері регулювання економіки передбачає необхідність втручання держави у зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання, що пов'язано з глобалізацією світового господарства і захистом рівня доходів населення від негативного впливу зовнішніх факторів. Уряд здійснює контроль за міграцією капіталу і робочої сили, впливає на валютні курси, керує платіжними й торговими балансами.

Отже, сучасна економічна система, яка склалася в Україні, зокрема у сільській місцевості, потребує регулювання. Його можна здійснювати ринковими та неринковими методами. Державне регулювання (*government intervention*) у свою чергу поділяється на пряме та непряме.

З наведеної на рисунку 1.1 схеми регулювання економіки змішаного типу наочно видно, які важливі функції виконують як державні, так і ринкові інститути. Ринок та держава – це дві могутні сили, які не протистоять одна одній, а доповнюють одна одну в процесі економічного розвитку. Ефективність ринкової економіки є результатом управління нею.

Аграрний сектор економіки потребує спеціального регулювання, що пов'язано, насамперед, з галузевою специфікою. Найбільший рівень його підтримки спостерігається у Японії, країнах Європейського Союзу та США, а найменший – в Австралії та Новій Зеландії.

Для захисту вітчизняних ринків та товаровиробників у розвинених країнах світу широко застосовується механізм зовнішньо торговельних відносин, основною складовою частиною якого є цінове регулювання. Ціни на світовому ринку формуються на основі витрат, що складаються за найкращих умов виробництва. Під останніми слід розуміти сукупність природних, техніко-технологічних та соціально-економічних умов. Для більшості сільськогосподарських товарів найкращі умови є у США, на біржах яких і відбувається початкове формування світових цін.

Але більшість країн світу має гірші умови виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції, ніж у головних країнах-експортерах. Цілком логічно, що за умов функціонування нерегульованої ринкової економіки, виробництво сільськогосподарської продукції в цих країнах було б витіснено імпортованою продукцією. Отже, виникає необхідність створення системи захисного механізму, яка б сприяла розвитку власного аграрного сектору. Такі системи створено нині в країнах Європейського Союзу, Японії та інших державах. Ці системи механізмів захищають внутрішній ринок країн від тимчасового дешевого імпорту окремих продуктів, а також регулюють надходження імпортованої сільськогосподарської продукції, яку недоцільно виробляти в межах даної країни. Тому без створення відповідної системи сільськогосподарські товаровиробники України не можуть бути конкурентними на світових ринках.

До базових інструментів системи захисних механізмів відносяться митні збори та компенсаційні платежі, що покривають різницю між внутрішніми та імпортними цінами, а також компенсаційні платежі, що виплачуються експортерам сільськогосподарської продукції.

У державах Східної Європи діють спеціальні органи державного регулювання сільського господарства, а саме: Польщі – Агентство сільськогосподарського ринку, Чехії і Словаччині – Фонди ринкового

стимулювання, Угорщині – Координаційний комітет із регулювання аграрного ринку. Головні завдання їх діяльності такі:

інтервенційна закупівля аграрної продукції;

інтервенційний продаж сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки на внутрішньому й зовнішньому ринках;

субсидування експорту;

обслуговування кредиторської заборгованості;

аналіз сільськогосподарського ринку, збір інформації та розробка оцінок і пропозицій для уряду щодо поточної ситуації.

Слід відмітити, що державні заходи впливу на економіку АПК мають суперечливий характер, що зумовлено, по-перше, невідповідністю ряду кінцевих цілей державного регулювання внутрішнім закономірностям ринкового розвитку; по-друге, порушенням інтересів окремих груп виробників і споживачів; по-третє, неминучою внутрішньою суперечністю будь-якого рішення внаслідок врахування різних поглядів та інтересів, відмінностей у розумінні реальної дійсності й результатів впровадження державних заходів. Світовий досвід показує, що масштаби, можливості та дієвість інструментів і механізму державного регулювання пропорційні силі державної влади, а також її здатності контролювати й управляти ситуацією.

Перехідний стан економіки, у якому перебуває Україна, потребує не тільки прямого, а й непрямого впливу на економіку, що зумовлено швидкістю і порівняно меншими бюджетними витратами.

Проблеми державного регулювання сільськогосподарського сектору України пов'язані з відсутністю досвіду використання механізмів регулювання, які б ґрунтувалися на принципах добровільності й зацікавленості, відсутня також системність та комплексність заходів державного регулювання. Крім того, склалася стійка тенденція щодо запізнення їх прийняття. Все це відбувається на фоні складного фінансового стану економіки, що різко знижує їх ефективність.

Тому система державного регулювання доходів в Україні повинна включати механізми впливу на процес виробництва сільськогосподарської продукції, а також високого рівня підтримки внутрішніх товаровиробників. Мета такого регулювання – стимулювати виробництво, аграрне підприємство та забезпечити соціальну підтримку жителів села.

Враховуючи специфіку аграрного сектору, більшість розвинених країн світу найбільшу частку державних коштів спрямовують на підтримку сільськогосподарського виробництва з метою зменшення ринкових коливань та підтримки відповідного рівня цін. Система регулювання цін має забезпечувати: стабілізацію цін та зменшення їх коливань до порівняно вузького діапазону, підтримку цін фермерів на рівні, що забезпечує товаровиробникові розширене відтворення; регулювання обсягів та структури виробництва тощо.

У процесі формування державної цінової політики в розвинених країнах враховуються такі фактори:

паритетність цін на промислову й сільськогосподарську продукцію;

рівень витрат на виробництво одиниці продукції у спеціалізованих фермерських господарствах;

прибутковість фермерських господарств, спеціалізованих галузей і сільського господарства загалом;

рівень доходів фермерів на вкладений капітал та їх фінансові можливості ведення розширеного відтворення.

Аналіз сучасного досвіду державного регулювання аграрної сфери свідчить, що високорозвинені країни, які традиційно є експортерами сільськогосподарської продукції, прагнуть зберегти своє місце на світових ринках, а тому посилюють підтримку вітчизняного виробника сільськогосподарської продукції; технічно високорозвинені країни, що імпортують сільськогосподарську продукцію, прагнуть зменшити залежність від країн-експортерів і також посилюють підтримку вітчизняного виробника сільськогосподарської продукції; деякі країни на різних етапах економічного

розвитку змінюють рівень підтримки власного виробника сільськогосподарської продукції, що пов'язано з певними економічними умовами в країні. Зміна акцентів з прямого субсидіювання на опосередковану підтримку агробізнесу в країнах ЄС є поки що намірами і це не означає, що сукупні обсяги цієї підтримки буде зменшено.

Система державного регулювання цін у країнах з розвиненою економікою має пріоритетну тенденцію встановлення верхніх і нижніх меж коливання цін та запровадження індикативної або умовної ціни, яку держава прагне підтримувати, що досягається шляхом скуповування або продажу продукції (товарна інтервенція). Прикладом такого регулювання може бути практика застосування у США цільових (гарантованих) та заставних цін. За допомогою цільових цін держава забезпечує фермерам отримання доходів від виробництва сільськогосподарської продукції на нормативному рівні. Заставні ціни дають змогу виробникам протягом дев'яти місяців вільно розпоряджатися виробленою продукцією, тобто реалізувати за контрактами, продавати на вільному ринку, зберігати на фермі, заставляти тощо. Розрахунок заставних цін проводиться, виходячи з рівня середньоринкових за останні п'ять років. Заставна ціна є нижньою межею гарантованої ціни. Отже, фермер має можливість отримати додатковий дохід за рахунок різниці між заставною та світовою ціною.

Заслуговує на увагу й досвід країн Європейського Союзу, в яких враховуються умови кризи надлишкового виробництва сільськогосподарської продукції. Відбувається це шляхом регулювання цін за їх бажаними рівнями: (індикативні – для зернових, молока, цукру, маслинової олії, соняшника; орієнтовані – для великої рогатої худоби, вина; цільові – для тютюну); мінімальні ціни імпорту (порогові), що визначаються як індикативні за мінусом витрат на транспортування й розвантаження товарів від кордону співтовариства до країни ЄС, яка більш за все потребує цієї продукції, – для зернових, цукру, молочних продуктів, маслинової олії; довідкові – для фруктів, овочів, вина, деяких рибних продуктів; шлюзові –

для свинини, яєць, птиці. Мета встановлення мінімальних цін – це гарантування виробнику нормального рівня доходу та диференціювання заготівельної ціни від регіону за видами продукції.

Нині в країнах-членах ЄС експортне субсидування національних сільськогосподарських товаровиробників має пріоритетну мету їх соціального захисту. Враховуючи, що субсидії по окремих видах сільськогосподарської продукції, яка експортується, досягають майже половини ціни, що склалася на світовому ринку, країни ЄС могли б суттєво зменшити обсяги експорту сільськогосподарської продукції. Але це призведе до збільшення рівня пропозиції в рамках Союзу, що, у свою чергу, викличе банкрутство значної частини виробників.

Слід відмітити, що незважаючи на всі позитивні аспекти державного регулювання цін сільськогосподарської продукції, деякі сучасні економісти підкреслюють його деякі недоліки, а саме: існує значний лаг між зміною державної ціни і реакцією аграрного сектору на це, при стримуванні зростання виробництва відбувається збільшення невиробничих витрат на закупівлю, зберігання та експорт сільськогосподарської продукції на пільгових умовах.

Крім державного регулювання цін на сільськогосподарську продукцію, в розвинених країнах світу діє спеціалізована система сільськогосподарського кредиту, що зумовлено: специфікою сільськогосподарського виробництва; нестачею вільних фінансових коштів, високою капіталомісткістю і порівняно низькою капіталовіддачею; сезонністю виробництва; значною тривалістю виробничого циклу; залежністю від природно-кліматичних умов, що особливо знижує рівень гарантованості позик сільськогосподарським товаровиробникам; порівняно малими розмірами підприємств аграрного сектору, що робить їх менш конкурентоспроможними на ринку коротко – та довготермінових кредитів.

Враховуючи особливості аграрного сектору економіки, у розвинених країнах світу сформувалися особливі інститути й форми

сільськогосподарського кредиту, який має високий рівень державної підтримки й кооперативну основу. Виробники сільськогосподарської продукції можуть отримати потрібні їм кошти у банках, страхових компаніях, асоціаціях сільськогосподарського кредиту, фінансових компаніях, організаціях, що реалізують устаткування та інші товари сільському господарству тощо. В умовах України селяни теж потребують створення системи кредитування як для підприємств, так і для фізичних осіб. Надання таких кредитів на пільгових умовах є теж формою підтримки рівня доходів селян і розмір цієї підтримки визначається сумою наданої державою пільги по кредитній підтримці. Велике значення для формування аграрного капіталу в умовах ринкової економіки має система іпотечного кредиту. В умовах розвинутої ринкової економіки система іпотечного кредиту повністю виконує свої функції, але у періоди економічної кризи (ланцюг неплатежів, падіння цін на сільськогосподарську продукцію, зниження доходів сільськогосподарських підприємств) посилюються ризики втрати селянами права на землю. В такій ситуації необхідно втручання держави. Світова практика має подібні прецеденти: так у США адміністрація Ф. Рузвельта закріпила землю за фермерами, що заборгували на три роки; в Німеччині було прийнято Закон про мораторій на відчуження селянського двору й заборону його продажу за борги.

Суттєва роль у державному регулюванні агропромислового сектору відводиться заходам щодо активізації інвестиційної діяльності. В економічно розвинених країнах близько 80 % інвестицій у продовольчий комплекс становлять капіталовкладення виробничого призначення, які є передусім приватними вкладеннями та бюджетними коштами у формі прямих інвестицій і кредитів.

Обсяги інвестицій недержавних форм власності у ринковій економіці переважають. На нашу думку, стратегічними завданнями держави, які слід реалізувати через механізми аграрної інвестиційної політики, є:

підтримка виробництва найбільш важливих видів продукції, які нині не задовольняють ринкові потреби покупців, а також існуючих та нових форм господарювання;

впровадження інновацій у сільське господарство і підвищення його ефективності та конкурентоспроможності;

розробка та впровадження наукоємних технологій;

соціальний розвиток села;

збереження земельних ресурсів і навколишнього середовища;

підготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів підприємств АПК;

реалізація державних програм соціально-економічного розвитку окремих регіонів.

Зазначені заходи й механізми теж є формою непрямой підтримки доходів сільського населення.

Отже, у зв'язку з важливістю і багатоаспектністю вирішення проблеми доходів сільського населення необхідне державне регулювання, у механізмі якого найбільше значення мають фінансові інструменти. В Україні доцільно застосовувати поширену у світі модель регулювання доходів сільського населення, яка включає комплекс заходів і важелів, що забезпечують встановлення мінімальних рівнів трудових доходів і орендних ставок, застосування відповідних податкових, інвестиційних і кредитних форм підтримки сільськогосподарських товаровиробників, розвиток соціальної сфери села, державну підтримку малого бізнесу на селі, надання селянам соціальних трансфертів і соціального страхування, а також використання інших інструментів макроекономічного і регіонального характеру. Основними напрямками такого регулювання є створення сприятливих умов для агробізнесу, розподіл і перерозподіл доходів на користь бідних, малозабезпечених і незахищених прошарків сільського населення; створення ефективної системи соціального захисту селян на рівні держави й регіонів; усунення негативних наслідків ринкових процесів, вирівнювання доходів сільського і міського населення та доходів селян у різних регіонах.

1.2 Доходи сільського населення як об'єкт регулювання

Здійснення впливу на рівень доходів сільського населення є специфічним напрямом державного регулювання тому, що нерівномірність у розподілі доходів є наслідком не фіаско – ринку, а його нормального функціонування, що цілком узгоджується з Парето–ефективністю. Ринкове регулювання рівня доходів населення практично неможливе, оскільки при ефективному розподілі доходів у суспільстві жоден з учасників ринку не може поліпшити своє становище, не погіршивши умови інших. Враховуючи, що найзаможніші категорії населення мають більше можливостей збільшити свої доходи, то при Парето–оптимальному їх розподілі це буде відбуватися за рахунок зменшення доходів найбідніших прошарків населення. В результаті такого ринкового регулювання рівня доходів багаті стають ще багатшими, а бідні ще біднішими, тобто збільшується диференціація рівня доходів населення. Надмірне ж розшарування рівня доходів населення призводить до політичної та соціальної нестабільності у суспільстві. Тому уряди розвинених країн світу перерозподіляють національний дохід та здійснюють соціальну політику підтримки найбільш незахищених прошарків населення.

Доходи населення – одна з основних економічних і фінансових категорій, притаманних кожному суспільству. Поняття доходів походить від латинського *financia* (французькою – *finance*) [31, с.8] і є одним із найбільш складних в економічній науці. Рівень доходів населення свідчить про ступінь розвитку суспільства і в ринковій економіці визначає бюджет домогосподарств. Ця категорія відноситься до важливих засобів мотивації та стимулювання високоефективної трудової діяльності. Вивченню цього питання приділяється увага вчених понад двісті років, але й нині існують різні точки зору, щодо тлумачення категорії “доходи населення”. Так, В.А. Склярєвська вважає, що “доходи населення це частина національного доходу, що використовується населенням для споживання й накопичення” [128, с.101]. Професор Фінансової академії при уряді Російської Федерації В.М. Соколинський визначає доходи як сукупність усіх фінансових коштів,

які отримує людина для подальшого витрачання їх на оплату матеріальних благ, що дозволять їй забезпечити певний рівень життя. Доходи, як правило, це результат економічної діяльності [134]. Досить повне визначення доходів дається в «Большом экономическом словаре» під редакцією А.Н. Азріміна, а саме: “особистий дохід населення включає в себе всі види грошових та натуральних доходів, що отримує населення у вигляді: винагороди за роботу по найму та від особистого підсобного господарства; від індивідуальної трудової діяльності; грошових надходжень, отриманих у вигляді пенсій, стипендій та різних видів допомоги; доходів від фінансово-кредитної системи [3]. Тобто, доходи населення формуються значною мірою через функціонуючі у державі найбільш важливі фінансові механізми.

Особистий дохід, що за змістом еквівалентний доходу фізичної особи, складається з отриманих цією особою коштів і матеріальних благ. В особистий дохід враховуються усі кошти, отримані фізичною особою, як на основному місці роботи, так і на додатковому, а також доходи від підприємницької діяльності, цінних паперів, вкладів та депозитів [3].

Поширена концепція Дж. Хікса, згідно з якою дохід необхідно визначати як максимальну суму, яку можна витратити протягом певного часу і водночас зберегти на кінець цього періоду капітал, що був спочатку [48, с.221].

З усіх вищенаведених визначень, найбільш повно, на нашу думку, характеризує категорію доходів населення В.М. Соколинський. Але в ньому доцільно додатково зробити наголос на таких аспектах:

визначити, що йдеться саме про “доходи населення, особисті”;

додати до “фінансових коштів” матеріальні, оскільки доходи можуть приймати вигляд як перших, так і других;

врахувати зауваження Дж. Хікса, що це відбувається протягом певного періоду і що на кінець цього періоду необхідно зберегти початковий (стартовий) капітал.

Враховуючи зазначене, за результатами цих досліджень запропоновано застосовувати визначення поняття “доходи сільського населення” як сукупності фінансових коштів, інших матеріальних ресурсів і нематеріальних активів, що отримують жителі сільської місцевості для подальшого їх витрачання з метою забезпечення певного рівня життя за конкретно визначений проміжок часу, збереження і накопичення їх особистих капіталів і капіталу домогосподарств.

Доходи населення доцільно класифікувати за ознаками: джерелом отримання, юридичною оцінкою, оцінкою податкового законодавства, формою отримання, суб'єктами доходів, методом обчислення і базою тримання (рис.1.2).

За джерелом отримання виділяють основні й додаткові (непрямі) доходи від так званої, вторинної зайнятості. До основних доходів відносять грошові й матеріальні кошти, отримані за місцем основної роботи. Для працюючого за наймом - це оплата праці, а підприємця - чистий прибуток. Додаткові доходи отримуються за межами основного джерела грошових і матеріальних коштів. З розвитком ринкової економіки можливості отримання додаткових доходів постійно зростають. До цієї категорії відносять також кошти, які отримуються від цінних паперів, лотерей і спадщини, внаслідок скорочення податкових платежів тощо.

Серед причин, що спонукають людину прагнути до додаткових доходів, слід виділити дві основні: постійне зростання потреб індивідуума (диверсікація джерел доходів дає можливість знизити ризик від можливого скорочення основного доходу); загальне зниження рівня доходів, що є характерним для країн із перехідної економікою.

Саме друга причина нині найбільш суттєва в Україні та інших пострадянських країнах. Зокрема, у Росії 50 % працівників і 30 % пенсіонерів приробляють з метою одержання додаткових доходів, що, насамперед, пов'язано з падінням рівня життя.

Рис.1.2. Класифікація доходів населення

Слід зазначити, що додаткові доходи за місцем їх отримання поділяють на два види за сумісництвом і понад нормовану роботу. Проте окремі автори не погоджуються з таким поділом, вважаючи, що відносити понад нормовану роботу до вторинної зайнятості неправомірно [61]. Але, якщо під вторинною зайнятістю розглядати будь-яку додаткову роботу або дохідне зайняття (не враховуючи роботу на дачах, городах, присадибних ділянках), то, на нашу думку, не слід акцентувати увагу на місці отримання цього доходу. Тому вважаємо, що вище наведений розподіл доходів сільського населення на їх види є правомірним.

Оцінити сучасні масштаби вторинної зайнятості в Україні складно. Результати різних досліджень щодо цього суттєво різняться, що пов'язано з:

різними трактуваннями поняття “вторинна зайнятість”;

неоднаковими періодами, стосовно яких з'ясовується наявність додаткової роботи;

поширеним тіньовим характером економіки.

Останній чинник охоплюється в класифікації доходів за юридичною оцінкою, згідно з якою доходи поділяються на легальні та нелегальні. Перші мають юридично виправдану форму. Другі – пов'язані із загальним поняттям “неформальна “тіньова” економіка”. За визначенням американського економіста Блейдса, до тіньових доходів входять:

виробництво цілком легальної продукції, яке проте приховується від влади у зв'язку з небажанням сплачувати податки;

виробництво заборонених товарів та надання заборонених послуг;

приховані доходи в натуральній формі.

Сучасні українські вчені поділяють тіньову економіку на три великих блоки:

неофіційна економіка – охоплює всі не декларовані легально дозволені види економічної діяльності зареєстрованих і незареєстрованих економічних суб'єктів, що приховуються, або просто не обліковуються державою;

кримінальна діяльність (підпільна економіка) включає виробництво заборонених законом товарів та надання заборонених законом послуг;

фіктивна діяльність – всі заборонені законом види діяльності, не пов’язані з виробництвом товарів і наданням послуг, що призводять тільки до перерозподілу фінансових і матеріальних активів через фінансові махінації, фіктивні договори тощо, або “економіка” приписок, спекулятивних угод, хабарництва, шахрайства – усе, що пов’язано з незаконним отриманням та передачею грошей. Така діяльність не змінює загальної величини ВВП, бо не створює додаткову вартість, але може суттєво змінити внутрішню структуру перерозподілу доходів.

Фактично в Україні неможливо чітко розмежувати фіктивну та кримінальну діяльність, тому що перша в частині незаконних видів також підпадає під дію Карного кодексу.

Найбільш змістовне, на нашу думку, визначення тіньових доходів належить О.В. Турчинову, який зазначає, що тіньові (нелегальні) доходи – це доходи від економічної діяльності, яка не враховується і не контролюється державними органами влади і (або) спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [141]. Виходячи із запропонованого визначення, тіньові доходи можна поділити на:

доходи від не приховуваної від державних органів економічної діяльності, які з ряду об’єктивних і суб’єктивних причин не враховані, не контрольовані та не оподатковувані державою. У сільському господарстві ці доходи значною мірою характерні для селян, які ведуть особисте господарство;

доходи від легальної економічної діяльності в процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів та інших обов’язкових платежів, а також порушення її державної регламентації. У цьому разі суб’єкт тіньової економічної діяльності отримує додатковий дохід шляхом порушення чинного податкового, економічного та іншого регламентуючого його господарську діяльність законодавства;

доходи, отримані від економічної діяльності, яка незаконна та навмисно прихована;

доходи, отримані шляхом скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Нині в Україні у більшості випадків суб'єкти економічної діяльності утворюють конгломерат легальних і тіншових процесів. Тобто, практично відсутні суб'єкти, вся діяльність яких пов'язана виключно з легальною або виключно з нелегальною економікою. Зазначене стосується і сільського населення.

В основі більшості тіншових відносин лежить природа економічного інтересу, тобто одержання прибутку. Різницю між прибутком від офіційної та тіншової економік наведено в таблиці 1.1.

Формули, наведені в таблиці 1.1, дозволяють обґрунтувати основні економічні переваги тіншової діяльності суб'єктів господарювання перед офіційною, які полягають у:

1. Можливій тіншовій надбавці ($\Delta Ц_T$);
2. Менших матеріальних та інших витратах, тобто за рахунок:

$$MЗ_{of} - MЗ_T = \Delta MЗ; \quad (1.1)$$

нерівність $MЗ_{of} > MЗ_m$ досягається за рахунок:

несплати непрямих податків при закупівлі сировини, комплектуючих і технологічного обладнання;

використання краденої, контрабандної та списаної сировини й матеріалів;

використання приміщень, що належать суб'єктам офіційної економіки, перш за все, державних, технологічного обладнання, енергоносіїв тощо, отриманих за заниженими цінами чи безкоштовно;

відсутності витрат на дотримання санітарних, екологічних та інших офіційних норм при організації виробничого процесу тощо.

3. Менших витрат на оплату праці нанятих робітників, тобто за рахунок:

$$\Phi ОП_{of} - \Phi ОП_T = \Delta \Phi ОП \quad (1.2)$$

1.1. Структура формування прибутку при різних формах економіки

ОФІЦІЙНА	ТІНЬОВА
<p>ВИТРАТИ: $V_{of} = MZ_{of} + \Phi OP_{of} + PD_c$, де V_{of} – витрати офіційні; MZ_{of} – офіційно відображені в бухгалтерській звітності матеріальні та інші витрати виробника, необхідні для випуску товарів та надання послуг; ΦOP_{of} – офіційні витрати на оплату праці, віднесені на собівартість виробленого товару та надання послуг; PD_c – сумарний податок, сукупність податків, обов'язкових платежів і відрахувань, які необхідно сплатити виробнику в межах офіційної економіки при випуску товару та наданні послуг, отриманні прибутку, виплаті ΦOP_{of} тощо.</p>	<p>ВИТРАТИ: $V_t = MZ_t + \Phi OP_t + Z_n$, де V_t – витрати тіньові; MZ_t – тіньові матеріальні й інші витрати, необхідні для реалізації й випуску тіньової продукції. ΦOP_t – тіньові витрати на оплату праці залучених робітників. Z_n – витрати приховування, тобто, ті що необхідні для приховування, організації й захисту тіньової економічної діяльності, а також інші витрати, характерні виключно для тіньових економічних відносин (витрати на проведення тіньових фінансових операцій, плата рекету і т.д.)</p>
<p>ЦІНА ТОВАРУ: $C_{of} = C_p$ де C_{of} – ціна офіційна і C_p – реальна.</p>	<p>ЦІНА ТОВАРУ: $C_t = C_p + \Delta C_t$, де C_t – ціна тіньова; ΔC_t – тіньова надбавка до ціни.</p>
	<p>Тіньова надбавка виникає внаслідок: неекономічного силового примусу покупця до купівлі даного товару чи внаслідок монопольного становища продавця на ринку ($+\Delta C_t$); конкурентної боротьби на ринку між офіційними і тіньовими продавцями аналогічних товарів (послуг) ($\pm \Delta C_t$); необхідність прискореної реалізації товару (послуг), що пов'язана з проблемою безпеки ($-\Delta C_t$); неекономічного примусу іншого суб'єкта тіньової економіки (споживача товару, посередника, оптового покупця тощо) ($-\Delta C_t$)</p>
<p>ПРИБУТОК: $P_{of} = C_p - MZ_{of} - \Phi OP_{of} - PD_c$</p>	<p>ПРИБУТОК: $P_m = C_p \pm \Delta C_m - MZ_m - \Phi OP_m - Z_n$</p>

$\Phi OP_{of} > \Phi OP_t$ за рахунок:

несплати податків на фонд заробітної плати та прибуткового податку з громадян;

ігнорування офіційних вимог до організації та оплати праці, соціального захисту тощо.

Отже, економічну привабливість тіньової економіки можна відобразити співвідношенням:

$$П_T - П_{оф} = \pm \Delta Ц_T + \Delta МЗ_T + \Delta ФОП = \Delta П \quad (1.3)$$

З цього співвідношення видно, що воно не враховує витрат приховування, які її зменшують. Після їх введення до формули 3 співвідношення отримує вигляд:

$$П_T - П_{оф} = \pm \Delta Ц_T + \Delta МЗ_T + \Delta ФОП_T - \Delta З_{п} = \Delta П \quad (1.4)$$

Для вітчизняних суб'єктів економічної діяльності типовим є виплати тіньової (неофіційної) зарплати навіть на легально вироблену продукцію або надані послуги. Це наслідок нераціональної податкової політики. За станом на 1.09.2005 р. загальний відсоток податків на фонд оплати праці в Україні складає 37,86 % [36, 37, 38, 42, 43, 46, 47, 48]. Отже, виплата тіньового фонду оплати праці має пріоритетну мету скорочення сум податків. Тіньова економіка знижує загальний рівень доходів населення і надходження до бюджету.

Слід зазначити, що деякі види діяльності, які є повністю легальними в одній країні, в іншій належать до заборонених, а, отже, й нелегальних. Аналогічні випадки можуть мати місце й на території однієї країни: доходи можуть приймати легальний і нелегальний характер залежно від змін, що відбуваються в юридичному законодавстві (особливо це стосується різноманітних валютних операцій). На нашу думку, заслуговує на увагу досвід Швеції та інших скандинавських країн, де поняття “тіньова економіка” взагалі не знайшло застосування. В цих країнах як офіційно, так і в наукових дослідженнях частіше застосовується поняття “економічна злочинність”. Відомий шведський вчений Бу Свенсон, який спеціалізується на дослідженнях у цій сфері, дає таке визначення економічного злочину: “це злочин, безпосереднім мотивом якого є економічна вигода, при цьому злочин повинен мати пролонгований характер, тобто здійснюватися систематично і в рамках систематичної діяльності, яка сама по собі не тягне кримінальної

відповідальності, але в певних випадках складає основу кримінальних дій” [126].

За оцінкою податкового законодавства доход поділяється на оподаткований і на той, що знаходиться у особистому розпорядженні, або чистий доход. Оподаткований дохід - це прибуток юридичних та фізичних осіб, що підпадає під оподаткування (11). Дохід, що залишається в особистому розпорядженні або чистий дохід – це частина особистого доходу, що залишається у фізичної особи після стягнення податків.

За формою отримання доходи сільського населення поділяються на грошові та матеріальні. До перших належить заробітна плата, премії, пенсії, прибутки, субсидії, а других – матеріальні об’єкти.

Крім того, доходи поділяються на номінальні (брутто) й реальні (нетто). Номінальні доходи – це сума коштів, яку нараховують або призначають працівнику чи підприємцю до здійснення ним різних податкових виплат та інших соціальних відшкодувань. Реальні доходи – це сума коштів, на які людина має можливість придбати необхідні для життя блага. Величина реальних доходів залежить від ступеня зростання цін і при інфляції зменшується.

За ознакою суб’єктів доходи бувають прямі (особисті домогосподарств) і непрямі – через суспільні фонди споживання.

Крім зазначених класифікаційних ознак у закордонній практиці широке застосування знайшов поділ доходів на дві категорії, запропонований англійським економістом Дж. Хіксом. Перша категорія доходів охоплює потік надходжень, який є регулярним і очікуваним (*ex-ante*). Друга категорія – потік фактичних надходжень (*ex-post*). На думку Дж. Хікса, при проведенні аналізу доцільніше віддавати перевагу першій категорії (*ex-ante*), тому що вона більш повно враховує поведінку домогосподарств. Такий підхід більш прийнятний для країн з розвинутою економікою. В Україні недостатньо розвинені кредитні відносини на ринку споживчих товарів, домогосподарства витрачають лише наявні у них кошти, залишаючи при

цьому певні заощадження. Тому тут, на наш погляд, більш доцільно використовувати другу категорію доходів населення (*ex-post*).

Згідно з концепцією Дж. Хікса, в наукових дослідженнях та на практиці слід розраховувати показники доходів домашніх домогосподарств, які відображають різні етапи процесу розподілу доходів:

первинні доходи;

доходи, що знаходяться в розпорядженні;

скориговані доходи, що знаходяться в розпорядженні [48, с.421].

Первинні доходи домогосподарств – це кошти, отримані певним сектором економіки в результаті первинного розподілу національного доходу: оплата праці, змішані доходи, чисті доходи від власності, а також прибуток, та інші доходи, прирівняні до них. Чисті доходи від власності визначаються різницею між сумами отриманого й виплаченого доходу. Показник оплати праці, у даному випадку, включає валову заробітну плату найманих робітників та відрахування роботодавців на соціальне страхування.

При вивченні рівня доходів населення будь-якої країни необхідно враховувати тільки первинні доходи, отримані її резидентами. Сума цих доходів за певний період в ринкових цінах є національним доходом.

Слід зазначити, що не усі первинні доходи безпосередньо використовуються домогосподарствами сільського населення на споживання та заощадження. Частина з них стягується у вигляді поточних податків на доходи та власність, обов'язкових відрахувань на соціальне страхування, штрафи тощо. Водночас, має місце зворотний потік поточних трансфертів з інших секторів до домогосподарств: виплати соціального характеру (пенсії, стипендії, допомоги, тощо), страхові відшкодування тощо.

Якщо первинні доходи скоригувати на сальдо поточних трансфертів, отримаємо доходи, що знаходяться в розпорядженні домогосподарств (ДРД):

$$ДРД = ПД + \Delta ПТ \quad (1.5)$$

де: $ПД$ – первинні доходи; $\Delta ПТ$ – сальдо поточних трансфертів, що визначається різницею між поточними трансфертами, отриманими та сплаченими в інші сектори економіки.

За рахунок доходу, що знаходиться у розпорядженні домогосподарств, здійснюються їх витрати на кінцеве споживання. Різниця між цим доходом і споживанням складає заощадження населення.

Трансферти можуть надходити до сільських домогосподарств не тільки в грошовій, а і в натуральній формі у вигляді безкоштовних послуг закладів охорони здоров'я, освіти, культури тощо. Це потік, так званих, соціальних трансфертів. Сума цих трансфертів і дохід, що знаходиться у розпорядженні, складає скоригований дохід, що знаходиться у розпорядженні домогосподарств (СДРД):

$$СДРД = ДРД + СТ \quad (1.6)$$

де $СТ$ - соціальні трансферти в натуральній формі, що надходять до домогосподарств від органів державного регулювання та некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства.

Скоригований дохід, що знаходить у розпорядженні домогосподарства, дозволяє точніше визначити обсяг кінцевого споживання з врахуванням соціальних трансфертів. Цей показник споживання отримав назву фактичного кінцевого споживання. Застосування такого показника набуває найбільшої актуальності в період реформування економіки. Пов'язано це з тим, що при переході до ринкової економіки багато послуг, які надавалися сільському населенню безкоштовно, стають платними. Отже, для визначення рівня диференціації доходів населення оптимальним є використання скоригованого доходу, що знаходиться у розпорядженні.

За методом обчислення доходи поділяються на еквівалентні та нееквівалентні, а за базою отримання – на доходи від власності та від продажу робочої сили. Такий поділ пов'язаний з типом економічної системи. Відносини власності, а як наслідок і доходи від неї, виникають в ринковій економічній системі, в тому числі, в змішаній, як її підтипу.

Враховуючи вищезазначене, в Україні доцільно застосовувати різні механізми регулювання доходів та його рівнів. Суттєвий вплив на вибір цих механізмів буде мати структура доходів, яка має особливості залежно від соціальної групи населення.

Необхідність регулювання доходів саме сільського населення і особливості побудови цього механізму є об'єктивною для будь-якої країни, та зумовлюється низьким рівнем доходів сільського населення порівняно з іншими галузями, нестабільним характером доходів і можливостями підвищення загального рівня доходів сільського населення за рахунок доходів від несільськогосподарської діяльності.

Низький рівень доходів сільського населення в класичній економічній літературі пов'язують з:

нееластичністю попиту на сільськогосподарські продукти;

значним збільшенням пропозиції сільськогосподарської продукції, в результаті науково-технічного прогресу;

відносною незмінністю природи сільськогосподарських ресурсів (землі, капіталу, робітників);

відносною імовірністю сільськогосподарських ресурсів;

коливанням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Всі зазначені фактори є типовими для України, окрім того, посилюється національними особливостями й існуючою економічною кризою.

Доходи сільського населення не одноелементні, а структуровані. Структуру доходів характеризують співвідношення між різними його складовими. Загально прийнятими в статистичній звітності є такі елементи структури доходу:

1. Оплата праці (загальний дохід персоналу (ЗДП), він же загальна компенсація за працю та дохід співробітника підприємства;
2. Надходження від продажу продуктів сільського господарства;
3. Пенсії, допомоги, стипендії;
4. Інші надходження.

Наведені елементи структури відображають загальні тенденції формування доходів сільського населення, не враховуючи особливостей, притаманних різним соціально-економічним групам та типу економічної системи. Тому, в наукових дослідженнях вважаємо доцільним розглядати структуру формування доходів у розрізі різних соціально-економічних угруповань, а саме: працездатного населення та пенсіонерів. Нині типовими є сім'ї, де є або тільки працездатні або пенсіонери. Крім того, якщо розглядати структуру доходів окремо взятої особи, то залежно від віку, вона може бути, або працездатною, або пенсіонером. Для працездатного населення доцільно застосувати наведену структуру за виключенням пенсії. Тобто, для працездатного населення структуру доходів доцільно характеризувати такими показниками як:

1. Загальний дохід персоналу (ЗДП) (він же характеризується сумою загальної компенсації за працю та доходу співробітника підприємства).
2. Дохід від власності.
3. Надходження від продажу продуктів сільського господарства.
4. Допомоги, стипендії.
5. Інші надходження.

Загальний дохід персоналу (ЗДП), як найбільша складова доходів працездатного населення складається із заробітної плати за тарифними ставками та окладами, додаткових пільг та компенсаційних виплат, надбавок і премій, соціальних виплат і дивідендів.

Зазначені елементи структури доходів населення можна розглядати як типовий модуль, в якому заробітна плата за тарифними ставками відображає діючий у грошовому виразі абсолютний розмір оплати праці різних категорій персоналу за одиницю часу, як правило, годину, день, місяць або рік. Тому розрізняють погодинні, денні, місячні та річні тарифні ставки. Але, згідно з діючим законодавством, ставка першого розряду не може бути меншою за встановлений рівень мінімальної заробітної плати. Однак, для сучасного працівника велике значення має не тільки рівень заробітної плати, а і система

різних доплат та пільг. Нині фірми розвинених країн світу оплачують своїм працівникам не тільки відпустки, а і медичне страхування, здійснюють відрахування до пенсійних фондів та фонду страхування на випадок безробіття. Все це призводить до скорочення особистих витрат працівника, а отже, підвищує його реальні доходи. Найбільш суттєвою компонентою цього модуля є нині і буде в перспективі саме заробітна плата. У зв'язку з цим, Генрі Форд у роботі “Моя праця, мої досягнення” підкреслював, “якщо Ви вимагаєте від будь-кого, щоб він віддав свій час і енергію для справи, то потурбуйтеся про те, аби він не відчув фінансових труднощів. Це окупиться. Наші прибутки показують, що незважаючи на досить добрий тариф і преміальну винагороду, яка до реформи нашої системи становила щорічно близько десяти мільйонів доларів, високі ставки є найвигіднішим діловим принципом” [151].

Що ж стосується сільського населення пенсійного віку, то структуру його доходів визначають пенсії та допомоги, доходи від власності, оплата праці (загального доходу персоналу (ЗДП) (він же загальна компенсація за працю та дохід співробітника підприємства)), надходження від продажу продуктів сільського господарства та інші надходження.

Перша складова модуля доходів сільських пенсіонерів - пенсії та допомоги. Доцільність виділення цієї групи доходів пов'язана з тим, що вона займає найбільшу питому вагу в структурі доходів цієї групи сільського населення.

Загальні доходи домогосподарств складаються з доходів всіх груп населення (рис.1.3).

Доходи сільських домогосподарств формуються з доходів: працевдатного населення, зайнятого в суспільному виробництві; непрацевдатних (пенсії, стипендії); від власності; населення, зайнятого в особистому підсобному господарстві.

Рис.1.3. Основні групи джерел формування доходів домогосподарств

Доходи сільського населення прямо пов'язані з його витратами та інвестиційною діяльністю. Зростання доходів підвищує попит селян на ринках споживчих товарів і засобів виробництва, що врешті-решт сприяє зростанню економіки держави. Враховуючи, що основні грошові та інші надходження сільського населення формуються на основі доходів від економічної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, проблему підвищення доходів селян можна розв'язати за умови відповідного регулювання доходів товаровиробників. Завдяки цьому створюється база для підвищення рівня оплати праці працівників сільськогосподарських підприємств, здійснення ними сприятливої для власників земельних ділянок (паїв) і майна (майнових паїв) дивідендної політики. Поряд з цим збільшаться обсяги податків і платежів до державного й місцевого бюджетів. Така система регулювання рівня доходів сільського населення має ґрунтуватися на застосування різноманітних методів і механізмів, основними з яких є фінансові.

1.3. Механізм регулювання рівня доходів сільського населення

Вибір механізму регулювання рівня доходів сільського населення значною мірою залежить від особливостей загальної соціальної

диференціації рівня доходів у суспільстві. Соціальна диференціація притаманна всім соціально-економічним укладам, але найбільший її діапазон має місце в класових суспільствах, що є наслідком реалізації інтересів практично усіх прошарків населення. Активізація процесу соціальної диференціації відбувається, насамперед, у періоди соціально-економічних змін в суспільстві. Посиленню диференціації сприяють економічні трансформації перехідного періоду, особливо пов'язані з майновими відносинами.

Загальноприйнято розрізняти функціональний і персональний підходи до розподілу доходів. Функціональний передбачає розподіл національного доходу між власниками різних факторів виробництва (праці, капіталу, землі, підприємництва). Іншими словами – яка частка припадає на заробітну плату, процент, ренту, прибуток. Персональний розподіл – це розподіл національного доходу між громадянами країни, незалежно від того власниками яких факторів виробництва вони є. При цьому підході розподіл має бути відповідно справедливим, тобто повинна існувати допустима ступінь нерівності в розподілі доходів. Залежно від ступеня цієї нерівності розрізняють такі чотири основні концепції справедливого розподілу доходу, як егалітаристична, утілітаристична, роулівська і ринкова [164, с.544].

Егалітаристична концепція – передбачає зрівняльний розподіл доходів.

Утілітаристична концепція – виходить з доцільності максимізації суспільного добробуту, як суми індивідуальних корисностей усіх членів суспільства. Характеризується формулою, що відображає утілітаристичну функцію суспільного добробуту:

$$W(u_1, u_2, \dots, u_n) = \sum_{i=1}^n u_i, \quad (1.7)$$

де: W – функція суспільного добробуту; u – індивідуальна функція корисності.

Роулівська концепція - ґрунтується на твердженні, що справедливим буде такий розподіл, що максимізує добробут найбільш знедолених членів

суспільства. Математично це відображається формулою роулсіанської функції суспільного добробуту:

$$W(u_1, u_2, \dots, u_n) = \min\{u_1, u_2, \dots, u_n\}; \quad (1.8)$$

Ринкова концепція – вважає справедливим такий розподіл доходів, що ґрунтується на вільній грі цін, конкурентному механізмі попиту та пропозиції на фактори виробництва.

Аналізом світового досвіду регулювання рівня соціальної диференціації, встановлено, що суспільства, які віддають перевагу політиці егалітаризму, як правило, мають більш високі економічні показники. Одним з основних критеріїв соціальної диференціації є диференціація рівня доходів. Тому політика егалітаризму вимагає дотримання науково обґрунтованої системи державного регулювання доходів, важливою складовою якої є заходи, спрямовані на пом'якшення диференціації у рівнях доходів.

Незважаючи на те, що цілісна система поглядів на розшарування суспільства була розроблена ще представниками класичної політичної економії (Сміт А., Мальту Т., Рікардо Д.) і вивчається понад двісті років, однозначного механізму забезпечення оптимального рівня диференціації доходів до цього часу не знайдено. Більш рівномірний розподіл доходів має один, але дуже суттєвий недолік. На думку Л. Турова, будь-яка спроба розподілити доходи інакше, ніж згідно із законами ринку, руйнує принципи стимулювання праці та ефективності ринку й призводить до не найкращих результатів [169]. З іншого боку, занадто високий рівень диференціації неминуче призводить до соціальних конфліктів і нестабільності в економіці. Отже, при оптимізації диференціації доходів має місце випадок прояву закону єдності й боротьби протилежностей – рівень диференціації доходів населення, з одного боку, повинен сприяти суспільній згоді, а з іншого - не підривати принципи стимулювання праці.

Нині в розвинених країнах світу посилюється втручання держави в регулювання рівня диференціації доходів. Насамперед, це проявляється в постійному збільшенні (в абсолютному й відносному) коштів державного

бюджету, що спрямовуються на вирішення проблем малозабезпечених прошарків населення. Загалом можна виділити два напрямки державного регулювання рівня диференціації доходів у розвинених країнах світу: підтримка соціального забезпечення та програм на рівні, що забезпечує розвиток людського потенціалу й суспільну стабільність; стимулювання соціальної й економічної активності різних груп населення.

Регулювання рівня доходів сільського населення здійснюється двома загальноприйнятими методами: ринковими та неринковими (державними, фінансовими) (рис.1.4).

Регулювання рівня доходів сільського населення базується на правовій регламентації грошових відносин у суспільстві. Масштаби фінансового регулювання, насамперед, залежать від рівня економічного і соціального розвитку сільських територій, збалансованості попиту й пропозиції на аграрних ринках. В розвинених країнах світу державне регулювання сільськогосподарського сектора здійснюється за такими напрямками: регулювання цін і фермерських доходів; бюджетне фінансування; кредитування; оподаткування; стабілізація ринку сільськогосподарської продукції. При цьому більшість розвинених країн світу у взаємовідносинах між сільським господарством й іншими галузями, а також у питаннях експорту та імпорту сільськогосподарської сировини й продуктів дотримуються принципів аграрного протекціонізму.

Регулювання рівня доходів сільського населення в багатьох країнах забезпечується програмним регулюванням. Залежно від завдань програми поділяються на: регіональні, які передбачають комплекс заходів впливу держави на стан АПК окремих областей і регіонів; міжгалузеві – регулюють важливі макроекономічні пропорції; галузеві – орієнтовані на вирішення проблем галузей і сфер АПК; товарні – визначають ринкові механізми щодо того чи іншого продукту; функціональні – спрямовані на реалізацію ключових функцій державного регулювання АПК (інвестиційні, соціально-економічні, науково-технічні, інноваційні, природоохоронні тощо).

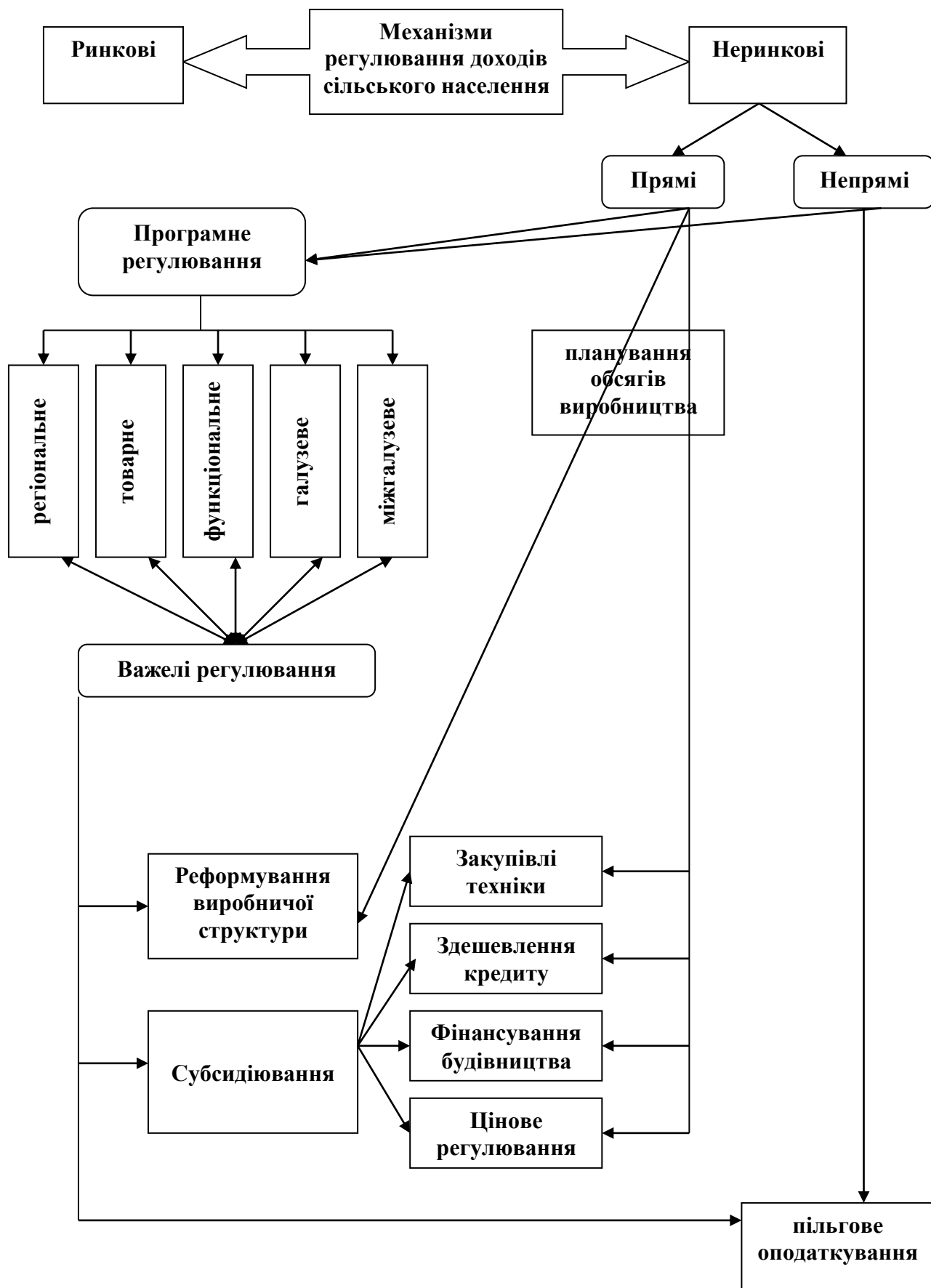

Рис.1.4. Схема механізму регулювання рівня доходів сільського населення

Для суб'єктів АПК програми носять характер рекомендацій, але можуть бути й обов'язковими, наприклад, для державних підприємств та підприємств-монополістів, при реалізації антикризових заходів, здійсненні екологічних заходів тощо. Головні важелі регулювання відображені в конкретних програмах. До одного з основних елементів державного регулювання сільськогосподарського виробництва більшість сучасних учених відносить також реформування його виробничої структури. Це досягається шляхом введення практики прямого планування виробництва. Для цього створюється контрактна система договорів між державою і фермерами, яка передбачає питання обмеження посівів певних культур, виведення землі з обороту з відповідною компенсацією, пряме квотування обсягів виробництва тощо. Тобто, створюються умови, за яких фермер користується пільгами та державною підтримкою у разі виконання плану певного обсягу виробництва, а держава, у свою чергу, має змогу регулювати кількість земель, які використовуються під посіви та багаторічні насадження. Подібні форми планування після другої світової війни успішно використовуються в США та Західній Європі.

У розвинених країнах в 50–70-і роки минулого сторіччя широко застосовувалися цільові державні субсидії на будівництво, купівлю техніки і здешевлення кредиту, коли головним завданням сільського господарства було збільшення обсягів виробництва. По мірі того, як ринок насичувався сільгосппродуктами, прямі державні субсидії зменшувалися. При цьому залишалися лише система пільгового сільськогосподарського кредитування і деякі заходи щодо укрупнення господарств, надання допомоги молодим фермерам тощо.

Головним змістом сучасної загальної сільськогосподарської політики Європейського Союзу є пріоритетне спрямування прямих державних виплат на вирішення соціальних завдань, до яких, насамперед, слід віднести: підтримку рівня доходів фермерів, розвиток сільської інфраструктури та природоохоронні заходи. Нині у країнах членах Європейського Союзу,

уведено прями доплати фермерам у разі дотримання ними попереднього рівня виробництва. Державні виплати розраховуються, виходячи з площі землі або поголів'я худоби в несприятливих умовах виробництва.

Різноманітність функцій держави передбачає значні витрати не тільки з бюджету, а й через дію цінового механізму. Загалом по 25 найбільш розвинених країнах Заходу кошти, що виділяються на підтримку сільського господарства з їх бюджетів, у дев'ять разів перевищують надходження від цих бюджетів, а якщо врахувати й цінові субсидії, то ця цифра досягне 18 разів. Отже, половина коштів підтримки надходить до сільськогосподарських товаровиробників прямо з державних бюджетів, а інша – за рахунок субсидування цін.

У сучасних умовах розвинені країни застосовують широкий арсенал засобів щодо регулювання рівня доходів (рис.1.5).

Насамперед – це програми “державного добробуту”, що охоплюють як сферу соціального страхування всіх груп населення, так і захисту найбільш уразливих прошарків населення. Особливу роль у цих програмах відводиться трансфертам, тобто беззворотнім формам підтримки. До недоліків трансфертів слід віднести:

1. Джерелом трансфертів є податкові надходження від оподаткування доходів громадян з більш високим їх рівнем.

2. Індивідуум прагне так змінити свою поведінку, щоб отримати трансферт, а не підвищити продуктивність праці, що в свою чергу тягне за собою соціальний дисбаланс. Так, американська програма допомоги неповним сім'ям із дітьми підштовхує подружжя до розлучення, оскільки соціальні трансферти отримують саме неповні сім'ї. Ця ж програма надає допомогу і позашлюбним дітям. Отже, створюється ситуація, коли економічно більш доцільно мати позашлюбних дітей чи бути розлученим.

Податкова система в кожній країні є визначальною складовою економічної системи. Вона, з одного боку, забезпечує фінансову базу держави, а з іншого, є головним знаряддям її економічної політики. За

визначенням професора І.Р. Михасюка, податки - це система обов'язкових платежів підприємств, організацій і населення, які є одним із джерел доходів державного бюджету [81].

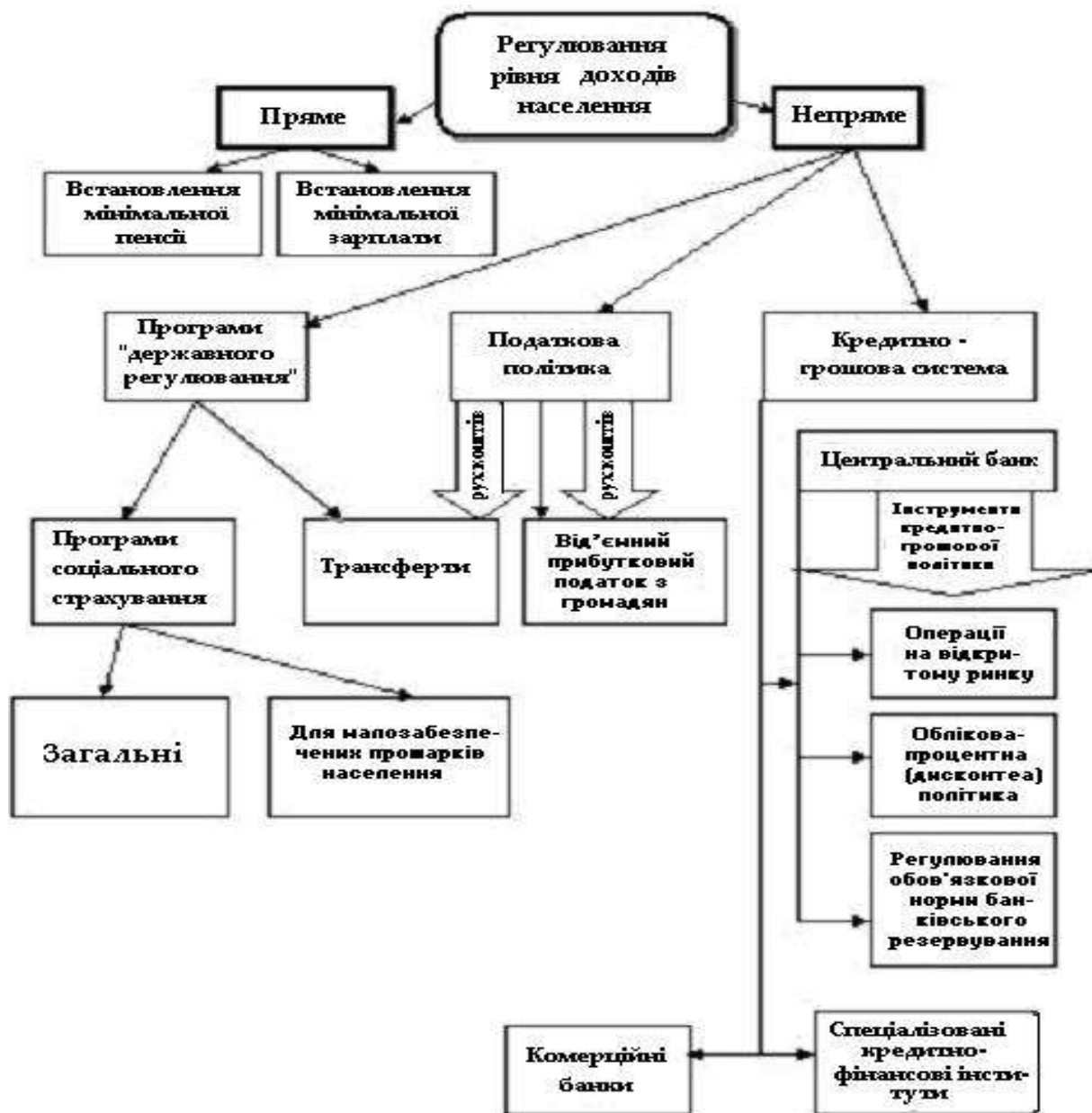

Рис.1.5. Складові механізми регулювання рівня доходів населення

У процесі формування доходів бюджету головними об'єктами оподаткування є доходи населення (заробітна плата, особисті доходи підприємців), прогресивна модель оподаткування яких дає можливість регулювати їх за допомогою податкової системи. Але тут існують певні проблеми. Деякі автори [72, 156, 157, 160] вважають, що згідно з так званою

кривою Лаффера із збільшенням податкового тиску вище певної межі економіка переходить у тіньовий сектор. Тобто, регулювання рівня доходів через податковий механізм має досить обмежене застосування, але це ніскільки не зменшує його значущість. У зв'язку із зазначеним заслуговує на увагу досвід використання в розвинених країнах світу системи негативного (від'ємного) прибуткового податку на прибуток з громадян [72, с.554]. Система від'ємного прибуткового податку з громадян дозволяє уникнути багаточисельних грошових та натуральних виплат, використовувати замість них єдину систему грошової підтримки бідних сімей. Суть негативного прибуткового податку з громадян полягає в тому, що гарантований мінімум виплачується лише у випадку, коли доход платника податку дорівнює нулю. Якщо ж особа має роботу, то при досягненні її доходів до певного визначеного обсягу, вони не тільки не підпадають під оподаткування прибутковим податком з громадян, а і доповнюються сумою, перевищує гарантований мінімум, який виплачується у випадку безробіття. Отже, у цих випадках система негативного прибуткового податку з громадян, окрім соціальної, має стимулюючу функцію.

Досить цікавим для сільської місцевості України є система неоподатковуваних мінімумів, яка при обкладанні прибутковим податком з громадян родин та однаків, стимулює їх до створення сімей і розширення домогосподарств. Якщо ж врахувати положення класичної економічної науки, що при спільному мешканні витрати індивідуумів зменшуються, стає цілком зрозумілим, що пріоритетною метою такої системи оподаткування є вирішення, насамперед, соціальних проблем.

Стосовно працездатного населення одним з державних регуляторів рівня доходів виступає мінімальна заробітна плата. Світовий досвід свідчить про важливість застосування механізму мінімальної заробітної плати в системі регулювання рівня доходів населення. На кінець XIX – початок XX століття припадає становлення й розвиток інституту застосування мінімальної заробітної плати. Перші спроби регламентації мінімальної заробітної плати

були розроблені в кінці минулого століття в Австралії (1894 р.) і Новій Зеландії (1896 р.) з метою регулювання та упередження трудових конфліктів. Функція встановлення мінімальної заробітної плати у Новій Зеландії була покладена на арбітражний суд, що відповідало законодавчому акту про примирення й погодження сторін у вирішенні трудових конфліктів від 1894 року. В Австралії у 1896 р. тільки штат Вікторія мав законодавчо визначені ставки мінімальної заробітної плати, але до 1911 р. практично усі штати цієї країни вже мали комісії з питань заробітної плати. Невдовзі й в інших країнах започатковано активний процес законодавчого забезпечення встановлення й використання інструменту мінімальної заробітної плати. У Великобританії перший закон про мінімальну заробітну плату було прийнято у 1909 р., Франції – 1915 р., Норвегії та Австрії – 1918 р., Чехословаччині – 1919 р., Німеччині – 1923 р., Іспанії – 1926 р., Бельгії – 1934 р., а в Японії – 1959 р.

На початковому етапі впровадження державних механізмів регламентації мінімальної заробітної плати характерною особливістю її застосування було обмеження переліку працівників, на яких ці обмеження поширювалися. Наприклад, у Новій Зеландії мінімальні ставки було встановлено для робітників промисловості, які не були членами профспілок, молодих працівників (акт від 1899 р.), продавців (акт від 1904 р.), робітників вугільної промисловості (акт від 1912 р.), робітників сільського господарства (акт від 1924 р.). У більшості країн Європи мінімальні ставки було встановлено для працівників-надомників, а в США – для жінок та неповнолітніх.

Після другої світової війни розпочався другий етап розвитку механізмів регламентації мінімальної заробітної плати, характерною особливістю якого була стійка тенденція до розширення сфери застосування цієї гарантії. В різних державах ринкової економіки цей етап мав специфічні особливості за якими їх можна поділити на три основних групи:

I. Країни, де мінімальну заробітну плату зовсім не встановлювали, або застосовували її для досить обмеженого переліку працюючих (Австрія, Данія, Фінляндія, ФРН, Італія, Норвегія, Швеція й Швейцарія). Відсутність регламентації мінімальної заробітної плати пов'язана, насамперед, з тим, що практично усі працюючі цих країн були охоплені системою колективних договорів, що мали силу закону. Тобто, тут практично не було “неорганізованих” працівників, які б потребували додаткового захисту шляхом встановлення мінімальної заробітної плати.

II. Країни, у яких мінімальна заробітна плата продовжувала застосовуватися в окремих галузях промисловості, де була відсутня ефективна діяльність профспілок, а оплата праці вважалася занадто низькою або неадекватною затратам праці та не забезпечувала умови відтворення робочої сили (Великобританія та Ірландія).

III. Країни, де регулювання мінімальної заробітної плати застосовували практично для усіх працівників (найбільша група промислово розвинутих країн, враховуючи США).

Нині у світовій практиці застосовується велике розмаїття підходів до застосування механізмів затвердження мінімальної заробітної плати. Це обумовлено, з одного боку, особливостями системи трудових відносин, традиціями у соціальній політиці, а з іншого – зростанням ролі соціального партнерства та статусу угод, що укладаються на загальнодержавному, регіональному і галузевому рівнях. Проте практика встановлення фіксованого рівня мінімальної заробітної плати шляхом прийняття спеціальних законів за останні роки витісняється більш гнучкими системами, а саме: регулюванням рівня заробітної плати на основі тристоронніх угод між представниками уряду, роботодавцями й профспілками або шляхом встановлення виконавчими органами влади на основі рекомендацій тристоронніх представницьких органів (комітетів, рад, комісій тощо).

В зарубіжних країнах заходам щодо перегляду рівня мінімальної заробітної плати передують скрупульозна аналітична робота здійснювана за

участю представників сторін соціального партнерства, спеціально створених комісій, робочих груп тощо. Так, у США вирішенню питань щодо збільшення державних гарантій по оплаті праці передуює всебічний аналіз прогнозних розрахунків впливу нового соціального стандарту на зайнятість і безробіття, інфляцію, диференціацію заробітної плати молодих працівників тощо. Для проведення таких розробок створюється спеціальна комісія Конгресу, до якої залучаються висококваліфіковані експерти.

Незважаючи на різноманітну практику застосування фіксованого рівня мінімальної заробітної плати, у країнах з розвинутою ринковою економікою можна виділити такі характерні моделі встановлення зазначених гарантій: шляхом законодавчого затвердження; встановлення виконавчими органами влади на основі рекомендацій комісій або інших представницьких органів, створених сторонами соціального партнерства; прийняття тристоронніх рішень (угод) сторонами соціального партнерства.

Усім цим моделям застосування мінімальної заробітної плати притаманні такі особливості як постійність, тривалість, активна керованість, другорядність, оскільки через широке застосування колективних угод законодавче встановлення мінімальної заробітної плати розглядається додатковим методом регулювання ставок заробітної плати, що доповнює колективні угоди.

Нині перелік країн, де не встановлено мінімальний рівень заробітної плати, дуже обмежений.

Мінімальна заробітна плата набуває особливого значення в країнах, які розвиваються. Для них характерна безпосередня участь урядів у визначенні розмірів мінімальної заробітної плати, а також її першочерговість, що пов'язано з недостатнім розвитком методів регулювання ставок заробітної плати (колективних угод, арбітражу тощо).

Початком вирішення проблеми застосування мінімальної заробітної плати на міжнародному рівні можна вважати прийняття МОПом у 1928 р. Конвенції № 26 “Про механізм встановлення мінімальної заробітної плати”

[61] і Рекомендацій № 30, щодо методів встановлення мінімальної заробітної плати. Стосовно встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві відповідні Конвенція № 99 і Рекомендації було прийнято у 1951 р. [106]. Зазначені нормативні акти узагальнювали вже існуючий досвід країн, що застосовували мінімальної заробітної плати у своїх законодавчих актах. До суттєвих недоліків слід віднести те, що хоча Міжнародні трудові норми МОП з мінімальної заробітної плати й дають визначення її змісту та містять критерії, які слід враховувати при розрахунку цього соціального нормативу, однак вони не включають методи та методики визначення конкретних значень мінімальних рівнів. МОП дотримується позиції, що зазначені питання – справа країн, які ратифікували зазначені Конвенції.

Конвенцією МОП № 131 1970 р. про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються, та відповідними Рекомендаціями, було регламентовано обов'язкове визначення мінімальної заробітної плати для всіх працівників, які цього потребують, та встановлено деякі основні критерії визначення мінімальної заробітної плати, а саме: потреби працівника та його сім'ї з урахуванням загального рівня заробітної плати в країні, соціальних виплат, рівня життя різних соціальних груп; фактори економічного характеру – вимоги економічного розвитку, рівень продуктивності праці, забезпечення й підтримка високого рівня зайнятості тощо [60].

Зазначені критерії враховують як загальний стан, так і реальні можливості економіки країн. Встановлення мінімальної заробітної плати, як зазначається в Рекомендації № 135 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються, має бути одним з елементів політики, спрямованої на боротьбу із злиденністю і на задоволення потреб всіх працюючих та їх сімей.

Що ж стосується світової законодавчої практики встановлення критеріїв визначення розміру мінімальної заробітної плати, то вона досить

різноманітна. Ці критерії, відображені в конституціях та інших законодавчих актах зарубіжних країн, як правило, у загальних рисах.

Але, незважаючи на різноплановість критеріїв, що використовується при визначенні мінімальної заробітної плати в різних країнах світу, існують певні міжнародні норми. Нормативними документами МОП визначаються загальні умови застосування мінімальної заробітної плати. Так, у Конвенції № 26 про створення процедури встановлення мінімальної заробітної плати зазначено, що мінімальні ставки заробітної плати встановлюються у тих галузях або секторах промисловості (враховуючи домашнє виробництво), в яких заробітна плата не регулюється через колективні договори або іншим шляхом, або де заробітна плата вкрай низька.

Рекомендаціями № 30 МОП передбачено, що при визначенні мінімальної заробітної плати слід враховувати необхідність забезпечення зацікавленим працівникам задовільного рівня життя. З цією метою мають, насамперед, враховуватися існуючі ставки заробітної плати, яка виплачується за виконання аналогічної роботи у тих галузях промисловості, де працівники організовані в достатній мірі й уклали ефективні колективні договори, або враховується загальний рівень заробітної плати в конкретній країні чи місцевості.

Крім Конвенції № 131, критерії визначення мінімальної заробітної плати передбачено в розділі 2 Рекомендаціях МОП № 135. До цих критеріїв відносяться: потреби працівників та їх сімей, загальний рівень заробітної плати в країні, вартість життя й зміни в ньому, допомоги щодо соціального забезпечення, рівень життя різних соціальних груп, економічні фактори, серед них вимоги економічного розвитку, рівень продуктивності праці й бажаність досягнення та підтримки високого рівня зайнятості.

Фактори та критерії, визначені у Конвенції № 131 і Рекомендаціях № 135, мають доволі загальні формулювання, а тому і дають можливість застосувати їх у досить широкому діапазоні. У зв'язку з цим виникає необхідність більш детальної конкретизації цих критеріїв до умов кожної

країни. Для України, на нашу думку, має значення врахування позитивного досвіду країн, де потреби працівників щільно пов'язані з концепцією прожиткового мінімуму. В цих країнах за основну мету й критерій мінімальної заробітної плати береться мінімальний набір благ. Цей критерій закріплено у законодавчих актах, наприклад, Аргентини, Бразилії, Чилі, Колумбії, Коста-Ріки, Ірану, Мексики й Панами. В інших випадках зазначені критерії застосовуються, наприклад, в Індії та Індонезії, в якості основних елементів для обговорення у процесі визначення мінімальної заробітної плати. У більшості країн, що розвиваються, потреби працівників визначають шляхом встановлення переліку окремих товарів і послуг (“набору”), які вважаються суттєвими для забезпечення потреб робітника. Під об'єктивною базою встановлення мінімальної заробітної плати, в цьому випадку, розглядається вартість цього “набору”.

Незважаючи на точність і простоту зазначеного критерію встановлення мінімальної заробітної плати, його застосування пов'язано з багатьма труднощами обумовленими суперечливістю та складністю визначення цього критерію.

Найбільші проблеми та методологічні ускладнення пов'язані з відсутністю достатньо об'єктивного й універсального способу визначення потреб, які слід враховувати в споживчому “наборі” найманого працівника. Це стосується й визначення потреби працівника у продуктах харчування.

Результати оцінок експертів щодо розміру потреб населення у продуктах харчування коливаються залежно від регіонів світу, фізичних характеристик людей, їх праці, віку, статі та навколишнього середовища. Також мають місце фактори, що мають великий вплив на задоволення кількісних та якісних потреб у продуктах харчування. Це умови праці, рівень навантаження (інтенсивності), професійні хвороби тощо.

Дослідження, проведені продовольчою й сільськогосподарською організацією ООН та Всесвітньою організацією охорони здоров'я, свідчать, що типові витрати енергії у кілокалоріях на годину для чоловіка й жінки

становлять відповідно: 140 і 100 – для легкої роботи; 175 і 125 – для досить активної роботи; 300 і 225 – для дуже важкої роботи.

Ще більше проблем виникає у визначенні співвідношення калорій, білків, вітамінів, амінокислот і мінеральних елементів. Окрім того, нереально чекати, що сім'ї будуть здійснювати покупки і готуватимуть їжу в оптимальній спосіб.

Складність розрахунків збільшується при визначенні потреб населення у непродовольчих товарах та послугах, які повинні враховувати не тільки забезпечення матеріальних умов існування (одяг, житло, охорона здоров'я, транспорт), але пов'язані із соціальними та культурними традиціями. Останні мають досить широкий діапазон і доволі рухомі, через що їх важко врахувати.

Труднощі визначення абсолютних стандартів задоволення сімейних витрат, не пов'язаних з харчуванням, призвели до появи побічних, непрямих методів їх вартісного розрахунку.

Критерії визначення мінімальної заробітної плати можуть змінюватися або доповнюватися як для кожної країни, так і для кожного її регіону. На макрорівні ці критерії можуть бути змінені за рахунок: зростання цін на споживчі товари та послуги, що формують споживчий кошик; підвищення рівня середньої заробітної плати; зміни кон'юнктури та загально – економічних умов.

На мікрорівні використовуються критерії, що характеризують особливості регіонів, суб'єктів господарювання. До них, як правило, відносять: економічні чинники, що враховують вимоги економічного розвитку; рівні продуктивності праці, зайнятості населення, кваліфікації працюючих; сімейний стан; стаж роботи; сферу діяльності.

Проте, більшість фахівців віддає перевагу узагальненим критеріям визначення мінімальної заробітної плати, а саме потребам працюючих; диференціації заробітної плати й доходів; і вимогам економічного розвитку. У разі, якщо за критерій приймаються потреби працюючих, розмір

мінімальної заробітної плати встановлюється виходячи з мінімального споживчого бюджету для працездатної людини, коли ж критерієм є диференціація заробітної плати та доходів – використовується рівень доходів у тому чи іншому секторі економіки. У випадку, коли критерієм є вимоги економічного розвитку, вихідною величиною буде середня заробітна плата.

Отже, проведені дослідження свідчать, що в Україні доцільно застосовувати поширену у світі модель регулювання доходів сільського населення, яка включає комплекс заходів і важелів, що забезпечують встановлення мінімальних рівнів трудових доходів і орендних ставок, застосування відповідних податкових, інвестиційних і кредитних форм підтримки сільськогосподарських товаровиробників, фінансування розвитку соціальної сфери села, державну підтримку малого бізнесу на селі, надання селянам соціальних трансфертів і соціального страхування, а також використання інших інструментів макроекономічного і регіонального характеру. Основними напрямками такого регулювання є створення сприятливих умов для агробізнесу, розподіл і перерозподіл доходів на користь бідних, малозабезпечених і незахищених прошарків сільського населення; створення ефективної системи соціального захисту селян на рівні держави й регіонів; усунення негативних наслідків ринкових процесів, вирівнювання доходів сільського і міського населення та доходів селян у різних регіонах. В умовах ринкової трансформації аграрної економіки України рівень і структуру доходів сільського населення значною мірою визначають їх грошові надходження від реалізації товарної продукції, виробленої в особистих селянських господарствах і доходи від власності на землю та майно колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. Тому здійснення державою заходів щодо підтримки само зайнятості селян і сприяння збільшенню їх доходів за землю й майнові паї відображають специфіку національної моделі регулювання доходів сільського населення.

РОЗДІЛ II. СУЧАСНІ УМОВИ І ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

2.1. Умови формування, сучасний рівень та диференціація доходів сільського населення

Доходи сільського населення залежать від низки специфічних об'єктивних та суб'єктивних чинників, що обумовлюють особливості механізму їх регулювання, а саме: різноманітність природнокліматичних умов; зміна кон'юнктури на ринках продовольства і ресурсів, а отже й доходів сільськогосподарських товаровиробників; наявність висококонкурентного середовища у сільському господарстві, високого ступеня монополізації в ресурсовиробляючих і переробних галузях агропромислового виробництва, а також посередницьких структур на ринках сільськогосподарської продукції; порівняно низька привабливість інвестування аграрного виробництва через його високу капіталомісткість і специфіку відтворювального процесу; значна потреба в екологічності виробництва продукції сільського господарства; необхідність розвитку соціальної інфраструктури села; зміна структури джерел формування доходів селян внаслідок реорганізації КСП, скорочення попиту на робочу силу в сільській місцевості тощо.

Зазначені та інші чинники впливають на доходи сільського населення сильніше, ніж його відповідні ринкові можливості в отриманні доходів. Хоча, слід зазначити, що за останні роки такі можливості розширилися.

Внаслідок структурних змін, здійснених у процесі аграрної реформи, сільські жителі почали отримувати доходи від власності на землю та майно колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. Проте передача землі й майна у приватну власність стала для сільських жителів новацією, до якої вони не були готові. Праця в колгоспах гарантувала їм хоча й низьку, але стабільну оплату. Крім того, у розпорядженні колгоспів знаходились технічні засоби, що дозволяли механізувати та автоматизувати виробничі процеси у рослинництві та тваринництві. Тобто, громадяни, які працювали в КСП,

психологічно вважали, що особисто здійснюють у виробництво лише трудові внески. Після отримання у власність землі без техніки, а отже реальної можливості обробляти свою землю, селяни були змушені передати її та майно пайового фонду реорганізованих КСП в оренду господарським формуванням, створеним на засадах приватної власності. Тому, на момент реорганізації КСП селяни не отримали, а нині не мають можливості забезпечити повне управління та контроль над механізмом формування та розподілу доходів на свою власність, а отже й не отримують належного рівня цих доходів. Спільне майно колишніх членів реорганізованих КСП, орендують, як правило, юридичні, рідше фізичні особи, що мали змогу його взяти у користування на момент реорганізації КСП та опісля.

Ситуація в аграрному секторі погіршується внаслідок диспропорцій між містом і селом, більшість яких має довготривалий характер. Починаючи з 1913 р. кількість сільського населення постійно зменшується (рис. 2.1).

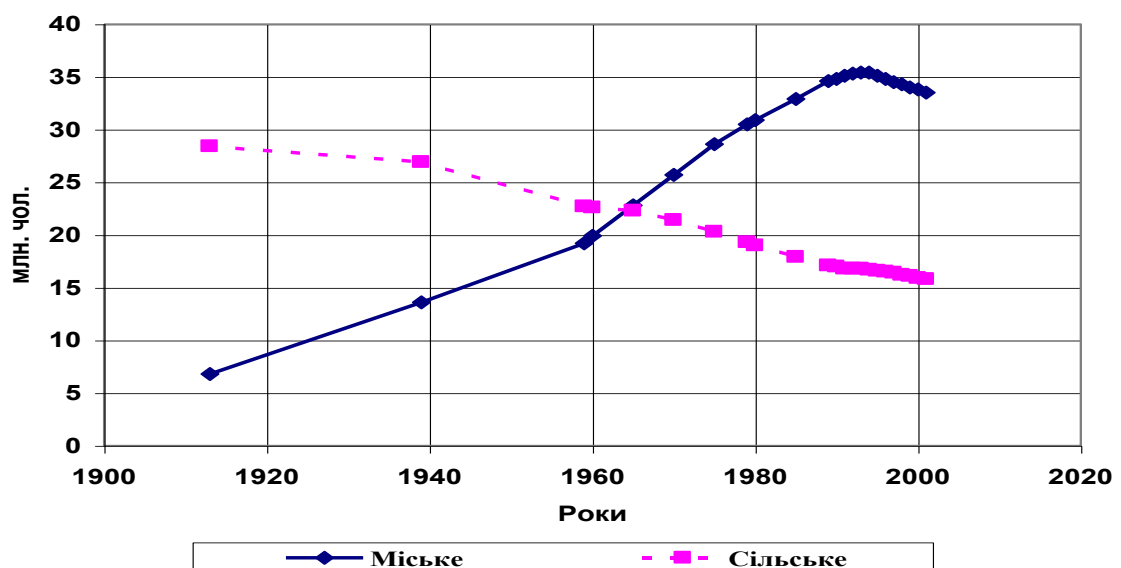

Рис. 2.1. Динаміка сільського та міського населення в Україні

Як свідчить рисунок 2.1, кількість сільського населення з 1913 р. по 2006 р. скоротилася майже в 2 рази $\left(\frac{28,4}{15,12} = 1,8\right)$ і продовжує зменшуватися.

Структура наявного населення за місцем проживання вкрай нерівномірна в розрізі областей України. Зокрема, сільське населення

Кіровоградської області займає 38,7 % його загальної чисельності в регіоні, тоді як в середньому по Україні відповідний показник становить 32 %. Це свідчить, що область більше відноситься до сільськогосподарської, ніж промислово розвиненої, що зумовлює необхідність диференційованого підходу для визначення та прогнозування економічних показників, зокрема доходів населення по регіонах.

Зменшення чисельності сільського населення є загальносвітовою тенденцією. Тому не слід очікувати, що її можна буде подолати в Україні. На нашу думку, в системі економічних відносин селяни завжди будуть обділені суспільством у доходах, бо їх економічні інтереси найлегше порушити в умовах як ринкової, так і інших видів економік. Для цього у будь-якому суспільстві створюються достатньо законні умови та підстави. Наслідком таких підлаштованих іншими суспільними структурами підстав є відмова селян від проживання на сільських територіях. Особливо це проявляється в умовах економічних криз, прояви яких мають, зокрема, й регіональні особливості.

Незважаючи на скорочення чисельності сільського населення заробітна плата сільськогосподарських працівників необґрунтовано низька. Якщо у 1990 р. середньомісячна заробітна плата робітників і службовців в Україні складала 248 крб., а сільськогосподарських працівників – 231 крб., то у 2006 р. – відповідно 1041 та 581 грн. Співвідношення цих показників змінилося з 1:0,93 до 1:0,53. Внаслідок майже дворазової різниці в оплаті праці зайняті в сільськогосподарському виробництві працівники щорічно недоотримують близько 4 млрд грн (табл.2.1).

Якби середньорічна кількість найманих працівників в галузі за період 1990 – 2004 рр. не скоротилася у 3,8 раза, обсяги недоотриманих у сільському господарстві коштів на оплату праці було б значно більшими.

За останні роки темпи зростання оплати праці в сільському господарстві дещо випереджали цей показник по економіці, все ж її рівень в галузі є найнижчим серед усіх видів економічної діяльності.

2.1. Обсяги недоотриманих у сільському господарстві коштів на оплату праці (за умови збереження співвідношення між оплатою праці в економіці і в сільському господарстві на рівні 1990 р.)*

Показник	Рік							
	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Середньомісячна оплата праці:								
економіка, грн.	248	230	311	376	462	590	806	1041
сільське господарство, грн	231	111	154	183	219	311	437	581
у % до економіки	93	48	49	49	47	53	54	56
Розрахована умовно середньомісячна оплата праці в сільському господарстві за умови збереження співвідношення між її рівнями по економіці і галузі на рівні 1990 р., грн	231	214	289	350	430	549	750	968
Недоотримана оплата праці в сільському господарстві внаслідок погіршення умов її формування:								
середньомісячна, грн	-	103	135	167	211	238	313	387
всього за рік, млрд грн	-	3,1	3,6	3,8	3,9	3,6	3,8	4,7
Довідково: середньорічна кількість зайнятих у сільському господарстві, тис. чол	4881	2475	2206	1877	1537	1272	1137	1005

* Дані із статистичних щорічників України за відповідні роки, а за 2006 р. – з статистичного довідника „Україна у цифрах 2006”

І хоча в сільській місцевості за рахунок оплати праці формується лише третина грошових доходів (решта за рахунок пенсій, субсидій, доходів від продажу вирощеної продукції), через такий рівень оплати праці у 2000 – 2006 рр. грошові доходи жителів сільської місцевості порівняно з міським були нижчими на 25–28 %.

У сільському господарстві України спостерігається негативна тенденція скорочення частки оплати праці у валовій доданій вартості, зниження її частки у структурі собівартості продукції, що є свідченням зменшення ролі людського фактора в аграрному виробництві. Якщо у 1990 р. частка оплати праці у ВДВ в галузі становила 40 %, то у 2000 р. вона знизилася до 19,8, 2004 – 18,3, 2005 – 17,0, а в 2006 р. – до 20,4 %. Відповідний середній

показник по економіці загалом за 2006 р. більший на 29 відсоткових пунктів. Все це свідчить про необхідність підвищення оплати праці у сільському господарстві, про необхідність зростання доходів і рівня життя сімей, які проживають у сільській місцевості. В той же час, зростання оплати праці повинно узгоджуватися з підвищенням її продуктивності, а також поліпшенням загальної економічної ситуації на селі.

У зв'язку з тим, що поглиблені дослідження здійснювалися на матеріалах Кіровоградської області, вивчалися її особливості, що впливають на формування доходів населення.

Кіровоградська область відноситься до регіонів з найбільш значною часткою сільського господарства. Вона знаходиться в географічному центрі України і займає територію 24,6 тис. км², або 4 % загальної площі України, тобто є середньою. Протяжність території області з півночі на південь складає майже 148, із заходу на схід – 335 кілометрів. Практично вся територія області знаходиться на правому березі Дніпра.

Земельні ресурси в сільському господарстві області представлені чорноземами. Структура валової доданої вартості (ВДВ) виробництва товарів в області характеризується аграрним спрямуванням.

До 58% валової доданої вартості, створеної в області, припадає на сільське господарство.

Структура валової доданої вартості у Кіровоградській області не типова для України. Тут переважає сільське господарство, тоді як загалом по Україні – промисловість. Тому особливості формування доходів населення області значною мірою визначаються відповідними показниками по сільському господарству.

За станом на 1 січня 2006 р. наявне населення регіону становило 1067 тис. осіб, або 2,3 % загальної кількості населення України.

Питомий розмір чисельності населення Кіровоградської області за станом на 01.01.2006 р. становить 43 особи на 1 км². Нижчі значення мають лише Херсонська (40 чол. на 1 км²) та Чернігівська (37 чол. на 1 км²) області.

Кіровоградська область характеризується негативним розподілом постійного населення за основними віковими групами. За станом на 01.01.2006 р. чисельність населення молодшого за працездатний вік тут становила 220 тис. чол. (або 19,3 % загальної кількості), старшого за працездатний – 285 тис. чол. (25 %), працездатного – 636 тис. чол. (55,7 %). В цілому по Україні частки зазначених груп населення складають відповідно 16,3; 23,8 і 59,9 % (табл.2.2).

2.2. Динаміка розподілу постійного населення України за віком на початок року

(у відсотках)

Групи населення та роки	Все населення	В тому числі	
		міське	сільське
Молодші за працездатний вік			
2000	19,4	18,8	20,9
2005	16,3	15,1	18,6
2006	15,8	14,7	18,2
Працездатні			
2000	57,2	60,5	50,1
2005	59,9	63,0	53,6
2006	60,4	63,2	54,4
Старші за працездатний вік			
2000	23,4	20,7	29,0
2005	23,8	21,9	27,8
2006	23,8	22,0	27,4

Аналіз даних таблиці 2.2 свідчить, що в сільській місцевості Кіровоградської області склалася негативна тенденція розподілу постійного населення за основними віковими групами. Так, питома вага працездатного сільського населення станом на 01.01.2006 р. складає лише 54,4 %, тоді як аналогічний показник у містах – 63,2 %. Що стосується такої категорії як сільські пенсіонери, то їх частка перевищила аналогічний показник по місту на 5,4 відсоткового пункту.

Зміни у структурі населення певною мірою зумовлювали особливості формування доходів домогосподарств. За даними Держкомстату України, доходи населення за 2006 р. склали 479 млрд. грн., третина яких припадає на

жителів м. Києва, Донецької, Дніпропетровської і Харківської областей (табл.2.3).

2.3. Доходи населення України за 2006 рік

Область	Доходи-всього	У тому числі			
		заробітна плата	прибуток та змішаний дохід	соціальні допомоги та інші одержані поточні трансфери	з них соціальні допомоги
Україна	479309	206473	72388	185831	103251
АР Крим	17437	7315	2311	7409	3751
Вінницька	15176	5544	3293	5894	3421
Волинська	8728	3067	1980	3516	2013
Дніпропетровська	39076	18727	5023	14051	8327
Донецька	51328	25026	6080	19116	12517
Житомирська	11425	4355	1950	4893	2908
Закарпатська	9593	3436	2062	4002	2039
Запорізька	20354	9366	3292	7043	4200
Івано-Франківська	11505	4009	2280	5043	2608
Київська	17350	7633	2966	6316	4036
Кіровоградська	9226	3413	1619	3804	2201
Луганська	22084	9682	2530	9447	6223
Львівська	24602	9970	4126	9887	5223
Миколаївська	11431	4979	1725	4258	2349
Одеська	22475	9448	3245	9146	4469
Полтавська	15854	6646	2672	5806	3485
Рівненська	9826	3711	1812	4155	2339
Сумська	11498	4719	2032	4479	2672
Тернопільська	8922	2835	1646	4214	2149
Харківська	28768	12123	4997	10887	6106
Херсонська	9451	3401	1831	3962	2157
Хмельницька	12161	4292	2618	4935	2814
Черкаська	11915	4618	1626	5055	2925
Чернівецька	7223	2363	1299	3444	1628
Чернігівська	10973	4140	2330	4217	2575
м. Київ	57412	29891	4660	19541	7474
м. Севастополь	3516	1764	383	1311	642

У сучасній структурі доходів населення України за 2005 р. 42,7 % займає зарплата, 15,1 – прибуток і змішаний дохід, 38,8 % – соціальні допомоги та інші одержані поточні трансфери, а 3,4 % – інші доходи.

Тенденції зміни питомих обсягів і структурних зрушень у грошових доходах домогосподарств України, зокрема міських і сільських, характеризують дані таблиці 2.4.

2.4. Обсяги і структура середньомісячних грошових доходів з розрахунку на одне домогосподарство

Показник	2000 р.			2005 р.		
	по всіх домогосподарствах	в тому числі		по всіх домогосподарствах	в тому числі	
		міських	сільських		міських	сільських
Всього грошових доходів, грн	288	306	247	1141	1209	994
Структура доходів, %:						
оплата праці	54,6	61,9	34,3	53,1	60,3	34,4
доходи від підприємницької діяльності	3,5	3,3	2,5	5,7	6,2	4,6
доходи від продажу сільськогосподарської продукції	7,8	1,5	24,9	5,3	0,8	17,2
пенсії, стипендії, допомоги та субсидії	23,3	22,3	26,4	27,8	25,1	35,0
грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	10,8	10,4	11,7	8,1	7,6	8,8
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Середньомісячний грошовий дохід з розрахунку на одне домогосподарство в 2005 р. становив 1141 грн., що більше, порівняно з 2000 р. майже в 4 рази. Цей показник у сільській місцевості на 14 % нижчий, ніж у місті. Різниця в рівнях доходів сільських і міських домогосподарств в динаміці зменшується.

У структурі доходів домогосподарств дещо скорочується частка оплати праці, доходів від продажу сільськогосподарської продукції та грошових допомог родичів. Водночас, збільшується питома вага доходів від підприємницької діяльності, пенсій, стипендій, допомог і субсидій.

Структура доходів сільських домогосподарств суттєво відрізняється від міських. Якщо частка оплати праці у місці займає майже дві третини доходів домогосподарств, то в сільській місцевості – лише третину. В динаміці питома вага оплати праці в доходах сільських домогосподарств суттєво не змінилася.

В сільських домогосподарствах помітно зменшується частка доходів від продажу сільськогосподарської продукції. Із реорганізацією колективних

сільськогосподарських підприємств можливості сільських жителів виробляти продукцію рослинництва і тваринництва суттєво звузилися.

Питома вага пенсій, стипендій, допомоги та субсидій у структурі доходів сільських домогосподарств перевищила частку заробітної плати. Соціальні доходи та допомога родичів займають 44 % загального обсягу доходів сільських домогосподарств.

Питома вага доходів від підприємницької діяльності сільських жителів України хоча й зростає, проте залишається поки що незначною. Загальні масштаби і роль економічної діяльності сільських жителів скорочуються.

Значну частину вирощеної в особистих підсобних господарствах продукції селяни змушені продавати за досить низькими цінами на місцевих ринках, щоб на одержані гроші придбати необхідні паливо, ліки, одяг, взуття тощо.

Диспропорції в рівні доходів населення між містом і селом супроводжуються відмінностями відповідних показників по регіонах України. У найбільш скрутному становищі опинилися селяни саме аграрних регіонів, що посилює необхідність обов'язкового врахування специфіки регіонів при розробці програм розвитку сільського господарства.

Як загалом по Україні, так і в Кіровоградській області найбільшу частку доходів населення складає оплата праці. Питома вага заробітної плати в загальній структурі доходів майже не змінюється і знаходиться в межах 42–48 %. Порівняння цих показників структури із загальними по Україні показує, що основне загальнодержавне структурне співвідношення в Кіровоградській області зберігається, хоча тут вдвічі менша питома вага інших видів грошових доходів, та майже в півтора рази більша частка пенсій, допомоги та стипендій. Дещо більша частка доходів від продажу населенням продуктів сільського господарства.

Реальні доходи населення Кіровоградської області характеризуються теж позитивною динамікою. Однак темпи зростання доходів населення цієї області значно нижчі, ніж в середньому по Україні.

Реальні доходи населення Кіровоградської області в 1,5 раза нижчі, ніж загалом по Україні. Темпи зростання реальних доходів населення Кіровоградської області мають позитивну динаміку. Однак, порівняно з відповідними показниками по Україні вони нижчі майже в 2 рази. Це свідчать про наявність процесу диференціації рівня доходів населення в розрізі регіонів, зокрема Кіровоградська область в цьому процесі є аутсайдером.

Фахівці Програми розвитку ООН (ПРО ООН) протягом десяти років розраховують індекс людського розвитку (ІЛР), важливою складовою якого є рівень доходу на одну особу населення. За індексом людського розвитку визначається рейтинг країни. Але, як зазначалось в доповіді ПРО ООН “Людський розвиток за 1995 рік”, базовий індекс показує лише усереднене значення по країні і не враховує значної диференціації показника по регіонах країн.

Оцінка рівня диференціації доходів в розрізі регіонів викликає значні методологічні проблеми, основною з яких є неможливість отримання достовірного значення ВВП регіону. Це пов'язано з тим, що методи розрахунку цього показника орієнтовані на отримання результатів загалом по державі та галузях економіки. Тому, рівень диференціації доходів населення можна визначити лише двома методами:

на основі даних вибіркового обстеження, що проводяться працівниками держстатистики;

за даними про сукупний дохід, що подаються до органів державної податкової адміністрації.

Існуюча нині методика вибіркового обстеження сімей хоча і відповідає міжнародним стандартам, але не відображає реальної картини рівня диференціації доходів населення. Перехід на існуючу методику було здійснено Держкомстатом України у 1998 році. Вона передбачає використання в розрахунках не доходів, а витрат домогосподарств, як джерела більш надійної інформації. Але, слід відмітити, що при

багатоступінчастій ймовірнісній вибірці до сукупність об'єктів обстеження потрапляють переважно бідні сім'ї, зацікавлені в отриманні плати за участь в обстеженнях. Сім'ї високодохідних груп населення відмовляються від проведення обстеження, а отже, не потрапляють до вибірки, що робить її нерепрезентативною. Крім того, організація обстеження на засадах випадкової вибірки унеможливує репрезентативність обстеження на рівні регіонів. Уникнути такої ситуації можна лише у разі залучення до обстеження дуже великої кількості сімей, що через великі втрати обтяжливо навіть для країн з розвиненою економікою.

Другий метод визначення рівня диференціації доходів населення шляхом використання неперсоніфікованих даних про сукупний річний дохід громадян, що подаються до податкової адміністрації, є більш прийнятним. Нині ці данні використовуються для обчислення прибуткового податку з громадян. Аналіз рівня диференціації доходів, який можна здійснити за цими даними, не робиться і не оприлюднюється.

Слід зазначити, що публічний аналіз податкової статистики є рідкісним явищем не тільки на території колишнього СРСР, а й у світовій практиці. Виключення становить податкове законодавство Канади, яке щороку публікує результати своїх аналізів. В Україні математичною обробкою неперсоніфікованих даних податкової статистики протягом 1998 – 2001 років займався М. Лощинін [2, 70,71]. В його роботі “Економетрия физических лиц Украины” наведено розрахунок доходів середнього класу в розрізі областей [2].

Найбільший прошарок середнього класу має Київська (66 %), а найменший – Тернопільська область (37 %), що свідчить про суттєву відмінність у рівнях диференціації доходів населення в розрізі регіонів. Слід відмітити, що в Кіровоградській області прошарок середнього класу займає 50 %, що дещо менше, ніж в середньому по Україні (51 %).

У структурі доходів населення найбільшу питому вагу як по Україні загалом, так і по Кіровоградській області займає заробітна плата. Вона є

змінною величиною, яка залежить від ряду чинників, зокрема: уміння, кваліфікації працюючого, місцезнаходження підприємства, на якому він працює, виконання ним норм виробітку тощо. Тому визначити заздалегідь величину заробітної плати конкретного працівника можна лише в тому випадку, коли точно відомі значення всіх чинників, а також міра впливу кожного з них. Але набір цих чинників і їх значення визначаються випадковими обставинами, внаслідок чого й кінцева величина заробітної плати теж є випадковою. Це твердження ні в якому разі не протирічить принципу оплати за працю. Навпаки, подібний процес формування заробітної плати є його результатом.

Як відомо, випадкова величина може формуватися під впливом постійно діючого чинника h і випадкової компоненти ξ . Стосовно до заробітної плати чинником h можна обрати, наприклад, тарифну ставку, а чинниками ξ – уміння, фізичний та психічний стан. Як результат повний заробіток конкретного робітника може відноситись до певного інтервалу і є випадковою величиною.

Величина заробітної плати x_j може бути обмежена нижньою і верхньою межами ($x_{\min}$ і $x_{\max}$). Тоді ймовірність того, що її величина буде меншою чи рівною нижній межі ($x_j \leq x_{\min}$) буде нульовою, а ймовірність, що величина заробітної плати буде менше верхньої межі ($x_j \leq x_{\max}$), дорівнюватимете одиниці.

Ймовірність того, що заробітна плата буде менше, ніж величина x , що визначена наперед і взята в інтервалі між $x_{\min}$ і $x_{\max}$, буде залежати від цієї величини x і є її функцією. Формула $F(x) = p\{x_i < x\}$ характеризує функцією розподілу заробітної плати. Ця функція знаходиться в межах $0 \leq F(x) \leq 1$. Якщо врахувати, що заробітна плата відноситься до безперервних величин, то в загальному вигляді функцію розподілу заробітної плати можна відобразити формулою:

$$F(x_{\max}) = \int_{x_{\min}}^{x_{\max}} f(x) dx, \quad (2.1)$$

де: $x_{\min} \leq x < x_{\max}$

Для заробітної плати функція розподілу диференціюється в кожній її точці (за рідким виключенням), причому $\frac{dF(x)}{dx} \geq 0$, тобто $F(x)$ є функцією, що монотонно не спадає.

Диференціація заробітної плати пов'язана, перш за все, з виділенням таких соціально-економічних груп, як низько, середньо і високооплачувані. Якщо відомі кількісні показники, що характеризують ту чи іншу групу по рівню заробітної плати, можна визначити напрями скорочення чисельності груп населення, з низькою заробітною платою.

Використання кількісних показників можливо як при вивченні рівня диференціації доходів, так і заробітної плати, як найбільш суттєвої компоненти доходів.

У процесі оцінки рівня життя застосовуються наступні вісім кількісних показників:

1. Квантілі (градієнти) – характеризують точки розподілу заробітної плати, що ділять його в певному співвідношенні. Прикладом квантілів є медіана (Me), яка поділяє ряд розподілу заробітної плати навпіл. З інших градієнтів найбільш часто використовуються кuartілі (чверті) – Q , децілі (десяти частки) – d , півдецілі (двадцять частки) і перцентілі (соті частки).

2. Кuartільне відхилення характеризує міру розсіювання. Воно дорівнює половині інтервалу між кuartілями

$$D = \frac{Q_3 - Q_1}{2}, \quad (2.2)$$

де: Q_3 – верхній кuartіль; Q_1 – нижній кuartіль.

Цей показник дає можливість визначити той інтервал, в якому знаходиться половина всіх членів ряду. Якщо K – точка на шкалі, що лежить

посередині між першим і третім квартілями, то $K \pm D$ містить половину значень.

3. Квартільний коефіцієнт диференціації, що характеризує відношення третього квартіля до першого:

$$K(Q) = \frac{Q_3}{Q_1} \quad (2.3)$$

4. Децільний коефіцієнт диференціації визначається відношенням дев'ятого дециля до першого:

$$K(d) = \frac{d_9}{d_1}. \quad (2.4)$$

Простота, наочність, а також відносний характер коефіцієнтів сприяли їх широкому використанню. Але вони не завжди дозволяють однозначно відповісти на питання про ступінь відхилень в диференціації двох рядів розподілу. Можливі також випадки, коли квартільний коефіцієнт показує меншу диференціацію одного ряду порівняно з іншим, в той час як децільний, навпаки. В таких випадках не можна зробити правильний висновок стосовно різниці в диференціації рядів. Тому, природно, виникає потреба знайти будь-який показник нерівномірності розподілу. Цим показником може бути середня абсолютна похибка по Джині.

5. Похибка по Джині (або коефіцієнт Джині) розраховується за формулою:

$$G^{\partial} = \frac{\sum_{i,j} |x_i - x_j|}{N^2}, \quad (2.5)$$

де: i, j – відповідні елементи двох рядів розподілу; N – кількість цих елементів.

Оскільки визначення цього показника трудомістке, то застосовується коефіцієнт концентрації Лоренца – K_l .

6. Коефіцієнт концентрації Лоренца розраховується за формулою:

$$K_l = 1 - 2 \int_0^{\infty} \eta_l^{(1)}(t) f(t) dt, \quad (2.6)$$

де $\eta_l^{(1)}(t)$ – перший момент розподілу, який називається кривою Лоренца.

Крива Лоренца характеризує кумулятивний розподіл, в якому кумулюють не тільки кількість робітників, а й їх доход. Вона характеризує співвідношення між доходами та працівниками у відсотках. Якби всі доходи розподілялись рівномірно, тобто 10% працівників одержували 10 % доходу, а 50 % – половину, то такий розподіл мав би вигляд прямої з кутом нахилу в 45° . Нерівномірний розподіл характеризується кривою, яка відхиляється від прямої тим більше, чим більше диференціація. Площа, що знаходиться між діагональною прямою і кривою Лоренца характеризує ступень диференціації. Чим більше ця площа, тим більша диференціація. Якщо всю площу квадрата прийняти за 1, то та її половина, що відсікається діагональною прямою, становить $\frac{1}{2}$.

Якщо припустити, що площа, яка огинається кривою Лоренца становить S_2 , тоді площа між прямою і кривою (позначеною S_1) буде визначатися формулою:

$$S_1 = S_{ABC} - S_2 = \frac{1}{2} - S_2 \quad (2.7)$$

$$\text{або } 2S_1 = 1 - 2S_2. \quad (2.8)$$

Одержана рівність є по суті коефіцієнтом концентрації K_I :

$$K_I = 1 - 2S_2 \quad (2.9)$$

Чим більша диференціація розподілу, тим далі знаходиться крива від діагоналі прямої, більша величина віднімається від одиниці і менше коефіцієнт концентрації. Для умови рівномірного розподілу він дорівнює одиниці.

Коефіцієнт концентрації, або показник ступеня диференціації, в рівнянні кривої Лоренца розраховується не по двох точках (як квантільні коефіцієнти розподілу), а по всіх точках ряду розподілу. Саме в цьому і є його велика перевага над іншими показниками диференціації.

7. Медіальний коефіцієнт розрахований на основі кумулятивних варіантів і кумулятивних частотей. Цей показник запропонований в якості вимірника диференціації П.П. Масловим. В ньому, крім медіани (Me),

додатково використовується медіанна величина (Md), що поділяє фонд заробітної плати або доходів навпіл. В розподілі, що характеризується відповідною диференціацією, ці показники не співпадають. Чим більша різниця між ними, тим більша й диференціація. Відношення цієї різниці до медіани є “медіальним коефіцієнтом”, тобто:

$$K_{Md} = \frac{Md - Me}{Me}. \quad (2.10)$$

Для логарифмічно-нормального розподілу цей коефіцієнт дорівнює:

$$K_{Md} = \frac{\sigma_x^2}{x^2}, \text{ тобто квадрату коефіцієнта варіації.}$$

Отже, коефіцієнт концентрації і “медіальний коефіцієнт” становлять функцію дисперсії розподілу, що є показником розсіювання змінної величини, зокрема й заробітної плати.

8. Коефіцієнт концентрації доходів Джині (K_L) характеризує ступінь нерівності в розподілі доходів населення. Він розраховується за формулою:

$$K_L = \sum p_i q_{i+1} - \sum p_{i+1} q_i, \quad (2.11)$$

де: p_i – частка населення, що має дохід не вищий, ніж його максимальний рівень в i -ій групі; q_i – частка доходів i -ої групи в загальній сумі доходів населення, розраховується кумулятивною, аналогічно p_i , але не для показника чисельності населення, а для показника грошового доходу.

Враховуючи простоту розрахунків і те, що цей показник знайшов широке практичне застосування, у процесі досліджень розраховувався коефіцієнт концентрації доходів Джині (K_L) по Україні для сільського та міського населення за даними таблиць 2.5 – 2.11.

Підставивши отриманні значення у формулу коефіцієнта концентрації доходів Джині $K_L = \sum p_i q_{i+1} - \sum p_{i+1} q_i$, для умов 2000 р. і 2005 р. було отримано:

$$K_{L_{c2000}} = 4,721144 - 4,400606 = 0,32;$$

$$K_{Lc2005} = 4,536248 - 4,222259 = 0,31.$$

Отже, коефіцієнт концентрації доходів Джині для сільського населення в 2000 р. становив 0,32, а в 2005 р. – 0,31, тобто змінився несуттєво. Аналогічні показники для міста – 0,22 і 0,25.

$$K_{Lm2000} = 3,046784 - 2,822206$$

$$K_{Lm2005} = 2,941227 - 2,693809$$

2.5. Розподіл домогосподарств за рівнем середньодушових грошових витрат в 1999 – 2000рр.

Показник	1999 р.			2000 р.		
	всі домогосподарства	у тому числі		всі домогосподарства	у тому числі	
		міські	сільські		міські	сільські
Всього домогосподарств, тис.	17748	12217	5531	17680	12172	5508
Структура домогосподарств із середньодушовими грошовими витратами у місяць, грн						
До 30,0	4,1	1,1	10,8	1,5	0,5	3,4
30,1-60,0	14,9	9,7	26,3	7,8	4,3	15,4
60,1-90,0	21,4	19,9	24,7	14,1	11,2	20,3
90,1-120,0	18,4	19,5	15,9	15,9	15,2	17,6
120,1-150,0	13,4	15,4	9,0	15,1	15,7	13,7
150,1-180,0	9,0	10,7	5,1	11,9	12,9	9,8
180,1-210,0	6,1	7,6	2,9	9,4	10,5	7,1
210,1-240,0	3,9	4,9	1,7	6,2	7,1	4,2
240,1-270,0	2,5	3,0	1,2	4,6	5,6	2,5
270,1-300,0	1,8	2,4	0,7	3,3	4,1	1,7
Понад 300,0	4,5	5,8	1,7	10,2	12,9	4,3
Частка домогосподарств із середньодушовими витратами, нижчими від межі малозабезпеченості	55,7	47,0	74,8	38,2	30,3	55,8

2.6. Розподіл домогосподарств за рівнем середньодушових грошових витрат в 2002 – 2003 рр.

Показник	2002 р.			2003 р.		
	всі домогосподарства	у тому числі		всі домогосподарства	у тому числі	
		міські	сільські		міські	сільські
Всього домогосподарств, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Із середньодушовими грошовими витратами у місяць, грн						
До 60,0	3,4	1,5	7,7	2,1	0,7	5,0
60,1-90,0	7,3	4,7	13,0	4,0	2,2	10,6
90,1-120,0	11,4	8,9	16,9	8,4	5,2	15,4
120,1-150,0	12,4	11,9	13,5	10,4	8,5	14,4
150,1-180,0	12,6	12,1	13,9	10,5	9,8	12,2
180,1-210,0	10,9	11,6	9,4	11,2	11,6	10,4
210,1-240,0	8,7	9,7	6,6	10,0	10,8	8,3
240,1-270,0	6,6	7,7	4,2	7,7	8,6	5,8
270,1-300,0	5,6	6,4	3,7	6,4	7,5	4,0
300,1- 360,0	7,7	8,9	4,9	9,4	11,3	5,3
Понад 360,0	13,4	16,6	6,2	19,0	23,8	8,6

2.7. Розподіл домогосподарств за рівнем середньодушових грошових витрат в 2004 – 2005 рр.

Показник	2004 р.			2005 р.		
	всі домогосподарства	у тому числі у		всі домогосподарства	у тому числі	
		місті	селі		місті	селі
Всього домогосподарств, тис.	100	100	100	100	100	100
Із середньодушовими грошовими витратами у місяць, грн						
До 180,0	21,0	14,9	34,7	9,5	5,3	18,5
180,1-240,0	17,2	16,5	19,0	10,5	8,7	14,4
240,1-300,0	16,4	16,7	15,6	12,3	11,2	14,6
300,1- 360,0	12,3	13,2	10,2	12,3	12,3	12,4
360,1-420,0	9,3	10,5	6,4	11,3	11,8	10,2
420,1- 480,0	23,8	28,2	14,1	9,1	9,8	7,8
480,1-540,0	-	-	-	7,5	8,2	5,8
540,1-600,0	-	-	-	5,7	6,4	4,0
600,1-660,0	-	-	-	4,4	5,0	3,0
660,1- 720,0	-	-	-	3,3	3,9	2,1
Понад 720,0	-	-	-	14,1	17,4	7,2

2.8. Розрахунок концентрації доходів Джині (K_L) для сільського населення України за 2000 рік

Середньодушові грошові витрати у місяць, грн	Середина інтервалу	Сума доходу, що припадає на дану групу	q_i	p_i	Кумулята q_i	Кумулята p_i	$q_i p_{i+1}$	$p_i q_{i+1}$
До 30,0	15	0,51	0,004	0,034	0,004	0,034	0,001	0,002
30,1-60,0	45	6,93	0,056	0,154	0,06	0,188	0,023	0,034
60,1-90,0	75	15,22	0,123	0,203	0,183	0,391	0,104	0,130
90,1-120,0	105	18,48	0,149	0,176	0,332	0,567	0,234	0,273
120,1-150,0	135	18,50	0,149	0,137	0,481	0,704	0,386	0,431
150,1-180,0	165	16,17	0,131	0,098	0,612	0,802	0,534	0,581
180,1-210,0	195	13,85	0,112	0,071	0,724	0,873	0,662	0,698
210,1-240,0	225	9,45	0,076	0,042	0,800	0,915	0,752	0,779
240,1-270,0	255	6,38	0,051	0,025	0,851	0,940	0,814	0,837
270,1-300,0	285	4,84	0,039	0,017	0,890	0,957	0,890	0,957
Понад 300,0	315	13,54	0,110	0,043	1,000	1,000	x	x
x	x	123,88	1,000	1,000	x	x	4,401	4,721

2.9. Розрахунок концентрації доходів Джині (K_L) для міського населення України за 2000 рік

Середньодушові грошові витрати у місяць, грн	Середина інтервалу	Сума доходу, що припадає на дану групу	q_i	p_i	Кумулята q_i	Кумулята p_i	$q_i p_{i+1}$	$p_i q_{i+1}$
До 30,0	15	0,075	0,001	0,005	0,001	0,005	0	0
30,1-60,0	45	1,935	0,011	0,043	0,012	0,048	0,002	0,003
60,1-90,0	75	8,400	0,049	0,112	0,061	0,160	0,019	0,025
90,1-120,0	105	15,960	0,093	0,152	0,154	0,312	0,072	0,086
120,1-150,0	135	21,195	0,123	0,157	0,277	0,469	0,166	0,188
150,1-180,0	165	21,285	0,124	0,129	0,401	0,598	0,282	0,311
180,1-210,0	195	20,475	0,119	0,105	0,520	0,703	0,402	0,431
210,1-240,0	225	15,975	0,093	0,071	0,613	0,774	0,509	0,539
240,1-270,0	255	14,28	0,083	0,056	0,696	0,830	0,606	0,634
270,1-300,0	285	11,685	0,068	0,041	0,764	0,871	0,764	0,830
Понад 300,0	315	40,635	0,236	0,129	1,000	1,000	x	x
x	x	171,900	1,000	1,000	x	x	2,822	3,047

2.10. Розрахунок концентрації доходів Джині (K_L) для сільського населення України за 2005 рік

Середньодушові грошові витрати у місяць, грн	Середина інтервалу	Сума доходу, що припадає на дану групу	q_i	p_i	Кумулята q_i	Кумулята p_i	$q_i p_{i+1}$	$p_i q_{i+1}$
До 180,0	90	16,65	0,049	0,185	0,049	0,185	0,016	0,025
180,1-240,0	210	30,24	0,088	0,144	0,137	0,329	0,065	0,083
240,1-300,0	270	39,42	0,115	0,146	0,252	0,475	0,151	0,177
300,1- 360,0	330	40,92	0,120	0,124	0,372	0,599	0,261	0,293
360,1-420,0	390	39,78	0,116	0,102	0,488	0,701	0,380	0,414
420,1- 480,0	450	35,10	0,103	0,078	0,591	0,779	0,495	0,528
480,1-540,0	510	29,58	0,086	0,058	0,678	0,837	0,594	0,623
540,1-600,0	570	22,80	0,067	0,040	0,744	0,877	0,675	0,701
600,1-660,0	630	18,90	0,055	0,030	0,800	0,907	0,742	0,764
660,1- 720,0	690	14,49	0,042	0,021	0,842	0,928	0,842	0,928
Понад 720,0	750	54,00	0,158	0,072	1,000	1,000	x	x
x	x	341,88	1,000	1,000	x	x	4,222	4,536

2.11. Розрахунок концентрації доходів Джині (K_L) для міського населення України за 2005 рік

Середньодушові грошові витрати у місяць, грн	Середина інтервалу	Сума доходу, що припадає на дану групу	q_i	p_i	Кумулята q_i	Кумулята p_i	$q_i p_{i+1}$	$p_i q_{i+1}$
До 180,0	90	4,77	0,011	0,053	0,011	0,053	0,001	0,003
180,1-240,0	210	18,27	0,040	0,087	0,051	0,140	0,013	0,016
240,1-300,0	270	30,24	0,067	0,112	0,118	0,252	0,044	0,052
300,1- 360,0	330	40,59	0,090	0,123	0,208	0,375	0,103	0,116
360,1-420,0	390	46,02	0,102	0,118	0,310	0,493	0,183	0,201
420,1- 480,0	450	44,10	0,098	0,098	0,408	0,591	0,274	0,296
480,1-540,0	510	41,82	0,093	0,082	0,500	0,673	0,369	0,391
540,1-600,0	570	36,48	0,081	0,064	0,581	0,737	0,457	0,480
600,1-660,0	630	31,50	0,070	0,05	0,651	0,787	0,538	0,559
660,1- 720,0	690	26,91	0,060	0,039	0,711	0,826	0,711	0,826
Понад 720,0	750	130,50	0,289	0,174	1,000	1,000	x	x
x	x	451,20	1,000	1,000	x	x	2,694	2,941

В таблицях 2.8 і 2.10 наведено розрахунок коефіцієнтів концентрації доходів Джині (K_L) у 2000 р. і 2005 р. для сільського, а в таблицях 2.9 – 2.11 – за відповідні роки для міського населення.

Коефіцієнт Джині змінюється в межах від 0 до 1. Чим більше його значення відхиляється від нуля і наближається до одиниці, тим більша ступінь диференціації доходів населення, тобто, більша частка доходів сконцентрована в руках окремих груп населення.

Згідно із здійсненими розрахунками, коефіцієнт концентрації доходів Джині в сільських домогосподарствах ближче до одиниці ніж міських, тобто, диференціація доходів сільського населення у 2000 р. була більша майже в 1,5 рази (0,32:0,22), ніж міського. Це свідчить, що в динаміці диференціація доходів сільського населення суттєво не змінюється, проте порівняно з міським населенням різниця у темпах диференціації зменшується.

Криві Лоренца для села і міста, а також теоретична крива рівномірного розподілу, які були стабільними протягом 2000 – 2005 рр., показано на (рис.2.2).

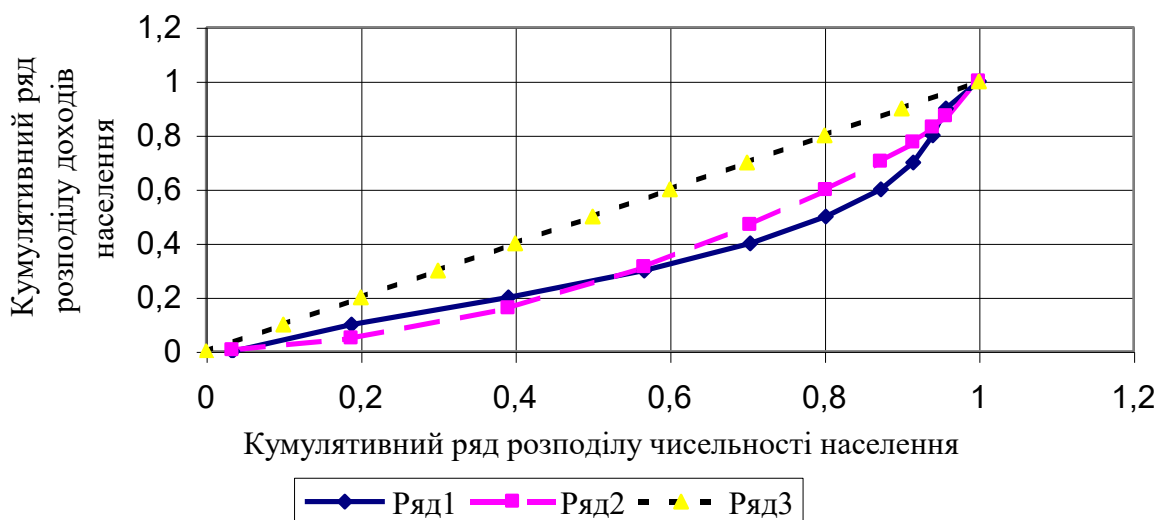

Рис. 2.2. Криві Лоренца для сільського (ряд 1) і міського населення (ряд 2) та теоретичний ряд рівномірного розподілу (ряд 3).

На рисунку 2.2 видно, що лінія розподілу доходів сільського населення (ряд 1) більш прогнута вниз, ніж лінія розподілу доходів міського населення

(ряд 2). Це свідчить про більшу ступінь диференціації доходів сільського населення України, ніж міського. Якщо ж врахувати тіньовий аспект, то реальна диференціація ще більша.

Багатоступінчаста імовірна вибірка, що використовується органами статистики, не відображає реальний рівень доходів найбагатшого прошарку населення. Визначити рівень їх доходу за витратами неможливо тому, що: по-перше – участь в оплачуваному обстеженні для них не має сенсу і вони ухиляються від нього; по-друге – підприємці малого та середнього бізнесу на особисте споживання витрачають не більше, ніж наймані робітники з високою заробітною платою, що пов'язано з можливістю частково покривати особисті витрати за рахунок фірм (відрядження, обслуговування автотранспорту, представницькі витрати, меблі, квартири тощо). Крім того, необхідно враховувати доходи реально найбагатших домогосподарств, рівень і спосіб життя членів яких відповідає західним стандартам (наявність нестандартної нерухомості й рахунків у банках за кордоном, подвійне громадянство тощо). Ця група складається з перших осіб фінансових та комерційних структур, “верхівки” мафіозних та корумпованих структур кримінального бізнесу. За оцінками експертів, ця група складає від 1 до 3 %. Навіть без математичних підрахунків зрозуміло, що реальна диференціація буде ще більша. За підрахунками вчених нині рівень тінізації доходів складає від 40 до 50 % [141]. Враховуючи, що левову частку тіньових доходів мають саме високодохідні групи населення, реальний рівень диференціації доходів сільського населення нині ще більший.

2.2. Оцінка практики регулювання рівня доходів населення

У сучасній практиці регулювання рівня доходів населення, зокрема сільського, застосовуються різні економічні механізми. До особливостей соціальної політики України на сучасному етапі є надання пріоритету вирішенню проблем соціального захисту населення та формування нового механізму фінансування й регулювання розвитку соціальної сфери. Нині

пріоритетною метою державного регулювання доходів населення є його соціальний захист, що можливо, насамперед, шляхом забезпечення прожиткового мінімуму. З цією метою можуть застосовуватися заходи щодо:

- встановлення мінімальних споживчих бюджетів, прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати;

- створення пенсійних фондів і фондів соціальної допомоги;

- зміни умов оплати праці, розробки нової системи пенсій, допомог, стипендій, ставок і посадових окладів;

- розробки та реалізації загальнодержавних і регіональних програм допомоги окремим групам населення;

- захисту внутрішнього споживчого ринку;

- створення в окремі періоди системи нормованого розподілу продуктів за картками та бонами;

- формування державних страхових фондів продовольства й промислових товарів, якщо б виникла потреба запровадити карткову систему.

З метою реалізації державного соціального захисту населення здійснюються заходи щодо прийняття відповідних законодавчих актів, формування соціальних прогнозів, визначення показників соціально-економічних нормативів і показників соціального захисту, розробки та реалізації соціальних цільових комплексних програм, удосконалення системи оподаткування доходів населення, регулювання відсоткових ставок на банківські вклади, запровадження системи фіксованих або граничних цін на деякі види товарів і послуг населенню тощо.

На макрорівні функції державного регулювання рівня доходів і соціального захисту населення покладено на Міністерство економіки і Міністерство праці та соціальної політики України. Враховуючи сучасний стан розвитку держави, головною формою державного регулювання залишаються системи показників, структури доходів, споживання населенням матеріальних благ та послуг; стану споживчого ринку; соціальних гарантій малозабезпеченим верствам населення тощо.

Останнім часом в Україні приділялася певна увага саме малозабезпеченим верстам населення. При цьому поза увагою залишився широкий прошарок працездатного населення, у структурі доходів якого найбільш суттєвою компонентою повинна бути саме заробітна плата.

Регулювання оплати праці буває державне й договірне. Держава впливає на рівень оплати праці шляхом визначення мінімальної заробітної плати, інших державних норм і гарантій в оплаті праці, міжгалузевих співвідношень тощо. Це, так звані, методи прямого регулювання. Водночас держава застосовує методи непрямого впливу на рівень оплати праці, зокрема через регулювання фонду споживання, а також шляхом оподаткування підприємств і доходів працівників.

Основним елементом державного регулювання оплати праці є встановлення мінімальної заробітної плати, яка являє собою визначений державою розмір заробітної плати, нижче якого не можна оплачувати фактично виконані найманим працівником роботи за повну місячну (денну або годинну) норму праці (робочого часу).

В Україні згідно з Статтею 9 Закону України “Про оплату праці” передбачено такі умови визначення розміру мінімальної заробітної плати.

1. Розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням:

вартісної величини мінімального споживчого бюджету з його поступовим зближенням його в міру стабілізації та розвитку економіки країни з мінімальною заробітною платою;

загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці, рівня зайнятості та інших економічних умов.

2. Мінімальна заробітна плата встановлюється в розмірі, не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу.

Тобто, стаття 9 Закону України “Про оплату праці” містить як перелік критеріїв обґрунтування мінімальної заробітної плати, так і визначення меж її найменшого розміру.

Заслужують на увагу норми встановлення та перегляду мінімальної заробітної плати, зазначені в статті 10 Закону України “Про оплату праці”. Згідно з положенням цієї статті, Кабінет Міністрів України зобов’язаний, як правило один на рік одночасно з проектом Державного бюджету вносити на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо нового розміру мінімальної заробітної плати не нижчого за величину вартості межі малозабезпеченості для працездатної особи. Відповідно до заключної частини статті 10, розмір мінімальної заробітної плати має переглядатися залежно від зростання індексу цін на споживчі товари і тарифи на послуги за згодою сторін колективних переговорів. Але порядок індексації мінімальної заробітної плати, як й індексації межі малозабезпеченості, залишається невизначеним.

Отже, сучасний законодавчо визначений механізм регулювання доходів населення, зокрема сільського, декларативно орієнтований на забезпечення його мінімальних потреб.

Хоча такі основні елементи вітчизняного механізму регулювання рівня доходів населення як встановлення мінімальної заробітної плати і споживчого бюджету відповідають міжнародній практиці, фактичний стан реалізації цих положень законодавства має суттєві недоліки. Так, за останні роки мінімальна заробітна плата жодного разу не дорівнювала мінімальному споживчому бюджету: у 1998 – 2001 рр. реально не було забезпечено мінімальної заробітної плати селян на рівні прожиткового мінімуму. Співвідношення між мінімальною заробітною платою і прожитковим мінімумом на початок року склало: 1998 р. – 61 %, 1999 р. – 82, 2000 р. – 82, 2001 р. – 44, 2002 р. – 41, 2003 р. – 62 %, 2004 р. – 68 %, 2005 р. – 72 %. (табл.2.12).

Динаміку мінімальної заробітної плати та мінімального споживчого бюджету за період з 01.01.98 по 01.01.2007 наведено на рисунку 2.3.

2.12. Співвідношення мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму і середньої заробітної плати в економіці України за період 1998 - 2006 рр.

Дата введення МЗП	Дата введення прожиткового мінімуму	Розмір МЗП, грн	Розмір прожиткового мінімуму, грн	Співвідношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму, %
01.01.98	01.01.98	45	73,7	61,06
01.07.98	-	55	73,7	74,63
01.01.99	01.01.99	74	90,7	81,59
01.04.00	-	90	90,7	99,23
01.07.00	01.07.00	118	118,3	99,75
-	05.10.00	118	270,1	43,69
-	14.04.01	118	311,3	37,91
01.01.02	01.01.02	140	342	40,94
01.07.02	-	165	342	48,25
01.01.03	-	185	342	54,09
01.12.03	-	205	342	69,30
01.09.04	01.09.04	237	362,23	65,43
01.01.05	-	262	423	61,93
01.04.05	-	290	423	68,56
01.07.05	-	310	423	73,29
01.09.05	-	332	423	78,49
01.01.06	01.01.06	350	453	77,26
-	01.04.06	350	465	75,27
01.07.06	-	375	465	80,65
-	01.09.06	375	472	79,45
01.12.06	-	400	472	84,75

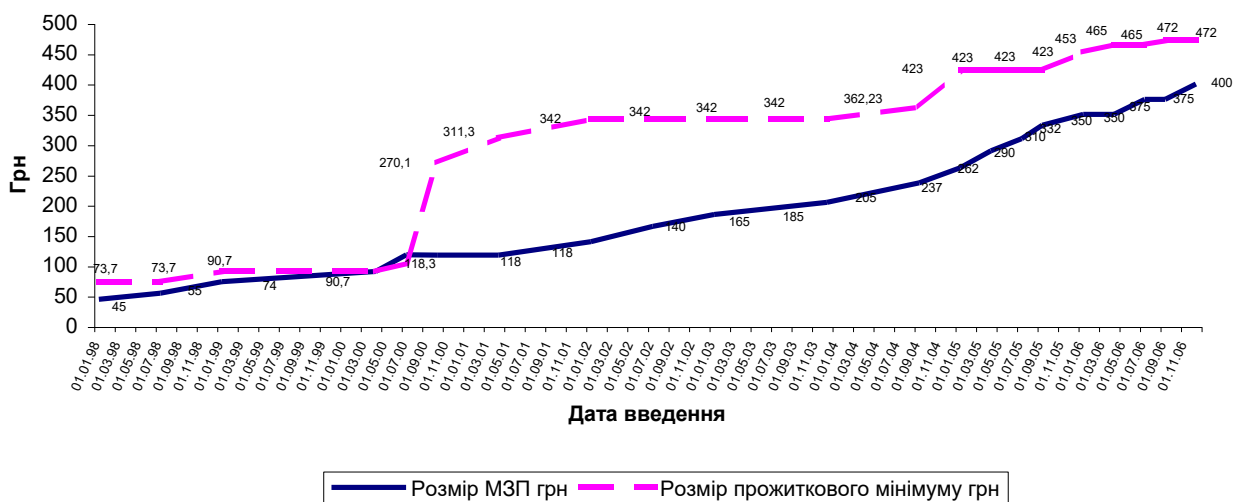

Рис. 2.3. Динаміка номінального рівня мінімальної заробітної плати та мінімального споживчого бюджету

Аналіз даних у табл. 2.12 та рис.2.3 дозволяє зробити висновок, що після 2001 р. ситуація з узгодженням рівня мінімальної заробітної плати з прожитковим мінімумом погіршилась. Стрімке збільшення розриву між ними відбулося вже в 2002 році. Саме в цей час співвідношення мінімальної заробітної плати до мінімального споживчого бюджету досягло найнижчого рівня (38 %), тоді як на початок 1998 р. воно становило 61,1 %, 1999 р. – 81,6, а 2007 р. – 84,8 %.

Тобто, нині мінімальна заробітна плата багатьох сільських працівників нижче за прожитковий мінімум. Тому питання узгодження величини вартості мінімальної заробітної плати є надзвичайно гострими.

Слід зазначити, що на співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої заробітної плати та до прожиткового мінімуму негативно впливли:

відсутність врахування таких суттєвих критеріїв, як прожитковий мінімум та середня заробітна плата;

несвоєчасний перегляд розміру мінімальної заробітної плати, купівельна спроможність якої постійно зменшується під впливом інфляційних процесів.

В Україні недооцінюється значення мінімальної заробітної плати для регулювання оплати праці та здійснення загальної соціально-економічної політики держави в цілому.

Рівень мінімальної заробітної плати, що встановлюється, тісно пов'язаний з податками на доходи фізичних осіб. Тому, цілком логічно застосовувати мінімальну заробітну плату в якості неоподаткованого мінімуму. Але за станом на 01. 01. 2006 р. він становив лише 17 грн. Цей розмір неоподаткованого мінімуму не піддається навіть логічному поясненню. Його застосування обмежується розрахунковою величиною при визначенні прибуткового податку з громадян та різних штрафних санкцій. Після обкладення прибутковим податком з громадян, розмір мінімальної заробітної плати, яку отримує громадянин, зменшується на 11,75 грн і становить 106,25 грн. Крім того, із суми мінімальної заробітної плати обов'язково відраховуються: 1 % – до пенсійного фонду; 0,5 % – до фонду

зайнятості та 0,25 % – на соціальне страхування, що становить ще 1,75% від суми мінімальної заробітної плати, або 2,07 грн. Тобто, особа, якій призначено мінімальну заробітну плату, фактично отримує її в розмірі 104,18 грн за місяць. Зниження величини неоподаткованого мінімуму призводить не тільки до зменшення суми, яку реально отримує громадянин, а й сприяє завищенню розміру податків. Це, в свою чергу, сприяє збільшенню податкового тиску, і як наслідок, збільшенню виплати нелегальної заробітної плати, та отже й поширенню тіньового сектора економіки. Все це призвело до перетворення мінімальної заробітної плати на умовну величину, яка взагалі позбавлена будь-якого сенсу. Як інструмент економічного регулювання мінімальна заробітна плата нині не виконує своїх захисних соціальних функцій. На регіональному рівні ці проблеми не тільки не пом'якшуються, а навпаки, у зв'язку з негативними тенденціями в динаміці доходів населення, наприклад, Кіровоградської області, посилюються (табл.2.13).

2.13. Динаміка мінімальної та середньої заробітної плати в 1998 - 2005 рр.

Рік	Заробітна плата, грн			Нормативна мінімальна заробітна плата до середньої, %	
	середня		мінімальна	Україна	Кіровоградська область
	Україна	Кіровоградська область			
1998	153	119	55	35,95	32,68
1999	178	137	74	41,57	41,57
2000	230	170	118	51,30	43,48
2001	311	231	118	37,94	51,08
2002	376	282	165	43,88	58,51
2003	462	353	185	40,04	52,07
2004	590	455	237	40,17	52,08
2005	806	494	299	37,1	60,52

Аналіз даних, наведених у таблиці 2.13 свідчить, що в період з 1998 – 2005 рр. в Україні спостерігалась тенденція збільшення співвідношення

мінімальної заробітної плати до середньої на рівні регіону. Однак, це співвідношення було нижчим від всесвітньо визнаного рівня, який передбачає, що співвідношення від мінімальною та середньою заробітною платою повинно дорівнювати 68 % .

В Кіровоградській області співвідношення мінімальної заробітної плати до середнього рівня краще, ніж загалом по Україні. Це пов'язано з тим, що середня заробітна плата в регіоні менша від відповідного показника по державі. Співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої продовжує зростати, що пов'язано з негативною тенденцією зниження реальної середньої заробітної плати в Кіровоградській області.

Розмір мінімальної заробітної плати завжди є компромісом між соціальними потребами працюючих та існуючими економічними можливостями як на рівні країни, так і регіонів.

Аналіз світового досвіду встановлення та регулювання мінімальної заробітної плати дає можливість визначити напрями удосконалення її механізму для України. Для цього, на нашу думку, необхідно зняти суперечності, які виникають під час визначення рівня мінімальної заробітної плати, що потребує створення постійно діючої координаційної комісії з питань підготовки пропозицій щодо оптимізації визначення реального рівня та етапів змін мінімальної заробітної плати.

Крім того, необхідно:

врахувати можливості забезпечення мінімальної заробітної плати як загалом по державі, так і в окремих регіонах;

розрахувати відповідні прогностичні варіанти соціально-економічних наслідків змін мінімальної заробітної плати.

Для цього доцільно враховувати позитивний досвід інших країн, нормативні документи, Конвенції МОП. Але при застосуванні цих матеріалів необхідно враховувати специфіку вітчизняних умов.

Світовий досвід показує, що підвищення рівня мінімальної заробітної плати може, окрім збільшення доходів низькооплачуваних працівників

призвести до значного збільшення безробіття серед молоді, жінок, інвалідів та інших категорій найбільш соціально вразливих найманих працівників. Тому, при регулюванні мінімальної заробітної плати необхідно паралельно розробити ефективний механізм захисту зазначених категорій працюючих. Для цього доцільно використати досвід інших країн, де діють спеціальні розміри мінімальної заробітної плати або гнучка система понижуючих коефіцієнтів.

Регіональні особливості (різні рівні цін, середньої заробітної плати, галузева спрямованість регіонів) ставлять завдання щодо диференціації рівнів прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати залежно від регіону.

Здійснення заходів щодо формування механізмів доходів населення потребує удосконалення нормативно-правової бази, зокрема доповнення чинних законодавчих актів про оплату праці у частині, що стосується критеріїв визначення розміру мінімальної заробітної плати. До таких критеріїв додатково слід віднести показники, що характеризують:

- професійно-кваліфікаційну диференціацію оплати праці;
- регіональні співвідношення в оплаті праці;
- міжгалузеві співвідношення в оплаті праці;
- частку заробітної плати в сукупних доходах працюючих;
- фактор часу.

Одним з найбільш поширених на практиці є метод визначення мінімальної заробітної плати за допомогою споживчого кошика.

До непрямих методів регулювання рівня доходів населення відноситься податкова система, яка з огляду на це завдання ефективно не спрацьовує, про що свідчить високий рівень тіньового сектору. Окремі автори вважають, що в Україні один з найвищих рівнів оподаткування в світі. Це пояснюється як об'єктивними так і суб'єктивними чинниками, зокрема: неможливістю швидкого реформування відносин власності; комерціалізацією охорони здоров'я, освіти, науки та культури, фінансування яких потребує значних

коштів; зростанням державних витрат на соціальний захист населення внаслідок зниження рівня життя; повільністю ринкових перетворень; помилками у проведенні податкової політики; зростанням дефіциту державного бюджету тощо.

Податкова система, з одного боку, забезпечує фінансову базу держави, а з іншого, є інструментом її економічної політики. Нині в Україні переважає непряме оподаткування, що нетипово для країн з розвинутою ринковою економікою і пов'язано з низьким рівнем податкової культури, недосконалістю механізму стягнення податків і традицій оподаткування. На нашу думку, в Україні було б доцільно надати перевагу прямим податкам, що традиційно застосовується у розвинених країнах. Збільшення прямих податків, а це стосується, насамперед, оподаткування прибутковим податком доходів громадян, посилить в економіці України принцип соціальної справедливості, та дозволить зберегти ставки оподаткування на оптимальному рівні. Частина українських суб'єктів економічної діяльності виплачує тіньову зарплату навіть на легально вироблену продукцію, або надані послуги. Це є наслідком недосконалої податкової політики. За станом на 01.09.2001 загальний відсоток податків на фонду оплати праці в Україні складав майже 38 %. Виплати тіньової оплати праці є засобом скорочення сум податкових платежів.

За оцінкою окремих авторів, сучасні масштаби тіньового сектору в Україні складають 50 – 60 % [141]. Наявність тіньового сектору негативно позначається на доходах населення, насамперед, на доходах спеціального характеру та непрямих. Водночас, це надзвичайно впливовий чинник диференціації доходів різних груп населення.

Найбільш оптимальною й ефективною в сучасних умовах була б податкова система, спрямована на вирішення соціальних проблем. Для цього податкова політика повинна розглядати населення як головного платника податків. З цією метою необхідно підвищити частку оплати праці в складі валового внутрішнього продукту, що є цілком можливим при виході

виробників з тіньового сектору. У процесі реформування податкової системи слід усунути наявну ситуацію, за якої зростання обсягів бюджетного фінансування зумовлює збільшення дефіциту бюджету, а збільшення податків пригнічує виробництво, тінізує його і зменшує податкові надходження до бюджету.

У діючій системі оподаткування України головними прямими податками є податок на прибуток і прибутковий податок з громадян. На відміну від розвинених країн питома вага прибуткового податку з громадян у дохідній частині бюджету порівняно незначна, що зумовлено низьким рівнем заробітної плати, а також тим, що майже половина її виплачується нелегально.

Отже, аналіз рівнів доходів по Україні та регіонам свідчить, що його показники по різних регіонах країни суттєво вирізняються. Помітні відмінності мають місце і в рівнях соціально-економічного розвитку різних регіонів України. У зв'язку з цим виникає необхідність розрахунку реальної величини мінімальної заробітної плати на регіональному рівні. Найдоцільнішим варіантом є використання мінімального споживчого кошика, розрахунок якого здійснюється виходячи з мінімальних потреб населення на рівня регіону.

РОЗДІЛ III. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

3.1 Обґрунтування перспективного рівня доходів сільського населення

Передбачення рівня доходів населення на перспективу є завжди актуальним питанням. В зв'язку з вступом України до СОТ ціни на споживчі товари в державі будуть наближатися до їх рівня на світових ринках, зокрема, європейських. Тому проблема підвищення рівня доходів більшості верств населення, особливо сільського, тісно переплітається з проблемою його виживання.

Слід зазначити, що забезпечення здоров'я всіх членів суспільства через проведення відповідних регіональних і національних стратегій є основою політики Європейського регіону на двадцять перше сторіччя [47]. Розмір доходу населення є найвагомим фактором, що зумовлює здоров'я нації. Низькі рівні доходів зумовлюють незадовільний стан здоров'я, який, насамперед, пов'язаний з бідністю. Відмінності в доходах корелюють з коливаннями значень у показниках захворюваності, інвалідності й смертності на всіх рівнях соціальної ієрархії. При зростанні диференціації у рівнях доходів ризик незадовільного стану здоров'я у осіб, що знаходяться на нижчих ланках ієрархії, збільшується.

На рисунку 3.1 подано вплив різних детермінант на здоров'я людини.

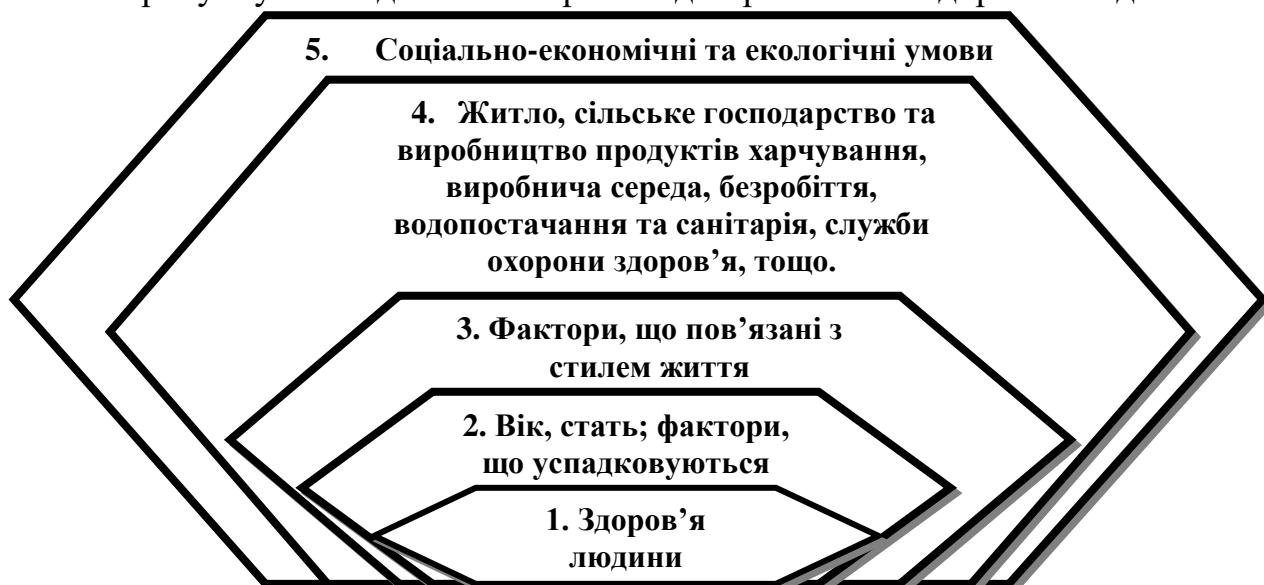

Рис. 3.1. Основні фактори, що впливають на здоров'я людини

Фактори груп 2, 3 та 4, наведені на рис. 3.1, корелюють з рівнем доходів, а першої групи – зі спадковістю та статеві-віковими особливостями людей. Тому, при обґрунтуванні перспективного рівня доходів необхідно враховувати перший рівень детермінанти, як найбільш впливовий і непов’язаний з рівнем доходів.

Крім того, розподіл доходів є важливим фактором, що впливає на суспільну злагоду. В суспільствах, що мають суттєву диференціацію в рівнях доходів, спостерігається більш високий рівень насильства й злочинності. Життєві негаразди впливають також на психологічний стан людини, що, в свою чергу, підриває її здатність виконувати притаманні їй функції. Тому проблему різниці в рівнях доходів необхідно розглядати з точки зору перспективи враховуючи наявність певних соціальних благ для різних груп населення, приділяючи пріоритетну увагу групам населення з низькими рівнями доходів.

Зазначені на рис.3.1 фактори враховано при обґрунтуванні перспективного рівня доходів сільського населення Кіровоградської області.

Розрахунки прогнозних показників доходів сільського населення Кіровоградської області здійснено з використанням фактичних даних динаміки заробітної плати в сільському господарстві за період 1997 – 2005 рр. (табл. 3.1).

3.1.Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців у сільському господарстві Кіровоградської області, грн

Роки	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Зарплата	79	84	96	108	142	164	197	286	394

Розрахунок моделі динаміки й прогнозу заробітної плати для сільського населення Кіровоградської області здійснено за допомогою програмного забезпечення Stadia. Графічне зображення отриманої моделі, яка є простою регресією і відображається лінійним рівнянням $y = 56,83 + 40,58x$ (де x – роки), показано на рисунку 3.2.

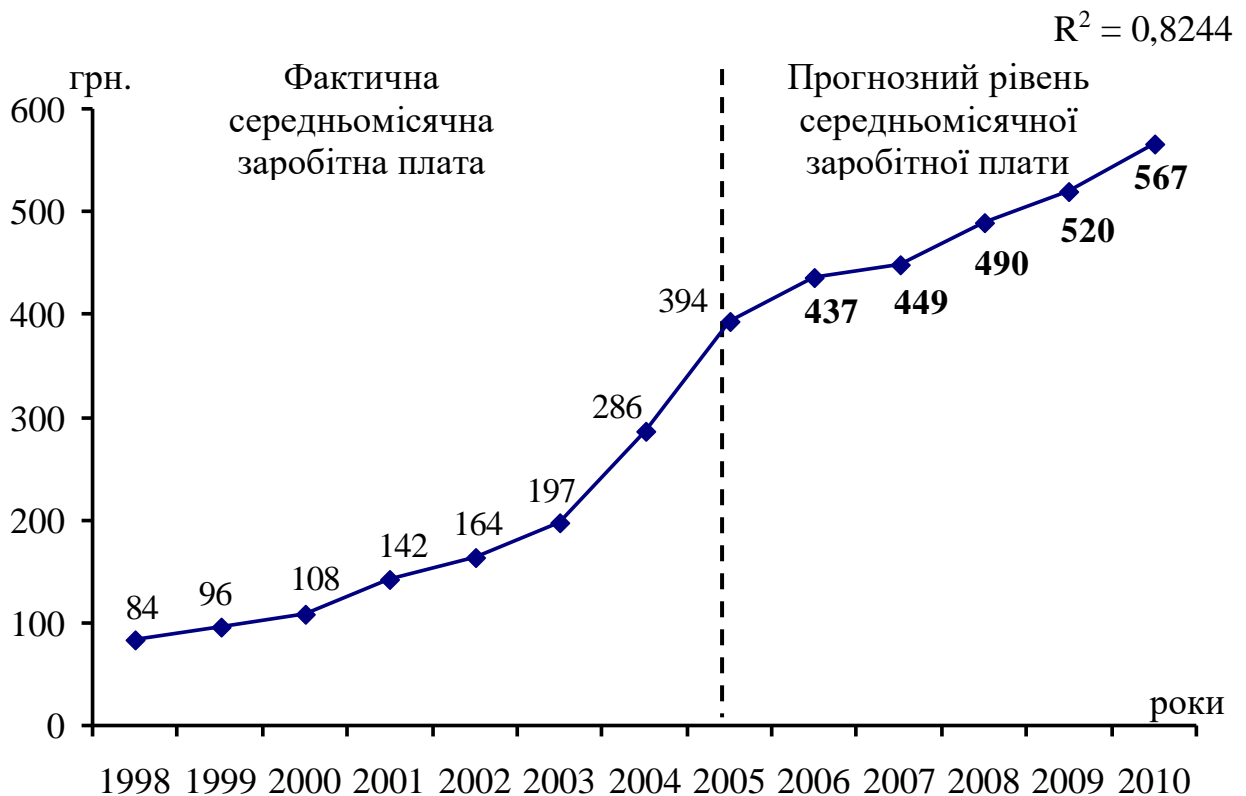

Рис. 3.2. Фактичні й прогнозні показники середньомісячної зарплати сільського населення Кіровоградської області за 1997 - 2010 рр.

Рівень довіри отриманих значень показників заробітної плати сільського населення Кіровоградської області на 2010 р. становить 99 %, значимість – 0,013, величина достовірності апроксимації – 0,86, а скоригований R^2 0,82, що підтверджує адекватність моделі експериментальним даним.

Розрахунками встановлено, що прогнозовані показники розміру середньомісячної заробітної плати сільського населення на 2008, 2009 і 2010 р. складуть відповідно 490, 520 і 567 грн.

При обґрунтуванні прогнозу доходів враховано демографічну ситуацію на селі. Показники, що характеризують демографічну ситуацію у сільській місцевості Кіровоградської області за станом на 01.01.2002 року, наведено в таблиці 3.2 та на рисунку 3.3.

3.2. Розподіл сільського населення Кіровоградської області по вікових групах, тис. осіб*

Вікові групи	Постійне населення за станом на 1 січня 2002 р.			
	Чоловіки		Жінки	
	осіб	%	осіб	%
0-4	10748	5,172679	10367	4,270684
5-9	14206	6,836908	13497	5,560087
10-14	16648	8,012166	15948	6,569776
15-19	14290	6,877334	13118	5,403958
20-24	13224	6,364301	12214	5,031555
25-29	14207	6,837389	13833	5,698502
30-34	14712	7,08043	13709	5,64742
35-39	14881	7,161764	13442	5,53743
40-44	14877	7,159839	13894	5,723631
45-49	13283	6,392696	13635	5,616936
50-54	12818	6,168906	14165	5,835269
55-59	10188	4,903169	13466	5,547317
60-64	17672	8,504986	22877	9,424177
65-69	8966	4,315058	13105	5,398603
70 і більше	17064	8,212374	45478	18,73465
Всього		100		100

*За даними останнього перепису населення Кіровоградської області

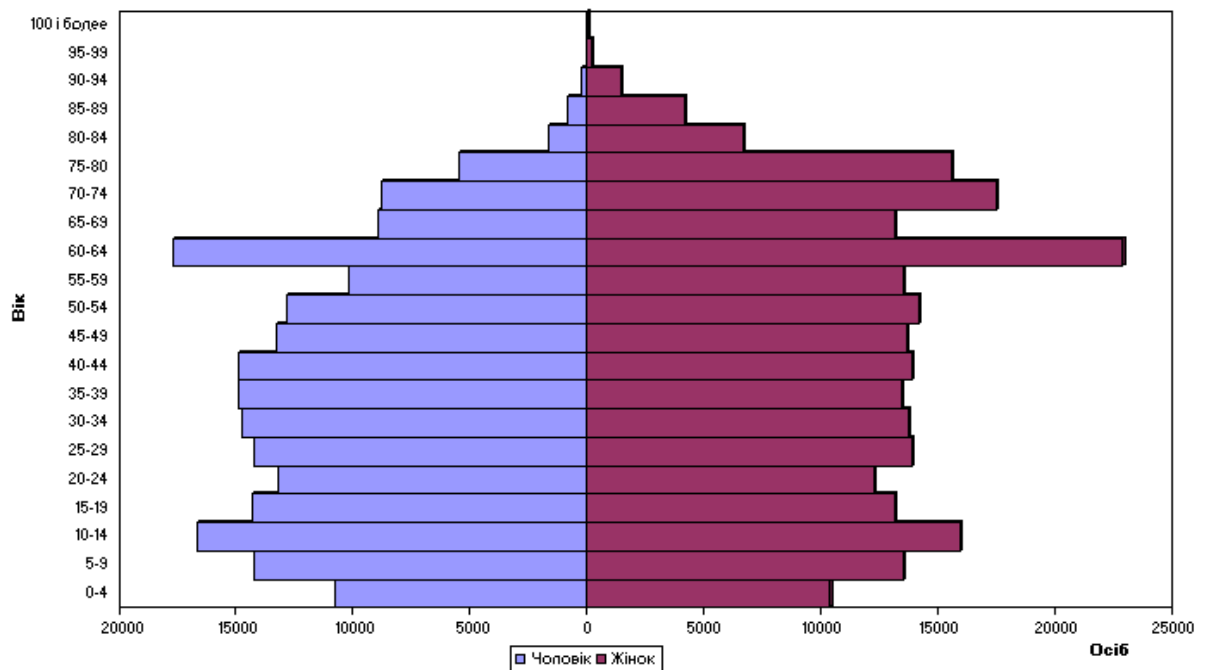

Рис. 3.3. Демографічна піраміда розподілу сільського населення Кіровоградської області за статтю та віком станом на 01.01.2002 р.

На основі даних, наведених у таблиці 3.2, розраховано прогнозні варіанти демографічного складу населення області на 2007 – 2012 рр. З цією метою враховано фактичні показники розподілу народжених дітей за віком матері у сільській місцевості області, отримані шляхом спеціального обстеження державної статистики (табл.3.3).

3.3. Розподіл народжених за віком матері в сільській місцевості Кіровоградської області

	1989 р.		1990 р.		1991 р.		1992 р.		1993 р.*		Середнє значення
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
Всього народжених	5703	100	5676	100	5777	100	5745	100	5456	100	100
У тому числі від матерів у віці, років:											
молодше 20	1164	20,42	1208	21,28	1273	22,04	1424	24,79	1391	25,50	22,804
20-24	2270	39,80	2244	39,53	2372	41,06	2325	40,47	2127	38,99	39,97
25-29	1255	22,01	1233	21,72	1220	21,12	1169	20,35	1108	20,30	21,10
30-34	618	10,84	672	11,84	575	9,95	523	9,11	520	9,55	10,25
35-39	301	5,29	258	4,55	269	4,66	238	4,14	259	4,75	4,678
40-44	90	1,59	61	1,08	66	1,15	62	1,09	45	0,83	1,148
45-49	3	0,05	-	21,28	1	0,02	3	0,05	4	0,08	0,05

*Статистичні дані за період після 1993 р. відсутні.

Розрахунок моделі динаміки та прогнозу мінімального споживчого бюджету здійснено за допомогою програмного забезпечення Stadia. Графічне зображення отриманої моделі, яка є простою регресією і характеризується лінійним рівнянням $y = 30,36 + 50,28x$, де x – роки, показано на рисунку 3.4.

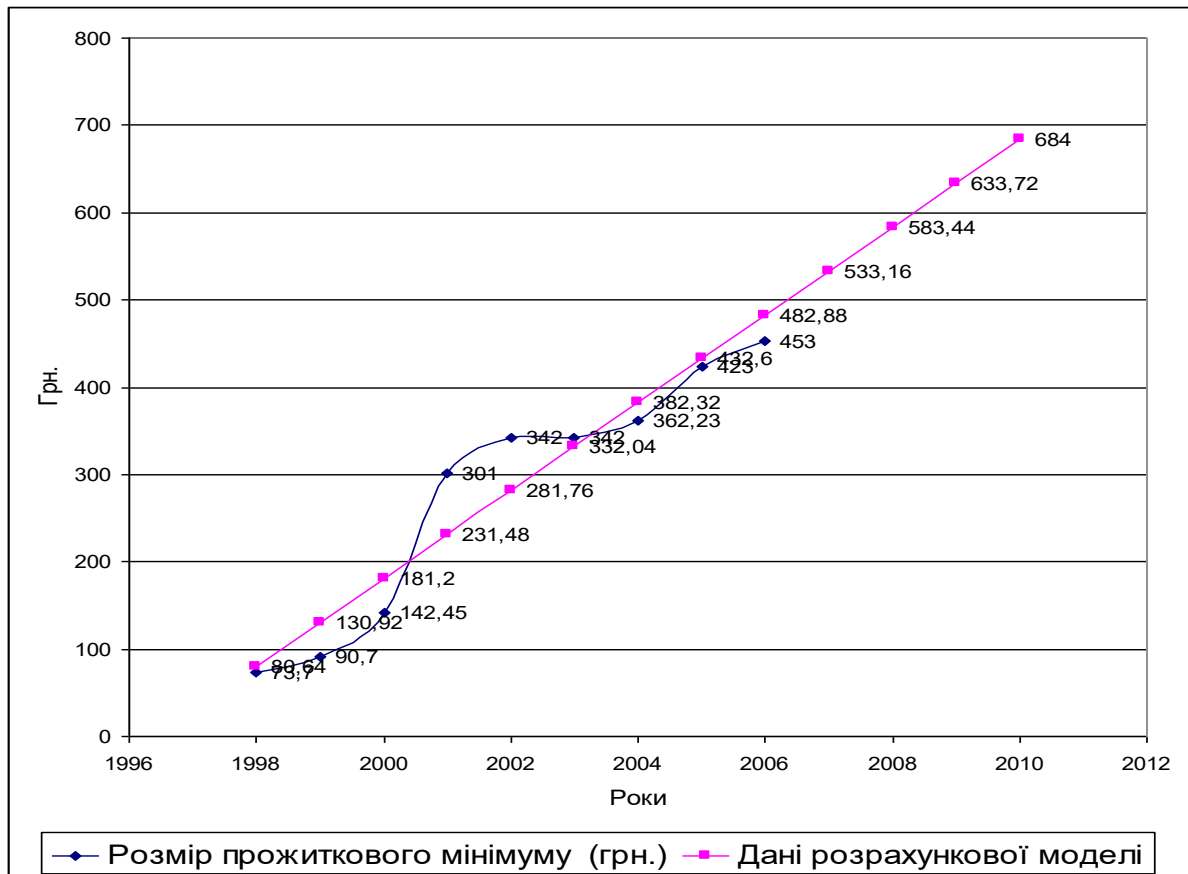

Рис. 3.4. Фактичні та прогнозні показники мінімального споживчого бюджету на 2007 – 2010 рр.

Рівень довіри отриманих значень показників мінімального споживчого бюджету на 2010 р. становить 96%, величина достовірності апроксимації – 0,92, а скоригований R^2 – 0,91, тобто ця модель адекватна експериментальним даним.

Згідно з розрахунком прогнозовані показники мінімального споживчого бюджету в місяць для сільського населення на 2008, 2009, 2010 роки складуть відповідно 533; 634 і 684 грн.

Демографічною особливістю України і, зокрема, Кіровоградської області, є різні значення показників смертності населення у сільській місцевості та містах. Середні значення показників народжуваності та коефіцієнти смертності за основними віковими групами для сільського населення (табл.3.4) використано у демографічному прогнозі сільського населення області (табл. 3.5).

3.4. Коефіцієнти смертності за основними віковими групами для сільського населення

Вік	Кількість померлих на 100000 чоловік відповідного віку
Всього померлих	1798,8
У тому числі у віці, років:	
0-4	143,6
5-9	54,9
10-14	50,9
15-19	107,2
20-24	195,4
25-29	234,7
30-34	327,3
35-39	481,8
40-44	683,4
45-49	937,5
50-54	1270,6
55-59	1654,4
60-64	2219,5
65-69	3091,1
70 і більше	9239,6

3.5. Прогноз сільського населення Кіровоградської області по вікових групах на 2007 та 2012 рр.

Вікові групи	Очікується постійного населення							
	2007 р.				2012 р.			
	Чоловіки		Жінки		Чоловіки		Жінки	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
0-4	11345	5,18	10943	4,31	11836	5,13	11485	4,33
5-9	10748	4,91	10367	4,09	11345	4,91	10943	4,13
10-14	14206	6,48	13497	5,32	10748	4,65	10367	3,91
15-19	16648	7,60	15948	6,29	14206	6,15	13497	5,09
20-24	14290	6,52	13118	5,17	16648	7,21	15948	6,02
25-29	13224	6,04	12214	4,81	14290	6,19	13118	4,95
30-34	14207	6,48	13833	5,45	13224	5,73	12214	4,61
35-39	14712	6,71	13709	5,40	14207	6,15	13833	5,22
40-44	14881	6,79	13442	5,30	14712	6,37	13709	5,17
45-49	14877	6,79	13894	5,48	14881	6,44	13442	5,07
50-54	13283	6,06	13635	5,37	14877	6,44	13894	5,24
55-59	12818	5,85	14165	5,58	13283	5,75	13635	5,15
60-64	10188	4,65	13466	5,31	12818	5,55	14165	5,35
65-69	17672	8,07	22877	9,02	10188	4,41	13466	5,08
70 і більше	25995	11,86	58567	23,09	43667	18,91	81236	30,66
	219094	100	253675	100	230930	100	264952	100

Отримані в таблиці 3.5 дані надалі згруповано за ознакою працездатності населення (табл.3.6).

3.6. Розподіл і прогноз сільського населення Кіровоградської області по вікових групах, тис. осіб

Вікові групи сільського населення	Постійне населення					
	Факт		2007 р. (очікувана)		прогноз 2010 р.	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Молодше за працездатний	45162	43026	36269	34778	33900	32767
Працездатне	118920	104796	128123	109214	129486	109075
Старше за працездатний	43702	94926	50710	102423	62038	114039

На основі отриманих у процесі досліджень даних розраховано перспективне навантаження на одного працюючого. Для цього чисельність працездатного населення скориговано на кількість матерів, що перебувають у відпустці по догляду за дитиною. Отримані результати наведено в таблиці 3.7.

3.7. Розподіл і прогноз сільського населення Кіровоградської області по вікових групах, тис. осіб

Вікові групи сільського населення	Постійне населення					
	Факт		Очікується			
			2007 р.		2010 р.	
	всього - осіб	у відсотках до працездатного	всього - осіб	у відсотках до працездатного	всього - осіб	у відсотках до працездатного
Молодше за працездатний	88188	0,4	71047	0,3	66667	0,3
Працездатне	202603	x	215049	x	215240	x
Старше за працездатний	138628	0,7	153133	0,7	176077	0,8

Дані таблиці 3.7 свідчать, що на кожного працюючого припадає 0,4 особи у віці старшому за працездатний і 0,6 особи у віці молодшому за працездатний.

Згідно із здійсненими у процесі досліджень розрахунками перспективне навантаження на одного працюючого у сільській місцевості

Кіровоградської області до 2007 р. не зміниться і залишиться на рівні одиниці, а в 2010 році збільшиться на 0,1 і може скласти 1,1. Ситуація буде навіть погіршуватися у зв'язку збільшення населення у віці старшому за працездатний.

З урахуванням навантаження на одного працюючого і даних прогнозу щодо складу середнестатистичного домогосподарства та співвідношення між середнім рівнем пенсії й заробітної плати, обґрунтовано прогнозний середній рівень пенсії (при збереженні існуючого співвідношення між заробітною платою і пенсією на перспективу) та загальний дохід персоналу і пенсій на одне домогосподарство регіону (табл.3.8).

3.8. Прогноз складу та доходів персоналу і пенсій на одне домогосподарство у сільській місцевості Кіровоградської області

Вікові групи сільського населення	Кількість громадян на одне домогосподарство			Фактично 2001 р., грн	Прогнозні дані, грн	
	2001 р.	2005 р.	2010 р.		2005 р.	2010 р.
Молодше за працездатний	0,5	0,5	0,4	х	х	х
Працездатне	1,2	1,2	1,2	170	230	293
Старше за працездатний	0,7	0,7	0,7	99	130	165
Всього	2,4	2,4	2,3	269	360	458

Отримані результати прогнозу загального доходу персоналу і пенсій перевірялися шляхом анкетного опитування сільського населення, метою якого було встановлення рівня загальних доходів на одну особу, які на думку респондентів, необхідні для забезпечення їх потреб. З цією метою було розроблено анкету, яка враховує демографічний склад домогосподарства. Згідно з анкетним опитуванням всі домогосподарства поділено на такі три основних групи:

1. Домогосподарства, що складаються з осіб пенсійного віку;
2. Домогосподарства, що складаються з осіб працездатного віку;
3. Домогосподарства, що складаються з осіб працездатного віку та дітей і пенсіонерів.

На думку респондентів з опитаних 55 домогосподарств різних районів Кіровоградської області, для них необхідні такі суми доходів: домогосподарства першої категорії – 300 грн; домогосподарства другої категорії – 350 грн, а третьої категорії – 350 грн у місяць на особу.

Отже, отримані шляхом опитування бажані суми доходу сільського населення, нині наближені до розміру мінімального споживчого бюджету. Розрахунок мінімального споживчого бюджету, починаючи з 1998 р., розраховувався виходячи з реальних цін і відповідав мінімальним потребам сільських жителів.

Доходи від власності враховано в розрахунках через орендну плату за землю в розмірі мінімального довгострокового банківського кредиту. На користь такого підходу свідчить історичний досвід: саме розмір орендної плати за землю слугував відправним пунктом для встановлення розміру банківського кредиту [92]. Проте, враховуючи ситуацію, що склалася, наближення до цього рівня повинно відбуватися поступово. Ставки орендної плати за майно селян також слід встановити на аналогічному рівні, але з врахуванням амортизаційних відрахувань. Результати розрахунків доходів від власності наведено в таблиці 3.9.

Використовуючи отримані розрахунковим шляхом дані побудовано зведену таблицю доходів на домогосподарство і одну особу в сільській місцевості (табл. 3.10).

У разі, якщо в перспективі не буде забезпечено паритетність економічних відносин між сільським господарством і галузями промисловості та збережеться неприпустимо низький рівень заробітної плати селян (1 варіант), то у 2010 р. сукупні грошові доходи працюючих і пенсіонерів складуть відповідно 48 і 60 % від прогнозного рівня мінімального споживчого бюджету.

Підвищення рівня заробітної плати селян області до середнього рівня по економіці держави (варіант 2) забезпечить працюючим селянам 92 % мінімальної потреби грошових доходів, що створить у 2011-2012 рр.

можливості для виведення переважної більшості сільських жителів із-за межі малозабезпеченості. Розв'язання цієї проблеми для селян пенсіонерів можливо лише у віддаленій перспективі.

3.9. Прогнозний розрахунок доходів від власності в Кіровоградській області

Показник	01.01.2003 р.	2005 р.	2010 р.
Середній розмір земельних паїв на домогосподарство в сільській місцевості, га	5,62	5,62	5,62
Середній розмір земельних паїв на домогосподарство у сільській місцевості, га	13,6	13,6	13
Середня вартість сільськогосподарських угідь в області - грн/га	9391,65	9391,65	9391,65
Середня вартість землі на одне домогосподарство (п.2 x п.3), грн	127726	127726	122092
Орендна плата на домогосподарство: факт (1,5%), грн	1916	x	x
2005 р. (3%), грн	x	3830	x
2010 р. (5-6%), грн	x	x	6720
Орендна плата на одну особу: факт (1,5%), грн	732	x	x
2005 р. (3%), грн	x	1596	x
2010 р. (5-6%), грн	x	x	2922
Орендна плата за майно, що передано в оренду на одну особу: Факт (1%), грн	6	x	x
2005 р. (3%), грн	x	18	x
2010 р. (6%), грн	x	x	34
Орендна плата за майно, що передано в оренду на домогосподарство: Факт (1%), грн	68	x	x
2005 р. (3%), грн	x	190	x
2010 р. (6%), грн	x	x	370
Разом доходи на власність	1981	4020	7090
в т.ч. на одну особу	819	1661	3069

У разі, якщо не буде здійснено заходів, що пропонуються, і збережуться існуючі тенденції, структурні зрушення у джерелах формування сукупних грошових доходів сільського населення на перспективу будуть

3.10. Прогноз обсягів і джерел формування сукупних грошових доходів сільського населення Кіровоградської області
(у гривнях на одну особу в місяць)

Види доходів	2001 р.		2005 р. (факт)		2010 р. (прогноз)	
	Працюючі	Пенсіонери	Працюючі	Пенсіонери	Працюючі	Пенсіонери
Загальний дохід персоналу:						
Варіант 1	142	-	192	-	267	-
Варіант 2	142	-	284	-	572	-
Пенсії:						
Варіант 1	-	80	-	108	-	150
Варіант 2	-	80	-	120	-	240
Доходи від власності	68	68	138	138	256	256
Доходи від особистого селянського господарства	25	27	25	27	25	27
Інші доходи	9	12	10	13	10	15
Разом						
Варіант 1	244	187	365	283	558	448
Варіант 2	244	187	457	298	863	538
Мінімальний споживчий бюджет	342	342	563	563	937	937
Співвідношення між сукупними доходами і рівнем мінімального споживчого бюджету, %						
Варіант 1	71	55	65	50	60	48
Варіант 2	71	55	81	53	92	57

характеризуватися: по працюючому населенню – скороченням часток зарплати, чистих доходів від реалізації продукції особистих селянських господарств та інших доходів і збільшенням питомої ваги доходів від власності; по пенсіонерах – зменшенням часток доходів за рахунок пенсій, від продажу продукції особистого селянського господарства та інших доходів. Згідно з варіантом 2, у перспективі збільшиться питома вага доходів селян за рахунок зарплати, пенсій і доходів від власності при одночасному зменшенні частки чистих грошових доходів від товарного присадибного виробництва та інших доходів.

3.2 Удосконалення механізму державного регулювання рівня доходів сільського населення

Основними джерелами доходів сільського населення у перспективі будуть: загальний дохід персоналу, пенсії; надходження від продажу продуктів сільського господарства; доходи від власності; допомоги, стипендії; інші надходження. Тому основні складові механізму державного регулювання слід пов'язувати із зазначеними видами доходів.

Найбільш важливою складовою доходів сільського населення, або першим пунктом модуля «Доходи сільського населення», є загальний дохід персоналу, в якому найвагоміший пункт - це заробітна плата. Нині в Україні заробітна плата для сільського населення дещо втратила своє значення. Більшість домогосподарств функціонують переважно за рахунок підсобного господарства, взагалі не зайняті в суспільному виробництві, або отримують за свою працю низьку заробітну плату. Тобто, нині селянин виживає не за рахунок заробітної плати, а за рахунок доходів від підсобного домогосподарства та допомоги.

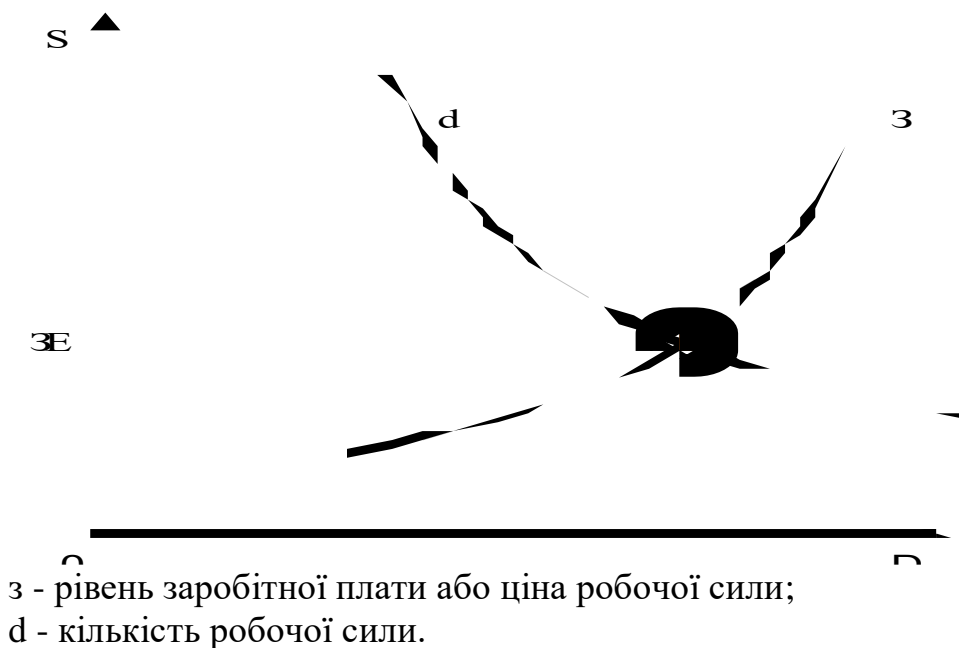
В подальшому слід очікувати укрупнення землевласності. Велика кількість селян, які не зможуть обробити свої земельні ділянки, будуть здавати їх в оренду чи продадуть. На думку В.С. Дієсперова; якщо тепер селянин може виживати на малому немеханізованому господарстві, то згодом належний добробут йому забезпечуватиме тільки участь у великому виробництві. Світова практика, зокрема, американська, свідчить про активний процес зникнення сімейних форм шляхом приєднання їх поглинання великими спеціалізованими господарствами. Науково-технічний прогрес ставить завдання організації та стимулювання праці персоналу сільгоспідприємств. Переваги індивідуальної праці стають ілюзорними [28, с.3]. Саме на цих сільськогосподарських підприємствах і буде працювати більшість селян. У зв'язку із зазначеним слід посилити роль держави у регулюванні рівня заробітної плати у сільській місцевості. Передусім це

стосується встановлення рівня мінімальної заробітної плати. Необхідність правової регламентації мінімальної заробітної плати саме для сільського населення зумовлена й тим, що крупними роботодавцями в кожному селі буде одне чи кілька сільгоспідприємств, які стануть монополістами на місцевому ринку праці.

Отже, з метою державного регулювання попиту та пропозиції на її ринку необхідно враховувати залежність між зміною номінальної заробітної плати й часткою безробітних у загальній кількості робочої сили. Вперше таку залежність було встановлено у Великобританії (1958 р.) вченим Філіпсом, а тому вона одержала назву кривої Філіпса.

Досліджуючи доходи населення і ринки робочої сили, Філіпс висунув гіпотезу згідно з якою швидкість зміни ставок заробітної плати нелінійно пов'язана з величиною надлишкового попиту на робочу силу: чим більше надлишковий попит, тим швидше ставки заробітної плати посуваються до точки рівноваги.

Цю залежність теоретично обґрунтував Ліпсі в 1960 році. Співвідношення між попитом на робочу силу і тією її величиною, яка запропонована Ліпсі, ілюструють криві, наведені на рисунку 3.5.

z - рівень заробітної плати або ціна робочої сили;
d - кількість робочої сили.

Рис. 3.5. Крива “попит –зарплата”

Показані на рисунку 3.5 криві перетинаються в точці ЗЕ, яку можна розглядати як точку рівноваги заробітної плати. Якщо ставки заробітної плати відхиляються від ЗЕ, виникає тенденція до такої зміни ставок зарплати, при яких вони будуть знову наближатися до ЗЕ.

Крім того, слід враховувати, що необхідність регулювання процесів ринкового формування ціни робочої сили в аграрному секторі обумовлюється значною віддаленістю більшості сіл від міст, тобто, від ринку пропозиції праці. Тобто, більшість безробітних селян не може переїхати у місто й знайти роботу.

Все це відбувається на фоні масового порушення норм законодавства щодо розміру мінімальної заробітної плати. Підприємства не виплачують своїм працівникам навіть мінімальної заробітної плати у зв'язку з встановленням режиму неповної зайнятості працюючих. В селі ця ситуація погіршується натуроплатою, ціни на яку досить часто перевищують ринкові .

Зазначене посилює необхідність встановлення належного рівня мінімальної заробітної плати Кабінетом Міністрів України не раз на рік і не для всієї держави, як це робиться нині, а щомісячно і в розрізі регіонів. Крім того, при встановленні цих розмірів необхідно враховувати типові, еталонні набори. Загальновизнано, що групування населення залежно від стандартів споживання передбачає розробку системи типових (еталонних) наборів, які б забезпечували відповідний рівень життя.

Побудова ієрархічної системи споживчих бюджетів потребує чіткого визначення місця та значущості кожного виду бюджету в фінансовому регулюванні рівня доходів населення.

З метою вирішення зазначеного завдання доцільно використовувати такі види споживчих бюджетів як стандарти споживання населення з різним рівнем доходів:

прожитковий мінімум – критерій рівня бідності;

мінімальний споживчий бюджет – критерій соціально-достатнього рівня споживання;

бюджет високого достатку – критерій забезпечення достатньо високого рівня споживання, який розраховується з врахуванням розширеного відтворення та повного забезпечення розумних потреб.

Мірою мінімального рівня соціального захисту населення є загальноприйнятий розрахунок мінімального споживчого бюджету, розмір якого в Україні регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. №656. Розрахунки мінімального споживчого бюджету повинні використовуватися як соціальні нормативи при визначенні мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальних допомог, а також при прогнозуванні змін рівня доходів населення.

Рівень споживання в соціальних групах населення залежить від виробничих відносин і дії закону розподілу. Специфіка розподілу визначає диференціацію доходів, а, значить, і споживання. Крім того, диференціація в потребах різних соціальних груп населення виникає через невідповідність попиту та пропозиції споживчих благ. Нині в економічній практиці застосовується багато видів нормативних бюджетів. Зокрема, в Україні застосовуються такі нормативні бюджети, як тимчасовий набір продуктів харчування для непрацездатного населення, набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів і набори послуг для основних соціальних та демографічних груп населення.

Слід зазначити, що загальний рівень споживання завжди визначається досягнутим рівнем розвитку виробничих сил.

Специфіка розподілу зумовлює диференціацію доходів, що у свою чергу призводить до диференціації споживання. Крім того, диференціація в споживанні різних соціальних груп пов'язана з невідповідністю їх попиту та споживання.

Межа малозабезпеченості характеризується наступними показниками: M_1 – мінімальний споживчий бюджет (вищий рівень малозабезпеченості); M_2 – гарантований прожитковий мінімум (офіційно затверджений рівень мінімальної зарплати та пенсій); M_3 – соціально-фізіологічний прожитковий

мінімум (нижчий рівень малозабезпеченості); M_4 – грошові доходи на душу населення.

Розміри цих бюджетів повинні знаходитись в наступному співвідношенні: $M_3 \leq M_2 \leq M_1$.

Виходячи з розмірів мінімальних споживчих бюджетів, можна розрахувати межу бідності. Європейське Економічне Співтовариство визначає верхню і нижню межу бідності. Верхня межа повинна складати 60% від M_1 (або M_4), а нижня – 40 % від M_1 (або M_4).

Отже, при встановленні мінімальної заробітної плати в перспективі доцільне дотримання нижчезазначеного співвідношення:

$$МЗП = МСБ = МН, \quad (3.1)$$

де: МЗП – мінімальна заробітна плата; МСБ – мінімальний споживчий бюджет; МН – мінімум, що не оподатковується.

Встановлення такого співвідношення призведе до скорочення надходжень до бюджету за рахунок коштів від оподаткування прибутковим податком громадян. Тому одночасно з підвищенням рівня мінімальної заробітної плати доцільно здійснити комплекс заходів, щодо забезпечення додаткових надходжень до бюджету. Для цього, насамперед, необхідно розробити заходи проти тіньової економіки.

Як зазначалося в підрозділі 1.2, економічну привабливість тіньової економіки можна відобразити співвідношенням:

$$П_{т} - П_{оф} = \pm \Delta Ц_{т} + \Delta МЗ_{т} + \Delta ФОП_{т} - \Delta З_{п} = \Delta П, \quad (3.2)$$

де: $П_{т} > П_{оф}$ – існуюча ситуація, яка склалася в зв'язку з нераціональною податковою політикою та системою покарань податкових порушень; $П_{т} = П_{оф}$ – теоретична ситуація, коли прибутки від офіційного й тіньового сектору економіки зрівнюються; $П_{т} < П_{оф}$ – ситуація, яка буде сприяти переходу економіки з тіньового сектору до офіційного.

Отже, для того щоб вивести економіку з тіньового сектору, необхідно щоб прибутки від офіційної діяльності перевищували тіньові, тобто:

$\Delta Z_n > \Delta MZ + \Delta \Phi O П$. До одного з таких заходів слід віднести зменшення ставки оподаткування прибутковим податком громадян. За станом на 01.12.2002 року оподаткування здійснювалося за шкалою, що відносилась до слабо прогресивних. Існуюча шкала, загалом, відповідала міжнародним нормам, однак на практиці саме виплата нелегальної заробітної плати була пріоритетним напрямком тіньової економіки. В наступний період в Україні використано досвід Росії, де застосовується фіксована ставка оподаткування в розмірі 13 %. Але прийнятий захід не призвів до очікуваних змін. Тому виплата саме нелегальної заробітної плати залишається пріоритетним напрямом тіньової економіки. В 2007 р. ставку податку підвищено до 15 %, що буде сприяти поширенню тіньової економіки.

В Україні доцільно також використати досвід скандинавських країн, де взагалі не використовується термін “тіньова економіка”. Для цього необхідно легалізувати усі можливі види економічної діяльності, тобто оподатковувати їх на офіційному рівні, а інші віднести до кримінальних і відповідно до осіб, що займаються цими видами діяльності, застосовувати кримінальну відповідальність. Що ж стосується приховування доходів від оподаткування, то слід також підвищити рівень кримінальної відповідальності як до осіб, що приховують свої прибутки, так і корумпованих чиновників. Але тут виникає наступне питання: необхідно, щоб дохід держслужбовця і його становище в суспільстві забезпечувало йому пристойне існування.

Існуючу ситуацію можна зобразити наступним чином (рис. 3.6):

Рис. 3.6. Структура економічної системи на Україні

До другого пункту модуля «Доходи сільського населення» більшість авторів відносить доходи від продажу продуктів сільського господарства. Основним напрямом їх регулювання є непрямі методи, насамперед кредитна

підтримка. У зв'язку із зазначеним в Україні доцільно створити спеціальний фонд підтримки селянських господарств, а здійснювати таку підтримку через Український державний фонд підтримки фермерських господарств.

До третього пункту модуля доходи сільського населення відносяться доходи від власності. Розпаювання землі й майна забезпечило селян персоніфікацій власністю, але більшість з них не були до цього готові. До того ж, цей процес, не було належним чином регламентовано. Тому, в більшості сіл він проводився з порушеннями. В результаті велика кількість селян, що отримали землю й майно, не в змозі їх ефективно використовувати. Це майно й землю беруть в оренду крупні землекористувачі, які по суті й стають її реальними власниками. Право власності стає реальним, коли власник контролює використання відповідних ресурсів і розподіляє витрати й вигоди, що виникають при цьому. Тобто, справжній власник – той, хто є господарем виробленої продукції та користується результатами своєї й найманої праці. Нині більшість селян є лише формальними власниками, а не господарями. В умовах крупного землекористування, заснованого на оренді землі й майна та при порівняно невеликих розмірах плати за користування ними, основну частину прибутку одержує порівняно невелика кількість підприємців, які у більшості випадків є засновниками крупних агроформувань.

У зв'язку з цим необхідно індикативно встановити справедливі й взаємовигідні для сторін розміри орендної плати за землю та майно. Особливо це важливо для великої кількості пенсіонерів, що є потенційними орендодавцями.

Практика сучасних відносин власності на селі поки що не використовує науково обґрунтованих методичних підходів до визначення розмірів орендної плати за землю. Тому нині в Україні розмір орендної плати залежить від грошової оцінки землі та згідно з Указом Президента України “Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки” не може бути меншим одного

відсотка від її вартості. Орендні відносини по землі регламентуються Цивільним і Господарськими кодексами.

Слід зазначити, що оцінки оптимальних розмірів орендної плати, визначеної у відсотках від вартісної оцінки землі, різняться. Так, М.М. Федоров, А.Ф. Бурик [13] вважають оптимальним 2–3 %, А.С.Лук'яненко [69] і С.М. Плетенецька [94] – 3-5 %.

Стартовими умовами для переговорів при укладанні договору оренди на землю, на нашу думку, має бути відсоток від вартості ділянки, визначений на рівні відсотків по депозитних банківських вкладах.

Невирішеним залишається також питання орендної оплати за майно. У цьому випадку вважаємо за доцільне використання ставок банківських вкладів, але збільшених на розмір амортизаційних відрахувань. На практиці це можливо досягти за допомогою двох моделей:

$$OM = A + BP; \quad (3.3)$$

$$OM = BP, \text{ при умові що } M_n = M_k, \quad (3.4)$$

де: OM – вартість оренди майна; A – сума амортизаційних відрахувань; BP – орендна плата, що дорівнює розмірам банківських процентів; M_n – вартість майна на початок оренди; M_k – вартість майна на кінець оренди.

До третьої та четвертої позиції модуля “Доходи сільського населення, особисті” відносяться різні допомоги, стипендії та інші надходження. Незважаючи на їх невелику питому вагу, для окремих категорій сільського населення вони мають визначальне значення.

Така побудова доходів зумовлює специфіку розрахунку на перспективу, яка полягає в необхідності розглядання кожного елемента структури. Одна із найскладніших проблем системи регулювання – передбачення майбутнього і прийняття ефективного рішення в умовах невизначеності. Отже, для вивчення рівня доходів сільського населення, передбачення перспектив змін їх рівня та регулювання цих змін, доцільно застосовувати модель, яка б в умовах невизначеності забезпечила сталість і надійність висновків.

Починаючи з 1 січня 2003 року Держкомстатом України, використовується форма № 01-СГН обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості. Однак ця анкета має два суттєвих недоліки: по-перше, вона не враховує витрати праці сільського населення у підсобних господарствах, по-друге, незважаючи на вимогу конфіденційності статистичної інформації згідно з ст.21 Закону України “Про державну статистику”, використовується органами внутрішніх справ при розслідуваннях. Все це призводить до викривлення реальних значень показників. Хоча статистика з 2000 р. визначає доходи по тіньовому сектору, але, при цьому не враховується відсоток доходу від кримінальної діяльності.

Розроблена у процесі досліджень анкета враховує витрати праці та дозволяє їх проаналізувати. За результатами аналітичних оцінок встановлено, що середня тривалість праці в особистих підсобних господарствах складає біля 6 годин на добу, у тому випадку, коли члени домогосподарства зайняті в суспільному виробництві. Отже, для визначення рівня доходів сільського населення, на нашу думку, доцільно використовувати неперсоніфіковані дані податкової адміністрації, скориговані на відсоток тіньового сектору й доходу від підсобного домогосподарства.

Слід зазначити, що в оцінках рівня диференціації доходів сільського населення виникає нез’ясоване суттєве методичне питання, пов’язане з порівнюванням даних домогосподарств різного складу та з різними рівнями доходів, тобто із дотриманням принципу коректності оцінок. Вирішити це питання можливо шляхом побудови шкали еквівалентності.

Шкала еквівалентності це статистичний інструмент, який дозволяє приводити доходи домогосподарств різного складу до одного виду, що співставляється з іншими. Вона є засобом, що усуває протиріччя між характером статистичних даних, що збираються, і концепцією рівня життя. За одиницю, як правило, береться домогосподарство, що складається з однієї людини. При цьому значення шкали еквівалентності показують у скільки

разів їх доходи повинні бути менші (або більші) порівняно з базовими, щоб їх рівні реальних доходів були однаковими.

Апроксимація шкал еквівалентності (ШЕ) формулою $ШЕ = n^s$ дає можливість звести їх відмінності до коефіцієнта еластичності S . При цьому, чим менша величина цього коефіцієнту, тим більша економія від спільного мешкання членів домогосподарства.

Залежно від способів побудови та меж застосування усі шкали еквівалентності поділяються на чотири класи: перші два базуються на експертних оцінках (експертні шкали), а два інших – на даних обстежень населення (емпіричні шкали). При побудові експертних шкал враховуються політичні аспекти й можливі наслідки для соціальної політики.

Емпіричні шкали складають шляхом обробки результатів обстежень бюджетів домогосподарств або за – результатами опитування громадської думки.

До переваг першого виду емпіричних шкал слід віднести те, що їх розрахунки спираються на статистичні дані про споживання населення. До одного з найуживаніших методів слід віднести метод Е. Енгеля, який зазначав, що “частка споживчих витрат, спрямованих на продукти харчування, – найкраща міра життєвого стандарту” [95]. Цей метод було використано М. Оршанські при побудові першої моделі офіційної межі бідності в США. Однак, застосування цього методу в Україні не можливе з причини споживання сільським населенням продуктів харчування власного виробництва. Найчастіше селяни взагалі не витрачають кошти на продукти харчування, але це ніяким чином не відображає їх реальний рівень доходів. Крім того, якщо для побудови шкали еквівалентності за методом Е. Енгеля спробувати використати непрямі показники, що розраховуються за допомогою моделі споживчого попиту, виникає наступна складність: при сучасних методах обробки статистичної інформації кількість спожитих продуктів харчування характеризує лише потенційну можливість споживання, а не її реальний розмір.

За кордоном широкого застосування набула концепція, згідно з якою, по-перше – єдиним фактором, від якого залежить шкала еквівалентності, є чисельність домогосподарства; а по-друге – база порівняння – це особа, що мешкає окремо. Формула еквівалентного доходу в цьому разі набуде наступного вигляду:

$$Y_n = \frac{X_n}{n^s}, \quad (3.5)$$

де n – чисельність домогосподарства; X_n – доход домогосподарства з кількістю n чоловік; Y_n – еквівалентний доход домогосподарства; n^s – сукупність чисел, що складають шкалу еквівалентності. При цьому $0 \leq S \leq 1$.

Для домогосподарства, що складається з однієї людини, доход і еквівалентний доход будуть тотожні, тому вимога рівності еквівалентних доходів домогосподарств з n людей і однієї людини будуть мати наступний вигляд:

$$\frac{X_n}{n^s X_1} = 1, \quad (3.6)$$

$$\text{звідки } n^s = \frac{X_n}{X_1}. \quad (3.7)$$

Але наведена формула не враховує віковий склад членів домогосподарства. Тому, при оцінці рівня доходів з метою їх регулювання вважаємо за доцільне застосовувати Шкалу Організації по економічній співпраці та розвитку. Зазначена шкала використовується на практиці в Росії. Набутий тут досвід можна застосовувати і в Україні. Ця шкала відноситься до класу експертних, а, отже, не залежить від економічних показників домогосподарства і повністю визначається його демографічними характеристиками. Розрахунок здійснюється за формулою:

$$ШЕ_{ОЕСР} = 1 + 0,7(n_H - 1) + 0,5n_D, \quad (3.8)$$

де: n_H – кількість дорослих членів домогосподарства; n_D – кількість дітей в домогосподарстві.

За одиницю приймається домогосподарство з однієї людини, кожен дорослий збільшує шкалу на 0,7, а дитина – на 0,5. Ця шкала враховує як різницю в потребах між дорослими й дітьми, так і економію від спільного мешкання.

Держкомстат України для визначення диференціації населення за рівнем життя традиційно використовує данні середньодушових показників. З використанням шкали еквівалентності здійснюються лише розрахунки межі бідності. На наш погляд, шкалу еквівалентності доцільно використовувати також при визначенні рівня диференціації доходів населення.

Рівень доходів населення та їх диференціація за своєю природою відносяться до соціально-економічних явищ, що характеризуються стохастичністю та ймовірністю. Регулювання їх рівня можливе лише в комплексі з іншими заходами щодо реформування системи державного фінансування та фінансової підтримки підприємств аграрного сектора економіки, його кредитного забезпечення, вдосконалення податкових відносин і податкового механізму в АПК, реформування лізингових відносин в аграрному секторі, оптимізації управління фінансовими ризиками суб'єктів господарювання, вдосконалення страхового захисту сільськогосподарських товаровиробників, подальшим формуванням та розвитком ринку цінних паперів в АПК.

Нині найвагомішу частку кредитів в аграрному секторі складають неплатежі по боргових зобов'язаннях постачальникам матеріально-технічних та енергетичних ресурсів та бюджетній сфері. Обмеженість залучення кредитних ресурсів банків сільськогосподарськими виробниками нині обумовлена порівняно високими процентними ставками по кредитах при низькому рівні рентабельності, а інколи навіть збитковістю сільськогосподарського виробництва.

З метою покращення кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників слід використовувати закордонний досвід, а саме: необхідно сприяти створенню сільськогосподарськими товаровиробниками власних систем кредитного забезпечення та розвитку іпотечного кредиту. Насамперед, слід створити умови для здійснення простого відтворення виробництва за допомогою підтримки цін і доходів, реструктуризації боргів тощо.

До одного з податків в аграрному секторі економіки, що потребує вдосконалення, належить податку на додану вартість (ПДВ), який є непрямим податком, прямо пов'язаний з цінами, а його реальними платниками є споживачі кінцевої продукції. Враховуючи це, доцільно застосовувати декілька ставок ПДВ, а саме в розрізі груп товарів. Саме на користь цього свідчить і закордонний досвід.

В країнах ЄС ставки податку на додану вартість розділені на дві, а в деяких випадках на три групи: знижені (мінімальні), нормальні (стандартні) (підвищенні (максимальні) ставки на предмети розкоші та окремі специфічні товари). Як правило, саме за мінімальною ставкою оподатковуються товари харчування та першої необхідності. Для України це цілком обґрунтовано, оскільки використання єдиної ставки оподаткування ПДВ в розмірі 20%, призводить до збільшення вартості мінімального споживчого кошика. Враховуючи низький рівень доходів сільського населення, для компенсації збільшення вартості споживчого кошика на 20 %, необхідно впровадити спеціальні заходи щодо цільової підтримки окремих домогосподарств. З метою підвищення мінімального рівня доходів населення вважаємо за доцільне застосовувати на сільськогосподарські продукти знижену (мінімальну) ставку ПДВ у розмірі 5 % (середній рівень по країнах ЄС).

Слід зазначити, що впровадження зазначеного заходу підвищить саме мінімальний рівень доходів і не торкнеться інших груп населення, тобто, не збільшить диференціацію доходів населення, тому що згідно з методом

Е. Енгеля, людина, незалежно від рівня доходів, витрачає на продукти харчування певну, дещо фіксовану суму.

Особливе місце в регулюванні рівня доходів сільського населення слід віднести страховій системі АПК, що пов'язано насамперед з високим ступенем ризику в сільськогосподарському виробництві.

3.3. Забезпечення мінімального рівня доходів сільського населення в регіоні

Органи місцевої влади в регіонах мають суттєві можливості регулювання рівня доходів населення. Світова практика свідчить, що мінімальний рівень доходів сільського населення регіону забезпечувати шляхом встановлення органами місцевої влади мінімального споживчого кошика, мінімальної заробітної плати, надання цільової допомоги за рахунок коштів місцевих бюджетів, реалізації регіональних інвестиційних, соціальних та інших програм, місцевих програм підвищення зайнятості сільського населення, допомоги незахищеним групам населення, а також здійснення інших заходів.

Передумовою побудови достовірної моделі рівня доходів сільського населення регіону та їх диференціації й прогнозу, насамперед, є наявність достовірного інформаційного забезпечення. Тобто, перед тим як моделювати і прогнозувати рівень доходів сільського населення та його диференціацію, необхідно виміряти їх базові розміри. Для визначення рівня доходів в Україні використовується багатоступінчаста імовірнісна вибірка, яка, хоча і відповідає міжнародним стандартам, але, на нашу думку, є нерепрезентативною. У зв'язку з цим у дослідженнях здійснено порівняльну оцінку двох баз розподілу доходів населення Кіровоградської області, сформованих на основі матеріалів вибірових обстежень, проведених органами статистики в 2001 р. та за даними органів державної податкової адміністрації про сукупний дохід за цей період.

У таблиці 3.11 наведені неперсоніфіковані дані податкової адміністрації за 2001 рік по Кіровоградській області, а в таблиці 3.12 – дані вибіркового обстеження домогосподарств регіону за 2000 рік.

**3.11. Розподіл працюючого сільського населення
Кіровоградської області за рівнем доходів за 2001 рік
(неперсоніфіковані дані податкової адміністрації)**

Група	Загальна сума по групі, грн	Діапазон, грн	Середня заробітна плата по групі, грн/рік
1	546564	0-49,38	11,87
2	4979169	49,38-180,00	108,15
3	12281922	180,00-361,55	266,77
4	22017114	361,55-601,73	478,22
5	34482906	601,73-906,20	748,98
6	49278233	906,20-1227,77	1070,34
7	64562503	1227,77-1596,12	1402,31
8	85482183	1596,12-2160,00	1856,69
9	120007392	2160,00-3188,55	2606,59
10	233395374	3188,55-1789271,00	5069,07
	627033360		

**3.12. Розподіл населення Кіровоградського регіону за рівнем
середньодушових грошових витрат за 2000 рік
(за даними статистичних обстежень домогосподарств)**

Група	Діапазон, грн в місяць	Частка населення, %
1	0-30,0	2,4
2	30,1-60,0	10,9
3	60,1-90,0	17,8
4	90,1-120,0	16,6
5	120,1-150,0	18,5
6	150,1-180,0	10,5
7	180,1-210,0	6,6
8	210,0-240,0	5,3
9	240,1-270,0	3,5
10	270,1-300,0	1,5
11	Понад 300,0	6,4
		100,0

Як видно з даних таблиць 3.11 і 3.12, інтервали рядів розподілу кількісно різняться. Тому для порівняння цих двох рядів розподілу виникає необхідність використання методів перетворення рядів розподілу. Найпростішим є метод перетворення першого роду, пов'язаний з необхідністю розробки, або ж об'єднання, інтервалів заданого ряду

розподілу. При цьому ставиться обов'язкова умова, щоб вид даного розподілу не змінився (тобто щільність залишалась попередньою). А це означає, що потрібно відповідним чином перерахувати частоти або частоті. У найпростішому випадку, коли допускається рівномірний їх розподіл у середині інтервалу, частість $f_1^{(1)}$, можна розрахувати за формулою:

$$f_1^{(1)} = \frac{f_1}{c_1} \cdot c_1^{(1)} = f^{(f)}(x_1)c_1^{(1)}, \quad (3.9)$$

де: c_1 – інтервал заданого розподілу; $c_1^{(1)}$ – інтервал перетвореного розподілу; $f_1^{(1)}$ – частість нового інтервалу; f_1 – частість попереднього інтервалу.

Обов'язковою умовою використання перетворення першого роду є незмінність щільності вихідного інтервалу в його межах. Ця умова дотримана в розрахунках.

Розрахунок перетворень здійснено за допомогою MS Excel. Результати зазначених розрахунків відображено в таблиці 3.13.

3.13. Розподіл населення Кіровоградського регіону за рівнем середньодушових грошових витрат за 2000 рік (за даними статистичних обстежень домогосподарств) після проведення перетворення першого роду

Група	Діапазон, грн в місяць	Частка населення, %
1	0-33,0	3,51
2	33,0-66,0	13,39
3	66,0-99,0	19,24
4	99,0-132,0	18,8
5	132,0-165,0	16,37
6	165,0-198,0	9,23
7	198,0-231,0	6,37
8	231,0-264,0	4,43
9	264,0-297,0	2,08
10	Понад 297,0	6,58

Для порівняння обидві бази даних приведено до однієї співставної кількості груп. З цією метою застосовано перетворення другого роду, яке ґрунтується на розрахунку величини, що є зворотною емпіричній щільності

розподілу і дорівнює відношенню кроку інтервалу (c_1) до частоти f_1 . Розрахунок нового інтервалу $c_1^{(1)}$, якому відповідає задана частота (частість), здійснено за формулою:

$$c_1^{(1)} = \frac{c_1}{f_1} \cdot f_1^{(1)} = \frac{1}{f^{(f)}(x_1)} f_1^{(1)}, \quad (3.10)$$

де: c_1 – інтервал заданого розподілу; $c_1^{(1)}$ – інтервал перетвореного розподілу; $f_1^{(1)}$ – частість нового інтервалу; f_1 – частість попереднього інтервалу.

Результати здійснених за допомогою MS Excel розрахунків наведено у таблиці 3.14.

3.14. Розподіл населення Кіровоградського регіону за рівнем середньодушових грошових витрат за 2000 рік
(за даними статистичних обстежень домогосподарств)
після проведення перетворення другого роду

Група	Діапазон, грн в міс.	Середина інтервалів	Кількість населення	Загальна сума за місяць, грн	Загальна сума за рік, грн	Кумулятивна сума доходу за рік, грн
1	0-48,99	24,50	3,51	86,0	1032	1032
2	48,99-71,31	60,15	13,39	805,41	9664,92	10696,92
3	71,31-88,46	79,89	19,24	1537,08	18444,96	29141,88
4	88,46-105,77	97,12	18,8	1825,86	21910,32	51052,20
5	105,77-123,32	114,55	16,37	1875,18	22502,16	73554,36
6	123,32-142,19	132,76	9,23	1225,37	14704,44	88258,80
7	142,19-162,35	152,27	6,37	969,96	11639,52	99898,32
8	162,35-196,06	179,21	4,43	793,90	9526,80	109425,12
9	196,06-254,01	225,04	2,08	468,08	5616,96	115042,08
10	254,01-329,99	292	6,58	1921,36	23056,32	138098,40

У результаті проведених досліджень встановлено, що при визначенні рівня диференціації доходів населення в регіоні доцільно використовувати неперсоніфіковані дані податкової адміністрації лише стосовно міського населення.

Особливістю сучасної структури доходів сільського населення є висока питома вага надходжень від продажу продуктів підсобного господарства.

Тому при визначенні рівня доходів сільського населення, як основи для прогнозу, неперсоніфіковані дані податкової адміністрації слід скоригувати

на величину доходів від підсобного домогосподарства. З цією метою в Кіровоградській області було здійснено анкетне опитування. У перспективі, при наближенні структури сільського населення до міського, можливе й пряме використання неперсоніфікованих даних податкової адміністрації.

Дані, отримані за допомогою проведення перетворення першого роду, результати яких наведено в таблиці 3.13, дають можливість порівняти їх з аналогічними даними таблиці 3.15.

3.15. Розподіл сільського населення Кіровоградської області за рівнем середньодушових грошових витрат за 2001 р. (за даними статистичних обстежень домогосподарств)

Група	Діапазон, грн в місяць	Частка населення, %
1	до 60,0	10,3
2	60,1-90,0	9,9
3	90,1-120,0	17,9
4	120,1-150,0	16,1
5	150,1-180,0	13,4
6	180,1-210,0	9,9
7	210,1-240,0	5,9
8	240,1-270,0	4,2
9	270,1-300,0	2,6
10	300,0-360,0	3,2
11	Понад 360,0	6,6

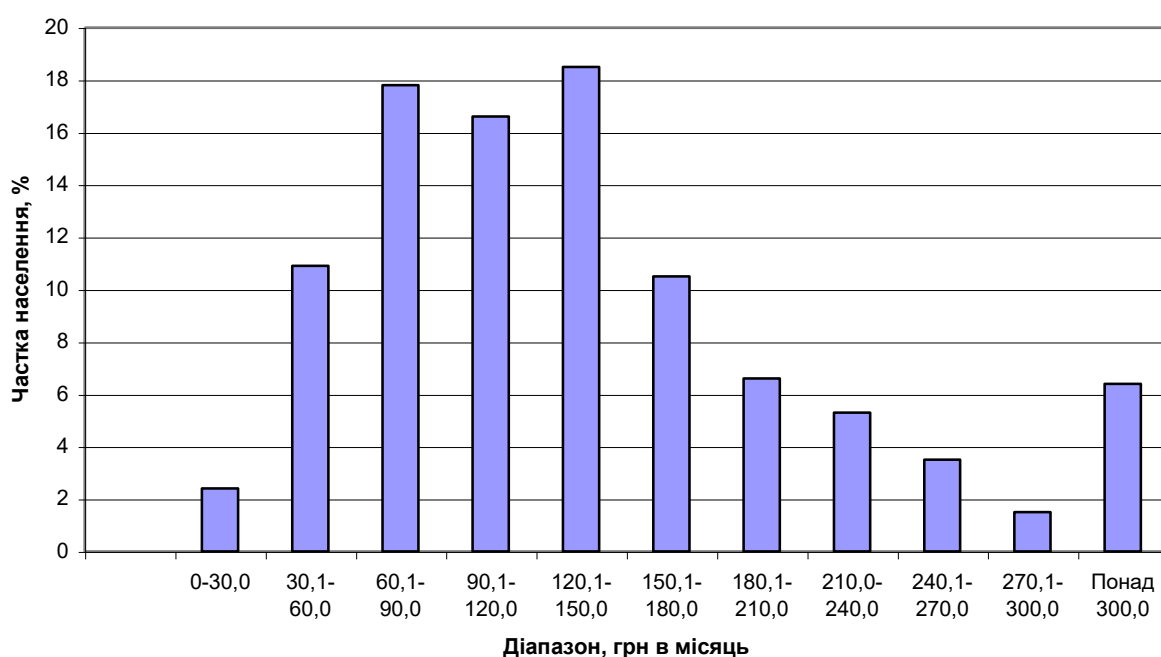

Рис. 3.7. Розподіл населення Кіровоградського регіону за рівнем середньодушових грошових витрат за 2000 рік

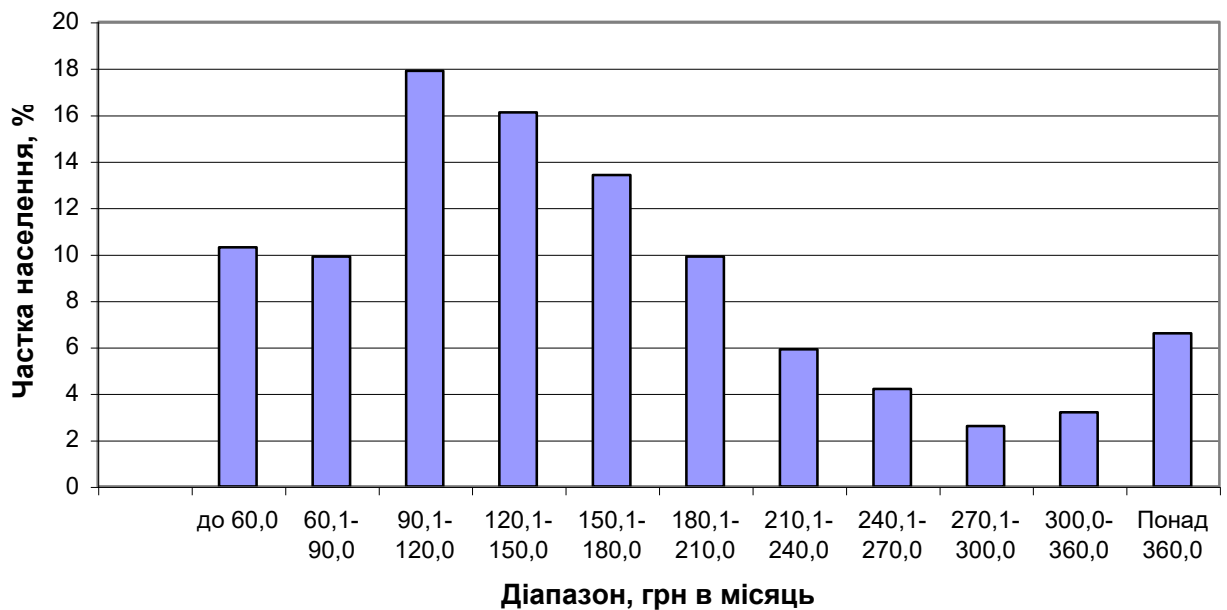

Рис.3.8 Розподіл населення Кіровоградського регіону за рівнем середньодушових грошових витрат за 2001 р.

Аналізом даних таблиць 3.13 і 3.15, які також графічно проілюстровано на рисунках 3.7 і 3.8 встановлено, що суттєвих змін у розподілі населення Кіровоградського регіону за рівнем середньодушових грошових витрат за період з 2000 р. по 2001 р. не спостерігається.

В Україні рівні доходів населення та їх диференціація різняться як в розрізі регіонів, так і галузей. Диференціація рівня доходів населення залежить від розмірів мінімальної заробітної плати (для працюючих) і мінімальної пенсії (для людей пенсійного віку). Відповідно, зміна цих показників призведе до трансформації всього ряду розподілу.

Специфіка визначення рівня диференціації доходів населення полягає в тому, що підвищення мінімальної заробітної плати майже завжди пов'язано з певним збільшенням заробітної плати більш високого рівня. Враховуючи регіональні відмінності, доцільно дану трансформацію розглядати в розрізі регіонів, що в дослідженнях було здійснено на прикладі Кіровоградської області. При цьому розв'язання задачі було зведено до розрахунку очікуваної трансформації всього базисного ряду розподілу (його “стиснення” і “зсунення”) з врахуванням заданої зміни мінімального рівня ряду.

Розв'язання цієї задачі значно полегшало у зв'язку з тим, що дані базисного ряду розподілу відображалися у вигляді строго упорядкованого ряду чисел. Стосовно заробітної плати – це геометрична прогресія, знаменником якої є величина ξ .

Отже, на основі базисного ряду розподілу доходів прогнозний ряд розраховано за наступних умов:

$$x_{\min}(\alpha) \rightarrow x'_{\min}(\alpha), \quad (3.11)$$

$$x_{\max}(1-\beta) \rightarrow x'_{\max}(1-\beta), \quad (3.12)$$

де: $x_{\min}(\alpha)$ - умовний мінімум базисного ряду; $x_{\max}(1-\beta)$ – умовний максимум базисного ряду; $x'_{\min}(\alpha)$ і $x'_{\max}(1-\beta)$ - відповідно ті ж значення для ряду, що розраховувалися.

У розрахунках прийнято, що $x'_{\min}(\alpha) > x_{\min}(\alpha)$, оскільки $165 > 11,87$. Враховуючи той факт, що існуючий рівень доходів високодохідних груп населення забезпечує рівень життя за західними стандартами, його було зафіксовано, тобто $x'_{\max}(1-\beta) = x_{\max}(1-\beta)$.

При розв'язанні цієї задачі використано методи перетворення розподілу першого й третього родів. Функціональний зв'язок між інтервалами, що треба знайти з базисними, будується на припущенні лінійного росту логарифмів заробітної плати протягом певного періоду. Графічно це показано на рис.3.9.

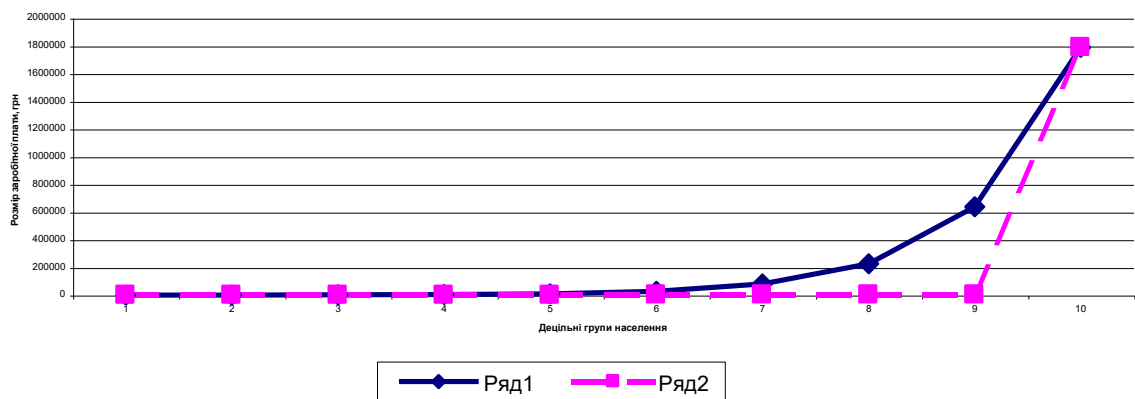

Рис. 3.9. Трансформація базисного ряду при зміні мінімального рівня заробітної плати на прикладі Кіровоградської області

Ряд 1 – реальна диференціація заробітної плати, ряд 2 – теоретична диференціація заробітної плати після встановлення її на рівня законодавчо прийнятої.

Отже, при підвищенні мінімального рівня зарплати до встановленого законодавчо має місце вирівнювання ряду розподілу.

Для спрощення розрахунків використано не значення заробітної плати, а її логарифми, у зв'язку з чим застосовано перетворення третього роду:

$$\lg x_i = \lg x_{\min}(\alpha) + (i-1)\lg \tau; \quad \lg x'_i = \lg x'_{\min}(\alpha) + (i-1)\lg \tau'$$

Звідси:

$$\begin{aligned} \lg x_i - \lg x_{\min}(\alpha) &= (i-1)\lg \tau = (i-1) \cdot [\lg x_{\max}(1-\beta) - \lg x_{\min}(\alpha)]; \\ \lg x'_i - \lg x'_{\min}(\alpha) &= (i-1)\lg \tau' = (i-1) \cdot [\lg \bar{x}'_{\max}(1-\beta) - \lg x'_{\min}(\alpha)] \end{aligned}$$

Відношення другого виразу до першого дорівнює:

$$\frac{\lg x'_i - \lg x'_{\min}(\alpha)}{\lg x_i - \lg x_{\min}(\alpha)} = \frac{\lg x'_{\max}(1-\beta) - \lg x'_{\min}(\alpha)}{\lg x_{\max}(1-\beta) - \lg x_{\min}(\alpha)}. \quad (3.13)$$

Позначивши праву частину виразу через A , можна одержати формулу залежності між логарифмами інтервалів базисного та планового рядів:

$$\lg x'_i = \lg x'_{\min}(\alpha) + A[\lg x_i - \lg x'_{\min}(\alpha)]^a.$$

Величина A при різних співвідношеннях між мінімальними і максимальними рівнями може приймати значення:

$$\begin{aligned} \frac{x'_{\min}(\alpha)}{x_{\min}(\alpha)} &= \frac{x'_{\max}(1-\beta)}{x_{\max}(1-\beta)}; \quad A=1; \\ \frac{x'_{\min}(\alpha)}{x_{\min}(\alpha)} &< \frac{x'_{\max}(1-\beta)}{x_{\max}(1-\beta)}; \quad A>1; \\ \frac{x'_{\min}(\alpha)}{x_{\min}(\alpha)} &> \frac{x'_{\max}(1-\beta)}{x_{\max}(1-\beta)}; \quad A<1. \end{aligned}$$

Розрахунки здійснювались також для випадку, коли зростання мінімального рівня заробітної плати відбувається при фіксації максимального. Частіше всього на практиці зустрічається третій випадок, коли максимальний рівень зарплати росте повільніше, ніж мінімальний. У

цьому випадку здійснюється стискання розрахованого ряду розподілу порівняно з базисним.

Величина A є коефіцієнтом трансформації ряду розподілу. Використання його спрощує процедуру розрахунку планового ряду, що включає:

1. Логарифмування базисних інтервалів заробітної плати.
2. Розрахунок величини A .
3. Розрахунок логарифмів планових інтервалів заробітної плати.
4. Потенціювання базисних частотей (частот) за допомогою перетворення першого роду.

Отже, запропонована модель дозволяє прогнозувати рівень розподілу доходів населення при зміні його мінімуму і передбачати соціальні наслідки.

Слід зазначити, що аналогічно можна моделювати трансформацію ряду розподілу при зміні розмірів мінімальних рівнів пунктів модуля «Доходи сільського населення».

Розрахунки і графічне зображення трансформації ряду доходів населення, наведене на рисунку 3.9, свідчать, що при зміні мінімального їх рівня відбувається сгладжування ряду, тобто зменшується диференціація.

Згідно із світовим досвідом у основу розрахунків прожиткового мінімуму слід покласти мінімальні набори продуктів і товарів за статеві-віковими групами населення, типами родин тощо.

Найдоцільніше при цьому використовувати мінімальний споживчий кошик, встановлений або розрахований виходячи з мінімальних потреб населення.

Розрахунки мінімальних потреб населення є найважливішою передумовою виміру рівня доходів. Водночас, вони є винятково складними, бо поряд із якісними характеристиками потреб слід розраховувати їх кількісні показники. Все це ускладнює розрахунки. У них необхідно враховувати кількісні й якісні аспекти, що призводить до різноманіття та різнорідності показників. До того ж, розрахунок окремих потреб,

розглянутих ізольовано одне від одного, неможливий, так як усі вони взаємозалежні й взаємообумовлені. Тому нормативні розрахунки потреб повинні здійснюватися відразу по всій сукупності. Інструментом таких розрахунків є мінімальні бюджети.

Мінімальний бюджет характеризується сумою коштів, необхідних домогосподарству (або одинаку) для придбання певного набору предметів споживання й оплати послуг.

У розвинутих країнах для обґрунтування прожиткового мінімуму застосовується метод побудови мінімальних бюджетів. Розрахунки прожиткового мінімуму робляться для визначення мінімальної заробітної плати.

Незважаючи на те, що питання мінімальних бюджетів вивчається тривалий час, єдина методологія їх розрахунків відсутня. В економічній літературі зустрічаються різні тлумачення й грошові оцінки мінімальних бюджетів. Найбільшого поширення набула точка зору, згідно з якою мінімальний бюджет розглядається як сума засобів, достатніх для нормального відтворення робочої сили, яка зайнята некваліфікованою працею в конкретних історичних умовах. При цьому поряд з предметами першої необхідності (харчування, взуття, одяг тощо) в розрахунку мінімального бюджету враховуються витрати на товари культурного призначення й послуги.

Кількість предметів споживання й послуг, прийнятих у розрахунку прожиткового мінімуму, повинна бути достатня для повного відтворення робочої сили, а не просто для існування робітника. Це особливо важливо враховувати при визначенні витрат на харчування, які мають бути достатніми для забезпечення відновлення енергії, що витрачається у процесі праці.

Прожитковий мінімум не є незмінним і не може бути раз і назавжди встановлений. Це пов'язано з тим, що самі потреби кількісно та якісно змінюються в часі. Тому прожитковий мінімум сільського населення регіону,

необхідно розраховувати для певного періоду часу з врахуванням конкретних історичних умов.

Що стосується обґрунтування перспективних мінімальних норм споживання, то воно винятково складне. При вирішенні такого завдання необхідно враховувати фізіологічні, національні, економічні, соціальні, демографічні, історичні та інші чинники. Для цього поряд із фізіологічними нормами використовуються статистичні дані про фактичне споживання населення по регіонах країни та по групах доходу. Необхідно норми і бюджет в цілому розрахувати виходячи з їх середнього розміру, в якому численні індивідуальні відхилення в споживанні, що є результатом звичок, смаків тощо, усереднюються. Тобто, розглядається не порівнянне, стандартизоване споживання, а усереднені раціональні його норми. Кількість цих норм значна. Адже норми на харчові продукти, одяг, взуття, предмети тривалого користування та інші товари відрізняються за статтю й віком людини, залежать від характеру трудової діяльності працюючих, їх захворювань тощо. Зазначене зумовлює необхідність застосування економіко-математичних методів при розробці мінімальних бюджетів. Ці методи побудовані на використанні мінімальних бюджетів при визначенні критерію оптимальності, для побудови споживчих шкал, розрахунку споживчого доходу тощо.

Норми споживання повинні враховувати вимоги медицини щодо необхідної кількості поживних елементів, що повинні міститися в їжі. До них відносяться білки й жири рослинного й тваринного походження, вуглеводи, п'ять вітамінів (С, А, В_д, В_з і РР), каротин, п'ять мінеральних речовин (калій, кальцій, магній, фосфор і залізо), клітковина. Крім того, при розробці норм харчових продуктів необхідно враховувати фізіологічні й економічні обмеження.

Розрахунки норм споживання харчових продуктів зводяться до визначення харчового набору. Слід зазначити, що сукупність продуктів, з яких складається харчовий набір, досить велика і включає майже 50 їх груп.

У зв'язку із зазначеними вище обмеженнями, можна зробити висновок, що ці групи дуже різноманітні за вмістом у них білка, жирів, вуглеводів, вітамінів тощо. Тому розрахунок кількості окремих продуктів у наборі є трудомістким. Особливі труднощі виникають при визначенні варіантів взаємозамінності поживних речовин, що містяться в продуктах. Це дозволяє підбирати велику кількість харчових наборів, що складаються з різних продуктів, містять різну їх кількість, але мають однакову поживну цінність. Для визначення пріоритетності цих наборів необхідно визначити критерій, яким необхідно керуватися. Це дозволяє звести дану задачу до типової задачі лінійного програмування, в якій при заданих обмеженнях (умовах) знаходиться екстремум (мінімум або максимум) лінійної функції, а вибір оптимального (найкращого) набору здійснюється симплексним методом.

У процесі досліджень встановлено, що критерієм оптимальності мінімального харчового набору повинні бути найменші витрати на придбання харчових продуктів, або такі, що не перевищують встановленого розміру. При цьому слід враховувати, що ціна харчових продуктів не відповідає їхній поживній цінності. Пов'язано це з тим, що поживна цінність продуктів визначається природними, а не економічними чинниками. Вміст у продуктах білків, жирів, вітамінів тощо безпосередньо не залежить від затрат праці на них. Тобто, розрахунок норм харчових продуктів у нормативних бюджетах зводиться до задачі лінійного програмування, у процесі розв'язання якої: із n продуктів, кожний з яких містить m елементів, знаходиться комбінація, у якій:

$$\sum_j x_j p_j = \min \quad (3.14)$$

за умов:

$$1) \sum_j a_{ij} x_j = b_i - \text{для одних елементів};$$

$$\sum_j a_{ij} x_j \geq b_i - \text{для других};$$

$$\sum_j a_{ij} x_j \leq b_i - \text{для третіх};$$

$$2) B'_{m+s} \leq \sum_j K_{m+s,j}^{(n)} x_j \leq B''_{m+s};$$

$$3) x_j \geq 0;$$

$$i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n; \quad s = 1, 2, \dots, S,$$

де: x_j – кількість продукту j , що необхідно знайти, у наборі; P_j – роздрібна ціна одиниці продукту j ; a_{ij} – вміст елемента i в одиниці продукту j ; b_i – норматив споживання елемента i ; $K_{m+s,j}^{(n)}$ – коефіцієнт перекладу продукту j у вихідну сировину; B', B'' – нижня й верхня межа виробництва вихідної сировини.

У формулі 3.14 кількість продуктів, нормативи, ціни й межі виробництва вихідної сировини подані векторами, а наявність в елементах поживної цінності в одиниці продукту – матрицею коефіцієнтів. Коефіцієнти перерахунку продуктів у вихідну сировину розглядаються як матриця ($K_{m+s,j}^{(n)}$), в якій стовпчики (продукти) j кореспондують з відповідними рядками (групами продуктів) $m+s$.

Схематично матрицю ($K_{m+s,j}^{(n)}$) можна подати у вигляді таблиці, де у кожному стовпчику ненульовим буде один і тільки один елемент, який знаходиться на перетині продукту й групи, що включає цей продукт.

Розглянута задача у матричних позначеннях буде мати наступний вид:

$$PX \rightarrow \min$$

при

$$1. AX = B \text{ або } AX \geq B \text{ або } AX \leq B;$$

$$2. B' \leq K \leq B'';$$

$$3. X \geq 0,$$

де: X – вектор-рядок продуктів, що необхідно знайти; P – вектор-рядок роздрібних цін; B – вектор-стовпчик нормативів; B' і B'' – вектори-стовпчики обмежень по ресурсах сировини; A – матриця коефіцієнтів, що характеризують склад окремих елементів в одиниці різних продуктів; K – матриця коефіцієнтів перерахунку продуктів у вихідну сировину.

У випадку, коли $B' \leq KX \geq -B''$ розглядається тільки як фізіологічне обмеження, вектор B буде характеризувати кількість (за вагою), за якою відповідна група продуктів повинна бути включена до раціону. Матриця (K) у цьому випадку відобразить коефіцієнти перерахунку окремих продуктів у відповідні одиниці виміру їхньої живильної цінності, по конкретній зміні цих продуктів

Ця задача в літературі отримала назву “задача дієти”. Перші спроби її вирішення здійснено у 40-х роках минулого сторіччя. У зв’язку із зазначеним заслуговують на увагу роботи Д. Стиглера. Він першим спробував вирішити “задачу дієти” математичним шляхом. У 1958 році С. Гасс вирішив задачу Д. Стиглера симплексним методом. Надалі розрахунки дієти симплексним методом продовжили А. Аганбегян і науковці з НДІ праці. Для вирішення цієї задачі були введені різні обмеження, а саме: обмежувалась кількість наборів, видів продуктів тощо. При вирішенні цієї задачі вважаємо за доцільне вводити до неї обмеження по групах продуктів (картопля, хліб тощо), тому що фізіологічні вимоги до харчування мають цілком визначений характер. Цей варіант обмежень дозволяє дотримуватися співвідношень між продуктами. Тобто, у цьому випадку є можливість корегувати смакові характеристики якості раціону.

При вирішенні задачі дієти комплексним методом в регіоні для умов Кіровоградської області було враховано, що кількість основних ненульових невідомих, які включено до розв’язання задачі лінійного програмування, у загальному випадку не може бути більше числа обмежень, поставлених в задачі. Для збільшення різноманітності рішень задачі лінійного програмування було введено обмеження, у першу чергу, по тих невідомих x , що раніше мали нульове значення (типу $x_j > B_j$ або $B'_j \leq x_j \leq B_j''$ або $x_j = B_j$, де B_j - заздалегідь задане значення x). Слід зазначити, що результат такого підходу особливо помітний тоді, коли подібні обмеження вводяться по всіх або по більшості невідомих. Але у цьому випадку рішення задачі буде таке: якби були відомі заздалегідь усі або майже усі B_j , не потрібно було б вирішувати

задачу. Усе це призводить до необхідності постановки іншої задачі, в якій замість обмежень по вазі продуктів харчування, поряд із обмеженнями по групах продуктів, вводяться співвідношення харчових продуктів. Істотного скорочення числа можливих варіантів рішень при цьому не відбувається.

Введення до умов задач дієти заданих співвідношень між харчовими продуктами у цих дослідженнях здійснювалося шляхом заміни первинних невідомих їх лінійними комбінаціями («комплектами»). Підставою для застосування подібного перетворення було наступне припущення: якщо існують лінійні комбінації з n векторів, що задовольняють заданим умовам, то з комплектів цих векторів можна, як правило, скласти хоча б одну лінійну комбінацію, що задовольняє тим же умовам. У зв'язку з цим було:

1) задано базиси векторів

$$X_j(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n);$$

2) введено лінійну залежність деяких із них і відображено один вектор через іншій;

3) одержано нові вектори $X_i(X_1, X_2, \dots, X_n)$, що дозволило виразити лінійні комбінації від будь якого з первинних векторів.

Кількість наборів, що включаються до “задачі дієти”, залежить від числа необхідних і можливих лінійних комбінацій невідомих. Чим їх більше, тим вище імовірність існування рішення і, як правило, «краще» його екстремальне значення, тобто, нижче при мінімумі й вище при максимумі. Звичайно, число припустимих планів при рішенні задач комплексним методом є досить великим, у наслідок чого система рівнянь, що включають комплекти, виявляється спільною, тим більше, що в матрицю, поряд із комплектами, можна включати й первинні невідомі.

До переваг комплексного методу, що застосовано у дослідженнях, насамперед, слід віднести:

можливість абстрагування від обмежень ваги багатьох продуктів;

значне збільшення числа невідомих;

гарантія строгого визначення співвідношення продуктів;

скорочення машинного часу, необхідного для вирішення задачі, оскільки комплектів, звичайно, буває менше, ніж первинних невідомих, у зв'язку з чим кількість параметрів задачі скорочується.

Комплектні рішення нетривіальних задач можна отримати одним із відомих методів, зокрема, симплексним.

Проаналізувавши метод комплексів при вирішенні задачі дієти можна зазначити наступне: цей метод дозволяє визначати різноманітні харчові набори, що задовольняють усім поставленим умовам, включаючи й співвідношення окремих продуктів; що комплексний метод дає можливість працювати з доволі широким діапазоном припустимих планів.

При вивченні сфери особистого споживання сільського населення на рівні регіону особливого значення набуває статистична інформація. Джерела інформації про особисте споживання наступні:

данні про товарну структуру роздрібного товарообігу;

баланс грошових доходів і витрат населення;

статистика цін;

матеріали обстеження споживчих бюджетів сімей;

дані про бюджет часу населення;

спеціальні панельні обстеження.

Для розробки методики розрахунку мінімальної заробітної плати на рівні регіону в дослідженнях було побудовано в MS Excel набір харчових продуктів з врахуванням енергетичної цінності за віковими групами населення. У зв'язку з цим зроблено висновок щодо доцільності перерахунку вартості цього набору не раз на рік (як це робиться сьогодні), а щомісячно, тому що вартість продуктів харчування має сезонний характер, а харчова цінність продуктів і їх вартісний еквівалент не мають прямого зв'язку. Для цього використано цільову функцію оптимізації вартості, за умов, що цільова функція $\rightarrow \min$.

Задано такі обмеження щодо споживання білків, жирів та вуглеводів для працездатної людини (не менше): білок – 87,1 г/люд., жир – 98,4, а вуглеводи – 388,1 г/люд.

Враховуючи, що їх сумарна калорійність при перерахунку буде еквівалентна добовій нормі в калоріях, а також необхідність планування різноманітного раціону, при вирішенні цільової функції було абстраговано від його добової норми. З урахуванням значень середніх цін на продукти харчування отримано мінімальний за вартістю добовий набір харчування для людини працездатного віку. За підрахунками при цільовій функції рівній 2,635269, добова вартість набору харчування для цінових умов 2002 р. з розрахунку на місяць складає 81,84 грн. Визначення вартості продуктового набору для інших цінових умов доцільно здійснювати добутком суми, розрахованої для умов вересня 2002 р., на ціновий коефіцієнт відповідного періоду.

В ході розрахунків отримано оптимальний набір продуктів харчування за регіональним вартісним критерієм за станом на вересень 2002 року.

Враховуючи, що при вирішенні задачі цукор було включено до набору продуктів харчування, в модель введено обмеження щодо нього. Крім того продукти харчування було об'єднано в групи.

Оптимальний набір продуктів харчування для умов Кіровоградської області, визначений на основі вищезазначених методичних підходів, наведено в таблиці 3.16.

Отримана за результатами розрахунків сума витрат на набір продуктів дозволяє лише забезпечити індивіда продуктами харчування. Проте, для прогнозування прожиткового мінімуму необхідно врахувати й інші витрати. Це можна здійснити двома шляхами: перший - аналогічно розрахувати промисловий набір та витрати на комунальні послуги; другий - скоригувати вартість продуктового набору за допомогою відповідного коефіцієнта, тобто застосувати метод Е. Енгеля.

**3.16. Оптимальний набір продуктів харчування
по групах продуктів для умов Кіровоградської області
в цінах за станом на вересень 2002 р.**

Група продуктів харчування	Вид споживчої цінності продукту харчування, г			Середня ціна одиниці і-го продукту харчування, грн	Кількість і-го продукту харчування, г	Місткість споживної цінності продукту харчування, кКал
	Білки	Жири	Вуглеводи			
Крупи	10,73636	2,309091	71,10909091	0,129545	0,21009091	330,0909
Бобові	22,65	1,65	56,1	0,171	0,3735	316
Хлібобулочні вироби і макарони	7,5625	1,725	53,425	0,3645	0,132125	247,625
Цукор, пісок	0	0	99,8	0,25	0,07	374
Крохмаль картопляний	0,1	0	79,6	0,22	0,146	299
Молоко та молокопродукти	8,985714	13,23095	9,519047619	0,719524	0,02680952	194,5238
М'ясо і м'ясні вироби	14,86875	17,7	0,8375	0,865313	0,02771875	222
Риба і рибні вироби	16,24483	11,45862	0,762068966	1,107586	0,02427586	171,0345
Масло, олія та жири	1,68	80,47	0,86	0,563	0,1166	734,4
Овочі (свіжі та консервовані)	1,820513	2,712821	6,81025641	0,610692	0,01366667	58,15385
Плоди, ягоди та плодові консерви	0,75	0	14,953125	0,512903	0,007375	62,21875

Переваги даної моделі полягають в тому, що вона дозволяє розробляти прогнозні варіанти при зміні цін, тобто здійснювати розрахунок в динаміці. Крім того, простота її використання робить можливим щомісячний розрахунок мінімального споживчого кошика та на його основі мінімального споживчого бюджету. Так, вартість оптимального набору продуктів харчування по групах продуктів в цінах за станом на вересень 2005 р. становила близько 132,22 грн.

Слід зазначити, що зростання цін на продукти харчування і зростання вартості оптимального набору продуктів харчування по групах продуктів відбувається нерівномірно (рис.3.10).

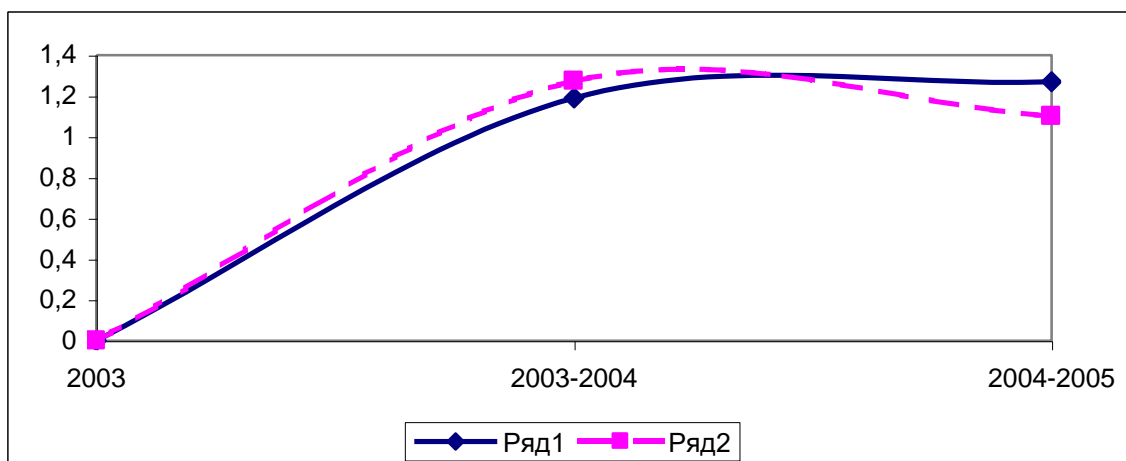

Рис. 3.10. Відносна динаміка росту цін на продукти харчування

Ряд 1. Відносна динаміка росту цін на всі продукти харчування по яких здійснювалось статистичне спостереження.

Ряд 2. Відносні темпи динаміки росту цін на продукти харчування, які увійшли в оптимальний набір продуктів харчування по групах продуктів за вартісним критерієм.

Отже, абсолютні ціни зростали по всіх трьох досліджуваних групах як 2003 р., так і 2004 та 2005 рр. (табл.3.17), але темпи динаміки росту цін на продукти харчування різних груп були різними. Так, темпи динаміки росту цін на продукти харчування, які увійшли в оптимальний набір продуктів харчування, були нижчими, ніж в інших досліджуваних групах (табл.3.18).

3.17. Рівень цін на продукти харчування

Група	Роки		
	2003	2003 - 2004	2004 - 2005
Абсолютних цін	21,449	25,527	32,464
Середніх цін	0,4874773	0,58016	0,73782
Оптимального набору продуктів харчування	0,206855	0,55905	0,6155044

3.18. Відносна динаміка росту цін на продукти харчування

Група	Роки		
	2003	2003 - 2004	2004 - 2005
Темп росту абсолютних цін	21,449	25,527	32,464
Темп росту середніх цін	0,4874773	0,58016	0,73782
Темп росту оптимального набору продуктів харчування	0,206855	0,55905	0,6155044

Аналіз отриманих результатів дозволив зробити висновок щодо необхідності введення до задачі дієти додаткових обмежень. Грошова величина мінімального споживчого бюджету, або мінімальної заробітної плати (пенсії) це лише потенційна можливість придбати ті чи інші товари. Отже, виникає необхідність з'ясування благ, яким буде надана перевага.

Слід зазначити, що корисність визначається можливостями предметів, з яких складається набір споживання та послуг, задовольняти ті чи інші потреби споживача. Необхідно, щоб якість цих наборів та послуг відповідала визначеним вимогам.

Зростання корисності наборів благ адекватне зростанню рівня життя, якщо останній розглядати як збільшення задоволення потреб. Тому, приріст функції, що вимірює корисність, може розглядатися як ідеальний приріст рівня життя.

Однак на практиці діють фактори, пов'язані з аспектами перерозподілу: задоволення більшої частини особистих потреб індивіда пов'язано з товарно-грошовими відносинами. В зв'язку з цим споживач, що купляє й використовує блага, отримує не ідеально максимальну корисність. Рівень корисності, що споживач отримує, фактично обмежений його економічними та іншими можливостями. Співвідношення ідеальної корисності й економічних можливостей споживача відбивається в системі переваг споживача.

Перевага споживача – поняття більш широке, ніж корисність. Воно формується, виходячи з вартісних показників. Але слід враховувати, що категорії перевага й корисність – тісно пов'язані між собою.

Необхідність розрахунку на регіональному рівні зумовлена також різними цінами на продукти харчування та непромислові товари. Запропоноване вирішення задачі дієти дає можливість розраховувати вартість мінімального споживчого набору на рівні кожного адміністративного району.

3.4. Забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва шляхом усунення міжгалузевих диспропорцій

В умовах товарно-умовних відносин основу доходів населення, зокрема й сільського, утворюють доходи від економічної діяльності. Цими доходами визначаються рівні оплати праці, рентні платежі, доходи на довгострокові фінансові інвестиції, матеріальної допомоги, витрати на суспільні фонди споживання, відрахування до бюджету та позабюджетних фондів тощо. Тому проблему збільшення доходів сільського населення України не можна вирішити без забезпечення суспільно нормального рівня доходів, насамперед, від виробництва продукції сільського господарства.

Досвід України показав, що без належного державного регулювання у період економічної кризи сільськогосподарські товаровиробники та їх політичні й організаційні структури не змогли забезпечити належний рівень надходження грошових доходів у галузь.

Переважно через ціновий механізм відбувся міжгалузевий перерозподіл капіталу, трудових, фінансових та інших ресурсів на користь обслуговуючих галузей, передусім торгівлі, фінансової сфери та посередницьких структур. Структурна перебудова економіки супроводжувалася посиленням міжгалузевих диспропорцій, що впродовж багатьох років зумовлювали її кризовий стан.

Найбільш помітним явищем диспаритету цін на продукцію матеріально-технічного призначення та сільського господарства були у 1992 – 1995 рр., коли внаслідок не контрольованої цінової ситуації інфляційна динаміка цін на продукцію галузі у декілька разів відстала від темпів здорожчання цін на спожиті ресурси. У 1992 р. індекс цін на промислову продукцію перевищував відповідний показник по сільськогосподарській продукції у 2,3 раза, у 1993 р. – 1,4, а в 1994 р. – 1,3 раза.

Хоча в наступні роки темпи зростання цін на матеріально-технічні засоби і сільськогосподарську продукцію стабілізувалися і зрівнялися, залишився утворений раніше ціновий диспаритет, який негативно впливає на

рівень доходів сільськогосподарських товаровиробників, зокрема підприємств, фермерських і селянських господарств.

Тенденція випереджаючого зростання індексу цін на промислову продукцію, яка використовується у сільському господарстві, порівняно з індексом цін АН сільськогосподарську продукцію зберігалася і в 2006 р. До попереднього року ці показники становили відповідно 1,14 і 1,04 (табл.3.19).

3.19. Динаміка показників обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, цін на неї та мінімально-технічні ресурси за 1999 – 2006 рр.

Рік	Валова продукція, млрд грн	Індекси зміни значень показників до попереднього року		
		Валової продукції сільського господарства	Цін на продукцію сільського господарства	Цін на матеріально-технічні ресурси, що надійшли в сільське господарство
1999	50,7	0,931	1,292	1,323
2000	55,7	1,098	1,558	1,374
2001	61,4	1,102	1,05	1,053
2002	62,1	1,011	0,874	0,956
2003	55,3	0,89	1,206	1,084
2004	66,3	1,199	1,057	1,178
2005	66,1	0,998	1,081	1,147
2006	66,6	1,007	1,041	1,141

Міжгалузеві диспропорції за останні роки посилюються. Так, частка підприємств оптової та роздрібною торгівлі в загальному прибутку по державі у 2006 р. становила 15%, що майже у 3 рази більше, ніж у 1995 р. Події 2002 та інших років показали, що сільське господарство стає збитковим навіть при рекордних врожаях, бо в економіці переважають реальні й тіньові механізми, які забезпечують надмірне “перекачування” прибутків сільськогосподарських товаровиробників у посередницькі та інші комерційні структури.

Відсутність цінового паритету та “єдиних правил гри” для галузей економіки за період понад 10 років стала причиною значних втрат прибутків від сільськогосподарського виробництва і зумовила його інвестиційну непривабливість галузі.

Тому сільське господарство, де разом із землею нині сконцентровано майже 40 % капіталу держави, зайнято 13 % працюючих і створюється 12% ВВП, не отримує прибутків на рівні, що відповідав би місцю галузі у структурі економіки.

Якщо показник норми прибутку, що є основним індикатором для інвесторів, у середньому за 2001 – 2006 рр. по економіці становив 5 %, то в сільському господарстві – мінус 0,7 %. Водночас, показники норми прибутку в банківській сфері у цей час дорівнювали 8,2 %, оптовій та роздрібній торгівлі – 15,7, на транспорті й зв'язку – 9,0, а в промисловості – 8,3 % (табл.3.20).

Внаслідок необґрунтовано низької норми прибутку, що склалася у сільському господарстві України лише за останні 6 років, ця галузь порівняно з іншими галузями економіки щорічно недоотримує в середньому майже 14 млрд грн прибутку. До того ж, у динаміці обсяги недоотриманого прибутку зростають і в 2006 р. склали майже 20 млрд грн, про що свідчать результати розрахунків, наведені в таблиці 3.21.

Розрахунки, здійснені співробітниками ННЦ „Інститут аграрної економіки” УААН М.І.Кісілем, М.Ю. Кожем'якіною та С.М. Ковальовим свідчать, що у сільському господарстві втрачається не лише прибуток, а й функціонуючий капітал. Так, його вартість (включаючи вартість землі) у 2006 р. становила лише 260 млрд грн, тоді як у 1996 р. – 400 млрд грн., враховуючи інфляцію, що мала місце в 1997 – 2006 рр. Основний капітал у сільському господарстві порівняно з 1996 р. реально скоротився майже вдвічі, або в середньому за рік на 20 млрд грн. Водночас, основні засоби в економіці лише в 2006 р. зросли на 4 %, торгівлі – 11 %, на транспорті та зв'язку – на 7 %.

У зв'язку із зазначеними та іншими факторами у сільському господарстві не забезпечується не лише розширене, а й просте відтворення капіталу, зокрема основних і оборотних засобів, продуктивних можливостей землі та трудового потенціалу.

3.20. Динаміка норми прибутку в економіці України за видами економічної діяльності

Роки	Економіка (включаючи банківську діяльність)	У тому числі						
		сільське господарство	проми- словість	транспорт і зв'язок	будівництво	оптова і роздрібна торгівля	операції з нерухомістю	банки
2001	2,8	0,2	4,8	7,7	5,7	14,4	-0,1	6,3
2002	2,1	-0,1	1,7	7,7	-0,3	33,5	0,9	7,0
2003	2,7	0,3	3,6	8,8	0,0	2,2	1,1	7,7
2004	5,9	1,1	8,8	9,5	5,3	17,6	0,9	7,1
2005	7,6	1,5	11,3	11,4	5,6	17,9	1,9	8,6
2006	7,4	1,2	11,5	8,3	7,8	14,8	2,5	9,6
В середньому за 2001 – 2006 рр.	5,0	0,7	8,3	9,0	4,6	15,7	1,4	8,2

3.21. Розрахунок недоодержаного прибутку в сільському господарстві порівняно з середньою нормою прибутку по економіці, млрд грн

Роки	Норма прибутку, %			Розмір функціонуючого капіталу у сільському господарстві, млрд грн	Розрахунковий прибуток у сільському господарстві за умови забезпечення тут норми прибутку на рівні середньому по економіці, млрд грн	Фактично одержано прибутку в сільському господарстві, млрд грн	Недоотриманий прибуток в сільському господарстві, млрд грн.
	Економіка - всього	Сільське господарство	Економіка без сіль- ського госпо- дарства				
1	2	3	4	5	6	7	8
					4x5		6-7
2001	2,9	0,3	5,0	284,1	14,2	0,7	13,5
2002	2	-0,1	3,5	272	9,5	-0,3	9,8
2003	2,7	0,3	4,0	254,9	10,2	0,7	9,5
2004	5,9	1,1	8,2	238	19,5	2,7	16,8
2005	7,6	1,5	9,9	234,1	23,2	3,6	19,6
2006	7,4	1,2	9,4	234,2	22,0	2,7	19,7

В умовах вимушеного скорочення обсягів придбання матеріально-технічних засобів втрати від диспаритету цін зменшуються, оскільки потреба в технічних засобах, пально-мастильних матеріалах, добривах, кормах та інших ресурсах в сільському господарстві задовольняється не повністю. Однак скорочення попиту на техніку не викликає зниження цін на неї, оскільки відповідні ринки в Україні монополізовано, а на світові ринки зміни українського попиту суттєво не впливають. Якщо надалі обсяги придбання техніки для сільського господарства будуть зростати, то збільшаться витрати товаровиробників.

З огляду на важливість розробки стратегії вирішення проблеми міжгалузевих диспропорцій підвищено рівень оплати праці сільськогосподарських працівників, а також з метою створення сталих умов для інвестиційно-інноваційного розвитку аграрної сфери, в ННЦ “Інститут аграрної економіки” проведено дослідження, основні результати яких свідчать, що міжгалузеві диспропорції є основним фактором, який стримує подальший розвиток аграрної сфери. Так, коефіцієнт кореляції між показниками цінового диспаритету та обсягами інвестицій у сільське господарство (R) складає 0,94, що свідчить про майже пряму залежність між ними.

Скорочення реально функціонуючого капіталу в сільському господарстві прямо зумовлює зниження доходів сільського населення. Суттєву роль у процесі використання функціонуючого капіталу та його нагромадженні відіграють відносини власності, що мали б бути удосконалені в процесі аграрної реформи. Тобто, негативні тенденції у доходах сільського населення певною мірою є наслідком недосконалості реформи, а також незадовільного управління нею.

На думку більшості авторів, економічна та соціальні проблеми сільського населення стали можливими через не комплексність здійснюваних заходів, їх непослідовністю, повільним характером реформи, надмірною

політизацію земельної реформи, продуктивністю державних органів влади та управління іншими чинниками.

Нині реформування аграрної сфери має незавершений характер, бо одночасно із ринковими формами господарювання на селі, зокрема, не створено відповідні механізми регулювання міжгалузевих ринкових відносин.

Зарубіжний досвід свідчить про можливість вирішення цієї проблеми. Так, США, Японія та країни Західної Європи здійснювали регулювання економіки з метою отримання галузями “нормального прибутку”. У процесі такого регулювання застосовувалися ціновий, податковий, інвестиційний, кредитний, митний, амортизаційний та інші механізми. При цьому прибуток банків обмежувався 1-6% від загальної суми чистого результату по промисловості та сільському господарству, а маржа посередницьких й обслуговуючих структур на рівні 5% є досить поширеним явищем. Такі пропорції в міжгалузевій структурі прибутку забезпечують збалансований розвиток економіки.

У зв'язку з вищенаведеним, ННЦ “Інститут аграрної економіки” неодноразово подавав пропозиції щодо вирішення проблеми диспропорцій у міжгалузевих відносинах шляхом регулювання рівня дохідності на основі показника норми прибутку, що характеризує його розмір на одиницю вартості використовуваних у галузі ресурсів, включаючи землю. На думку П.Т. Саблука проблема до цього часу не розв'язана не лише через її надзвичайну складність і небажання економічного блоку попередніх урядів взяти на себе відповідальність, а й через відсутність у державі концептуального бачення шляхів її вирішення. Це бачення не змогли сформулювати аграрники, бо проблема виявилася міжгалузєвою.

Наявність міжгалузевих диспропорцій завдає шкоди не тільки сільському господарству, а й усій державі. Одна гривня, вкладена у сільське господарство, забезпечує у десять разів більший мультиплікативний ефект в інших галузях економіки. Збитковість сільського господарства, яка

супроводжується “проїданням” капіталу і скороченням обсягів його виробництва, навпаки, породжує негативний ефект.

Поліпшення економічної ситуації в сільському господарстві та необхідність його інноваційного розвитку потребують здійснення невідкладних заходів щодо усунення міжгалузевих диспропорцій, обмеження надмірних “апетитів” посередників, оптимізації структури споживання і накопичення.

Хоча проблема міжгалузевих диспропорцій тривалий час привертає увагу суспільства, вона тривалий час не вирішується, бо це потребує здійснення значних економічних трансформацій і формування багаторівневих, складних і різноманітних механізмів. До того ж, розробка стратегії подолання міжгалузевих диспропорцій в економіці України стримується через відсутність єдиних теоретичних підходів до вирішення цієї проблеми, про що свідчать діаметрально протилежні за змістом останні публікації.

За результатами проведених дослідження в ННЦ “Інститут аграрної економіки” в 2004 р. було підготовлено доповідню Президенту України “Про необхідність усунення міжгалузевих диспропорцій з метою інвестиційного забезпечення розвитку аграрної сфери”, у якій зазначається, що формування інноваційного та конкурентоспроможного виробництва неможливе без вирішення проблеми його інвестиційного забезпечення. Тому, з метою розробки та реалізації стратегії розв’язання проблеми міжгалузевих диспропорцій пропонується створити спеціальний державний орган, наприклад, державну комісію з питань стратегічного регулювання інвестиційно інноваційного розвитку аграрного сектора економіки та сільських територій (далі Комісія). Вона має забезпечити розробку заходів щодо усунення міжгалузевих диспропорцій на користь аграрної сфери й активізації інвестиційних та інноваційних процесів.

Насамперед, слід визначити і законодавчо закріпити рівні нормативного прибутку галузей та визначити ставки оподаткування надприбутків. Подібні

Комісії створювалися і діяли у державах, які перебували у кризовому стані. Комісію спочатку доцільно створити Указом Президента як тимчасову, а потім її функції, права й обов'язки визначити спеціальним законом.

З метою забезпечення дієвості Комісії до її складу доцільно включити визнаних державних, громадських і наукових діячів. Уряди можуть змінюватися, але стратегія регулювання економіки держави буде реалізовуватися послідовно, завдяки постійній діяльності і незалежності Комісії, а також компетентності й авторитетності її членів.

За результатами вищезазначеної доповідної записки Президенту України у процесі цих досліджень підготовлено проекти відповідного Указу Президента та Положення про згадану Комісію.

За підсумками досліджень встановлено, що міжвідомча комісія з питань стратегічного регулювання інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного сектора економіки та сільських територій при Президентові України має бути консультативно-дорадчим органом і у своїй діяльності керуватися Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України та відповідним Положенням.

Основними завданнями Комісії мають бути:

аналіз стану і можливих загроз продовольчій безпеці України;

встановлення причин, що стримують інвестиційно-інноваційний розвиток аграрного сектора економіки та розробка заходів щодо їх усунення;

розробка заходів щодо забезпечення розвитку конкуренції й усунення монополізму і антиконкурентних дій на ринку сільськогосподарської продукції та матеріально-технічних засобів;

узагальнення міжнародного досвіду державного регулювання економіки та його адаптації до умов України з метою забезпечення розвитку аграрного сектора.

Комісія має забезпечувати також розробку і внесення Президентові України пропозицій щодо:

удосконалення державної політики регулювання міжгалузевих економічних відносин з метою забезпечення прибутковості сільськогосподарського виробництва на рівні середньому по економіці;

розробки і реалізації стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва, механізмів її реалізації та оптимізації структури споживання й накопичення аграрного капіталу;

удосконалення цінової, податкової, амортизаційної та митної політики з метою стимулювання інвестиційних й інноваційних процесів;

приведення механізмів державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій у відповідність до вимог Світової організації торгівлі;

удосконалення системи правового забезпечення з питань регулювання економіки з метою інвестиційно-інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій України;

розробки і реалізації стратегії розвитку сільськогосподарського машинобудування стимулювання виробництва у сільській місцевості та інтеграції сільськогосподарських і промислових підприємств;

організації та порядку міжвідомчої взаємодії міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у аграрній сфері;

удосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України (в тому числі альтернативною інформацією) з питань міжгалузевих диспропорцій та інвестиційно-інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва і сільських територій.

Для виконання покладених на Комісію завдань їй доцільно надати такі права:

одержувати в установленому порядку безоплатно від центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій статистичні дані, інформацію, довідкові та інші матеріали, необхідні для вирішення питань, що належать до її компетенції;

використовувати державні електронні бази даних, системи зв'язку і комунікацій;

утворювати в разі потреби експертні групи, залучати в установленому порядку представників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових установ, незалежних експертів для розгляду питань, що належать до її компетенції;

організувати проведення конференцій, семінарів, нарад з питань, вирішення яких віднесено до повноважень Комісії;

брати участь у відповідних міжнародних заходах, у тому числі й за кордоном.

Комісію доцільно утворити у складі Голови, двох заступників Голови, Секретаря і членів Комісії. Її має очолювати Голова, якого призначає на посаду та звільняє з посади Президент України. Персональний склад Комісії може затвердити Президент України за поданням Голови Комісії. Голова Комісії має здійснювати керівництво її діяльністю, визначати порядок роботи Комісії та головувати на її засіданнях. У разі відсутності Голови його обов'язки виконують заступники. Основною формою роботи Комісії мають бути засідання, що проводяться в міру потреби, але не рідше одного разу на квартал. Голова Комісії в разі необхідності має право позачергового скликання Комісії. Засідання Комісії є правомочним, якщо на ньому присутні більшість її членів. Відсутній на засіданні член Комісії має право викласти свою думку з питання, що обговорюється, у письмовій формі.

Рішення Комісії має прийматися шляхом відкритого голосування простою більшістю голосів членів Комісії. У разі рівного розподілу голосів голос головуючого на засіданні є вирішальним. Якщо член Комісії не буде згодний із прийнятим рішенням, він повинен мати право викласти у письмовій формі окрему думку, що додається до протоколу засідання. Прийняті рішення мають оформлятися протоколом і підписувати головою та секретарем Комісії. Рішення Комісії мають бути обов'язковими для розгляду органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування,

підприємствами, установами та організаціями. Організаційне, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення діяльності Комісії доцільно накласти на Міністерство аграрної політики України. Комісія використовує в роботі бланки зі своїм найменуванням. Слід передбачити, що наукове, методичне та аналітичне забезпечення діяльності Комісії має здійснювати Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”.

Вирішення міжгалузевих економічних відносин між сільським господарством і промисловістю, яка постачає матеріально-технічні ресурси, між сільським господарством і фінансовою сферою, торгівлею та іншими галузями економіки повинно вирішуватися шляхом розв’язання багатьох проблем, зокрема:

- формування системи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників;

- удосконалення структури економіки в напрямку забезпечення пріоритетного розвитку виробничих галузей, зокрема, сільського господарства, промисловості, будівництва, яка б забезпечувала цю підтримку на рівні досягнутому у країнах ЄС та сусідніх, який конкурував з вітчизняними товаровиробниками на внутрішніх і зовнішніх ринках сільськогосподарської продукції та продовольства;

- підтримання паритету цін на продукцію сільського господарства і споживані ним ресурси шляхом поєднання ринкових механізмів і державного регулювання цін;

- розробки механізмів регулювання норми прибутку в галузях економіки через податкові, цінові, кредитні та інші важелі, наближення його рівня в сільському господарстві до середнього по економіці;

- створення умов для пріоритетного розвитку аграрного сектора шляхом гарантованого його забезпечення фінансовим і матеріально-технічними ресурсами у відповідності з потребами;

здійснення заходів, зокрема, організаційних щодо підвищення конкурентоспроможності продукції всіх галузей економіки, зокрема продукції аграрного сектора;

дотримання норм, прийнятих законами України щодо пріоритетності соціального розвитку села та агропромислового комплексу;

забезпечення прозорості в економічних взаємовідносинах сільського господарства з іншими галузями економіки; протидія тіньовим механізмам і схемам вилучення прибутків сільськогосподарських товаровиробників;

подолання внутрігалузевих диспропорцій в структурі сільського господарства, поліпшення економічних умов для розвитку не тільки рослинництва, а й нарощування темпів розвитку тваринництва.

Важливим чинником подолання міжгалузевих диспропорцій її збільшення рівня доходів сільського населення мають стати заходи щодо державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. У зв'язку з цим в Україні слід сформувати таку систему державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, яка відповідала б вимогам СОТ і була адекватна відповідним заходам у сусідніх країнах. Досвід Республіки Білорусь свідчить, що з цією метою можна використати кошти від спеціального податку на розвиток сільських територій.

За аналогією з Республікою Білорусь в Україні нині розглядаються пропозиції щодо тимчасового введення такого податку на період реалізації Загальногосподарської комплексної програми розвитку українського села на період до 2015 року.

У процесі досліджень підраховано обсяги можливих податкових надходжень на підтримку сільського господарства залежно від розміру ставки податку. Розрахунки здійснено за показниками грошових надходжень підприємств від реалізації продуктів по галузях економіки за двома варіантами - з податком на додану вартість та без нього (табл.3.22).

3.22. Розрахунок варіантів можливих коштів на розвиток українського села за рахунок спеціального податку

Види економічної діяльності (галузі)	Доход (виручка) від реалізації продукції в 2005 р., млрд грн	Суми податку залежно від ставки податку, млрд грн			
		2,0 %	1,5 %	1,0 %	0,5 %
Варіант 1					
Усього по економіці	1851	37,2	28,2	18,5	9,2
В т.ч. сільське господарство, мисливство та лісове господарство	42	0,8	0,6	0,4	0,2
Промисловість	591	11,8	8,9	5,9	2,9
Будівництво	67	1,3	1,0	0,7	0,3
Оптова і роздрібна торгівля	781	15,6	11,7	7,8	3,9
Транспорт і зв'язок	157	3,1	2,4	1,6	0,8
Фінансова діяльність	60	1,2	0,9	0,6	0,3
Банківська діяльність	27	0,5	0,4	0,3	0,2
Операції з нерухомістю	99	2,0	1,5	1,0	0,5
Інші види діяльності	27	0,5	0,4	0,3	0,1
Варіант 2					
Усього по економіці	1471	29,4	22,1	14,7	7,4
В т.ч. сільське господарство, мисливство та лісове господарство	36	0,7	0,5	0,4	0,2
Промисловість	497	9,9	7,5	5,0	2,5
Будівництво	56	1,1	0,8	0,6	0,3
Оптова і роздрібна торгівля	630	12,6	9,5	6,3	3,2
Транспорт і зв'язок	86	1,7	1,3	0,9	0,5
Фінансова діяльність	57	1,1	0,8	0,6	0,3
Операції з нерухомістю	86	1,7	1,3	0,9	0,4

Результати досліджень свідчать, що варіант ставки податку в розмірі 2 %, як і в Республіці Білорусь, є найбільш прийнятним для українського села. Так, загальні обсяги з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь по варіантах ставки складають: 2 % – 1000 грн, 1,5 – 756, 1 – 496, а 0,5 % – 248 грн. Загальний максимальний обсяг податку за варіантом 1 із ставкою 2 % може досягти 4,7 млрд євро, або 210 євро на 1 га сільськогосподарських угідь у користуванні сільськогосподарських підприємств. Це менше від рівня субсидіювання й підтримки сільськогосподарських виробників у сусідніх країнах, хоча задовольнило б потреби національних товаровиробників. Для

порівняння, наприклад, польські фермери отримують субсидії від ЄС на рівні 120 євро, а окрім того, від національного уряду 180 євро з розрахунку на 1 га угідь. У Німеччині допомога від ЄС складає 320 євро на гектар. Без отримання такої допомоги українські товаровиробники будуть повністю неконкурентні.

Вирівнювання міжгалузевих економічних відносин сприятиме передбачуваності, прозорості ведення аграрного бізнесу, підвищенню його привабливості, забезпечуватиме цивілізовані умови для підвищення конкурентоздатності галузі і, що найголовніше, підвищить ефективність виробництва.

Наслідком усунення міжгалузевих диспропорцій в економіці буде різке збільшення доходів селян. Основним джерелом цих доходів мають стати грошові надходження товаровиробників всіх форм господарювання. На основі цих доходів слід сформувати заробітну плату сільськогосподарських працівників на рівні, хоча б середньому по економіці, а також забезпечити не лише просте, а й розширене відтворення основного і оборотного капіталу, збереження та відновлення родючості ґрунтів, збільшення людського капіталу та інших елементів продуктивних сил у сільській місцевості.

3.5. Інвестиційна підтримка розвитку соціальної сфери села

Соціальна сфера села формує соціальний вид доходів селян. Ці доходи в кінцевому розрахунку приймають вартісну форму, а тому їх можна визначити в економічних дослідженнях та на практиці. Здійснені дослідження свідчать, що розвиток соціальної сфери українських сіл у 1991 – 2006 рр. відбувався в умовах різкого спаду обсягів інвестицій на цій цілі. Ринкова трансформація економіки докорінно змінила пріоритети інвесторів і структуру джерел фінансування будівництва об'єктів невиробничого призначення у сільській місцевості. Враховуючи характер цих змін, в інвестиційному процесі у соціальній сфері села можна виділити чотири етапи.

На початку 90-х років продовжувався процес реалізації пріоритетних напрямів державної інвестиційної політики, завдяки чому були створені порівняно сприятливі умови фінансування будівництва об'єктів невиробничого призначення у сільській місцевості. Завдяки цьому, загальні обсяги інвестицій на ці цілі в 1991 р. перевищили 4,5 млрд грн у порівнянних цінах 1996 р., що склало четверту частину інвестицій в соціальну сферу країни. Однак цей етап був не тривалим. З розпадом Радянського Союзу розпочалося прискорене руйнування схем і механізмів фінансування розвитку соціальної сфери села.

В умовах швидкого поглиблення економічної кризи в 1993 – 1995 рр. відбулося різке скорочення інвестицій у соціальну сферу села за рахунок усіх джерел фінансування, а особливо коштів державного бюджету. У 1996 р. загальні обсяги інвестицій невиробничого призначення склали 776 млн грн, що майже у 6 разів менше, ніж в 1991 р. Темпи скорочення інвестицій на соціальний розвиток села на цьому етапі були найбільшими за всі роки незалежності України.

Впродовж 1996 – 2002 рр. інвестиційний спад у соціальній сфері села продовжувався, проте його темпи дещо уповільнилися. Обсяги інвестицій досягли нижньої межі у 2002 р. і становили 399 млн грн у порівнянних цінах 1996 р., тобто лише 9 % рівня 1991 р.

Починаючи з 2003 р., почалося післякризове зростання обсягів інвестицій на будівництво об'єктів житлово-цивільного призначення у сільській місцевості. Загальні обсяги інвестицій на ці цілі у 2004 р. становили 715 млн грн у порівнянних цінах, що на 41 % більше, ніж у 2003 р. (табл.3.23).

У 2005 – 2006 рр. органи держстатистики не надають інформації, на підставі якої можна визначити загальні обсяги інвестицій в основний капітал соціальної сфери села.

Враховуючи поживлення в розвитку аграрного сектора економіки та в інвестиційній сфері є підстави вважати, що у 2005 – 2006 рр. інвестиції на соціальний розвиток села також збільшувалися.

3.23.Інвестиції на розвиток соціальної сфери

(у порівнянних цінах)

Показник	Рік							
	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Інвестиції в основний капітал на розвиток соціальної сфери в Україні, млн грн	17430	6364	4032	2990	3373	4461	5350	
Інвестиції в основний капітал на розвиток соціальної сфери у сільській місцевості за рахунок усіх джерел фінансування, млн грн	4562	1391	427	411	399	505	715	
Питома вага інвестицій у соціальну сферу села до загального обсягу інвестицій на розвиток соціальної сфери в Україні, %	26	22	11	14	12	11	13	
Інвестиції в основний капітал на розвиток соціальної сфери у сільській місцевості з розрахунку на:								
один сільський населений пункт, тис. грн	160	48	15	14	14	17	20	
одного сільського жителя, грн	271	84	26	26	25	33	46	

Тенденція до збільшення обсягів введення в експлуатацію об'єктів соціально-культурного призначення у сільській місцевості у 2005 р., порівняно з фактичним рівнем їх будівництва у 2004 р. простежується не по всіх видах (табл.3.24). Так, масштаби зведення житлових будинків у 2005 р. скоротилися на 5%, в той же час зросла протяжність місцевих трубопроводів для транспортування газу. Збільшилися обсяги введення в дію інших об'єктів невиробничого призначення. Щорічно понад 70 % коштів, витрачених на розвиток соціальної сфери за рахунок усіх джерел фінансування, спрямовується на житлове будівництво. Якщо обсяги будівництва житла та газифікації у сільській місцевості у 2005 р. перевищили рівень 1996 р., то зведення окремих об'єктів комунального господарства продовжує суттєво відставати.

3.24. Обсяги введення об'єктів житлово-цивільного призначення у сільській місцевості України

Об'єкти	Одиниця виміру	1996 р.	2000 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2005 р. у % до 1996 р.	2006
Житлові будинки та гуртожитки	тис. м ²	1405,1	1229	1215,1	1359	1827	1728	123	1919
Водопровід, водоводи і мережі	км	488,0	178	82,61	132,2	206	118	24	Н.д.
Каналізація, колектори і мережі	км	9,2	8	3,25	2,36	3,44	5,89	64,0	
Газифікація, мережі	км	4957,4	3420	2912,3	3113,6	5564,7	5680,6	115	
Теплопостачання, мережі	км	3,35	1	0,19	0,94	1,44	0,50	15	
Лікарні і амбулаторно-поліклінічні заклади	ліжка	50	97	40	356	101	21	42	
Санаторії	ліжка	198	266	10	10	168	190	96	
Будинки відпочинку	місця	23	-	-	136	-	-	-	
Дитячі оздоровчі табори	місця	-	110	-	-	116	83	-	
Стадіони	місця	610	250	200	150	-	150	25	
Фізкультурно-оздоровчі комплекси	одиниці	4	3	-	-	17	2	50	
Будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів	місця	32	34	-	-	-	12	38	
Середні заклади освіти	місця	12373	8616	4036	7226	6895	5072	41	
Дошкільні заклади освіти	місця	1110	265	170	385	90	358	32	
Клуби та будинки культури	місця	-	1000	610	798	36	350	-	
Лазні	місця	83	50	30	15	3	16	19	

Так, обсяги введення в дію сільських мереж водопостачання, каналізації та теплопостачання в 2005 р. порівняно з відповідними показниками за 1996 р., склали лише 24%, 64% і 15%. Позитивною тенденцією є зростання масштабів газифікації на селі, хоча її здійснення потребує значних коштів.

Фактичні рівні забезпечення сільської місцевості об'єктами житлово-цивільного призначення як і обсягів інвестицій в них, у розрізі окремих регіонів України помітно відрізняються. Негативні тенденції у розвитку інфраструктури соціальної сфери на селі подолано не в усіх регіонах України. Все ж слід зазначити, що у 2005 р. у більшості регіонів України введення в експлуатацію житла порівняно з 2004 р. помітно зросло. Вищі темпи введення в експлуатацію житла у сільській місцевості у 2005 р. спостерігалися в Дніпропетровській, Закарпатській, Тернопільській, Чернігівській та деяких інших областях, що свідчить про зростання рівня життя на селі. Найвищі темпи зведення житла за останні роки спостерігалися в сільській місцевості Київської області, а їх обсяги у 2005 р. майже на чверть перевищили рівень 1990 р. (табл.3.25).

Переважає більшість об'єктів соціальної інфраструктури у сільській місцевості будується за рахунок власних коштів підприємств, населення та кредитів. У структурі інвестицій, що спрямовуються на будівництво житлових будинків у сільській місцевості, переважають кошти індивідуальних забудовників, а їх частка у 2005 р. досягла 94 %. За останні роки помітно скоротилися обсяги коштів Державного бюджету на спорудження об'єктів соціальної сфери села.

За період 1990 – 2005 рр. відбулися суттєві зміни у джерелах фінансування інвестицій. Так, якщо в 1990 р. у структурі інвестицій в основний капітал у сільському господарстві 50,9 % займали кошти підприємств колективної форми власності і 49,1 % – державної, то у 2004 р. переважна частка інвестицій припадала на підприємства приватної форми власності.

3.25. Введення в експлуатацію житла забудовниками усіх форм власності у сільській місцевості по областях

(тис.м² загальної площі)

Область	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2005 р. у % до 1990 р.
АР Крим	151	127	54	50	52	51	34
Вінницька	180	106	51	125	136	135	75
Волинська	93	72	45	51	54	41	62
Дніпропетровська	184	128	50	66	61	73	40
Донецька	90	43	36	40	59	44	49
Житомирська	218	105	34	42	71	66	30
Закарпатська	111	118	141	76	75	95	86
Запорізька	132	51	25	29	44	32	24
Івано-Франківська	148	82	60	67	123	104	70
Київська	228	201	140	186	262	283	124
Кіровоградська	74	47	19	26	29	24	32
Луганська	77	32	40	47	57	53	69
Львівська	205	164	124	114	181	156	76
Миколаївська	117	44	9	8	12	14	12
Одеська	183	88	53	70	104	94	51
Полтавська	198	110	46	37	59	49	25
Рівненська	147	101	51	59	71	53	36
Сумська	126	55	27	24	29	28	22
Тернопільська	82	61	23	30	37	45	55
Харківська	100	100	50	72	93	62	62
Херсонська	106	60	27	23	38	41	39
Хмельницька	118	102	51	44	54	55	47
Черкаська	140	82	27	22	38	40	29
Чернівецька	106	85	30	38	72	75	71
Чернігівська	109	43	14	11	11	12	11
м. Севастополь	-	-	2	2	5	3	-
УКРАЇНА	3423	2207	1229	1359	1827	1728	50

Особливістю формування джерел фінансування розвитку соціальної сфери села є випереджаюче скорочення обсягів державних інвестицій та недотримання вимог законодавства. У зв'язку з цим слід зазначити, що незважаючи на прийнятий 1991 р. Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу у народному господарстві” інвестування розвитку соціальної сфери села за рахунок державних коштів весь час відбувалося за залишковим принципом. Внаслідок цього замість передбаченої законодавством пріоритетності розвитку відбулося різке зменшення обсягів державних інвестицій в

основний капітал на розвиток соціальної сфери села. Водночас, не забезпечується пріоритетність розвитку агропромислового комплексу у народному господарстві.

Фактичні обсяги інвестицій у агропромислове виробництво і соціальну сферу села за рахунок коштів Державного бюджету не відповідають співвідношенню між ними і валовим внутрішнім продуктом, що передбачено Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві”. За умов дотримання ст.5 зазначеного Закону, на розвиток матеріально-технічної бази соціальної сфери села та агропромислового комплексу слід було б щорічно спрямовувати не менше 1 % ВВП, в тому числі на будівництво об’єктів невиробничого призначення у сільській місцевості – не менше 50 % державних централізованих капітальних вкладень. Як свідчать розрахунки відділу інвестицій ННЦ ІАЕ, обсяги бюджетних коштів на розвиток соціальної сфери села згідно цього закону в 2001 р. мали б скласти 2021 млн грн, у 2002 р. – 1129, у 2003 р. – 1321, у 2004 р. – 1720 млн. грн., а фактично з бюджету виділено відповідно лише 35–40 % передбачених коштів.

Слід зазначити, що з 2000 р. Мінекономіки України відмовилося замовляти Держкомстату виконання робіт з визначення обсягів інвестицій по агропромислому комплексу і соціальній сфері села. Внаслідок цього стало неможливим здійснювати моніторинг дотримання вимог законодавства щодо забезпечення пріоритетності розвитку агропромислового комплексу і соціальної сфери села. Співставлення непрямих показників свідчить, що в динаміці ситуація з джерелами інвестування соціального розвитку села за рахунок державних коштів суттєво не поліпшилася. Тому, на наш погляд, в найближчий час слід здійснити радикальні заходи щодо дотримання законодавства та забезпечення пріоритетності розвитку агропромислового комплексу і соціальної сфери села. З цією метою завершено розробку Загальнодержавної комплексної програм розвитку українського села на період до 2015 року, яка повинна забезпечити реальні позитивні зрушення в

розвитку соціальної інфраструктури села, а також сприяти завершенню ринковим перетворенням, здійсненим у процесі аграрної реформи. При реалізації зазначеної програми доцільно врахувати пропозиції регіонів, використовувати кошти не лише державного, а й місцевих і державного бюджетів, а й суб'єктів підприємницької діяльності, населення та інших інвесторів. В умовах ринкової економіки її засади слід поширювати на соціальну сферу села, що, у свою чергу, пов'язано з підвищенням платоспроможності сільського населення.

Фінансування державної програми розвитку соціальної сфери села слід здійснювати під конкретні інвестиційні проекти соціального призначення на засадах конкурсності, прозорості, спеціального управління програмою і персональної відповідальності керівників програми та її підпрограм за їх реалізацією та використання коштів.

Слід враховувати, що в 2000 – 2001 рр. здійснено масштабні заходи щодо реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств і врегулювання майнових питань. У зв'язку з цим об'єкти соціальної інфраструктури, що перебували на балансі КСП, були передані, або підлягають передачі до комунальної власності. Процес формування переліків зазначеного майна та його передачі до комунальної власності продовжується. Очевидно, що в найближчій перспективі більшість об'єктів соціальної сфери села будуть перебувати у комунальній власності, що підвищує актуальність питань, пов'язаних з формуванням джерел коштів місцевих рад на утримання діючих об'єктів, ремонт, реконструкцію і нове будівництво невиробничих приміщень на селі.

Соціальні умови життя на селі, інвестиційна привабливість сільського господарства, а, отже, й доходи сільського населення значною мірою залежать від рівня розвитку та облаштування автомобільних доріг у сільській місцевості. В умовах кризи нове будівництво доріг у сільській місцевості

зведене до мінімуму, а діючі дороги не ремонтуються і виходять з ладу. У 2005 р. в Україні введено в дію лише 33 км автомобільних доріг з твердим покриттям внутрішньогосподарського призначення, що в 1,6 раза менше проти 2004 р. і в 9 разів менше порівняно з 2000 р. За розрахунками ІАЕ УААН, щорічні втрати від бездоріжжя у сільській місцевості оцінюються в сумі 800 млн грн. Тому розвиток системи автомобільних доріг у сільській місцевості є важливим соціально-економічним заходом державного значення.

Розв'язання зазначеного завдання потребує розробки державної стратегії розвитку шляхового господарства на селі. Основою такої стратегії можуть бути положення проекту Концепція державної програми розвитку шляхової мережі на селі. Проектом Концепції, розробленої в ІАЕ УААН М.І. Кісілем, передбачається відновити будівництво доріг у сільській місцевості на рівні, що фактично був досягнутий у 1986 – 1995 рр., тобто в обсязі 5 тис. км щорічно.

В основу Концепції покладено принципи пріоритетності і комплексності розвитку та облаштування мережі доріг по всіх її складових – сільських дорогах загального користування, внутрішньогосподарського значення і дорогах сільських населених пунктів. Передбачається, що будівництво, ремонт і утримання сільських доріг загального користування має забезпечуватися за рахунок державного і територіальних дорожніх фондів у складі відповідних бюджетів, а другої і третьої – переважно за кошти суб'єктів господарювання, місцевих рад та інших інвесторів. Кошти на розвиток мережі автомобільних доріг у сільській місцевості доцільно виділяти окремим рядком у бюджеті відповідного рівня і використовувати виключно за призначенням.

Положення проекту Концепції, якими передбачається пріоритетність розвитку мережі автомобільних доріг у сільській місцевості, виділення бюджетних коштів на сільські дороги окремим рядком, включення їх до категорії доріг загального користування і взяття на баланс державних дорожніх адміністрацій, застосування непрямих важелів економічної

підтримки будівництва доріг у сільській місцевості викликають заперечення з боку Укравтодору. Основним аргументом неприйняття зазначених положень Концепції є посилення на дефіцит коштів у державному і місцевих бюджетах. Зазначеним і подібними аргументами виправдовується застосування залишкового принципу, згідно з яким кошти на фінансування розвитку дорожнього господарства у сільській місцевості практично не виділяються.

Саме тому найближчим часом слід розглянути питання про виділення на потреби дорожнього господарства на селі хоча б частини коштів дорожніх фондів, яка б відповідала питомій вазі коштів сільських платників у загальній сумі податків і зборів на ці цілі. Однак у цьому випадку має застосовуватися не лише принцип паритетності, а й пріоритетності. За розрахунками ННЦ і АЕ на ці цілі необхідно щорічно виділяти одну третину надходжень до дорожніх фондів

Таким чином, у соціальній сфері села за останні роки інвестиційні процеси істотно загальмувалися. Незважаючи на наявність достатньої законодавчо-нормативної бази, інвестиції на будівництво об'єктів невиробничого призначення у сільській місцевості впродовж 1996 – 2004 рр. скоротилися більш як у 6 разів. Політика державних інвестицій в основний капітал у соціальній сфері села не забезпечила пріоритетності її розвитку. Тому в найближчій перспективі необхідно здійснити заходи державного характеру, які б забезпечили дотримання законодавства щодо розвитку соціальної сфери села, залучати для цього не тільки кошти державного і місцевих бюджетів, а й розширювати використання інвестиційних можливостей населення, передусім на будівництво житла, розвиток підприємництва на селі, зокрема на розширення сфери побутового обслуговування населення. Реалізація зазначених заходів буде сприяти збільшенню спеціальних вигод сільського населення, що рівнозначно зростанню його доходів.

РОЗДІЛ IV. ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ СЕЛЯН НА ЇХ КАПІТАЛ У СПІЛЬНІЙ ЧАСТКОВІЙ ВЛАСНОСТІ

4.1. Формування та використання фонду відтворення орендованого майна спільної власності селян

Недостатні обсяги доходів селян та інвестицій у сільське господарство України значною мірою пов'язані з незавершеністю врегулювання майнових відносин у період після реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств. Внаслідок окремих причин орендоване підприємствами- правонаступниками КСП у селян майно не відтворюється, що вже спричинило помітне уповільнення відтворювального процесу і масштабне, так зване проїдання капіталу в сільському господарстві. За своє майно, передане в оренду, селяни отримують, у кращому випадку, півтора відсотка його вартості. Хоча за останні роки законодавство з питань цивільного та господарського права суттєво змінилося, його нові вимоги не змінили на краще стан відтворення майна спільної часткової власності селян та рівень їх доходів на цей різновид їх продуктивного капіталу.

У зв'язку із зазначеним у ННЦ "Інституті аграрної економіки" досліджено сучасний стан та напрями врегулювання майнових відносин власності з метою забезпечення нормативного рівня відтворення спільного майна селян в умовах його оренди. В процесі досліджень на основі вивчення обширної законодавчої та нормативної бази, а також літературних джерел, обґрунтовано загальні положення і принципи формування й використання фонду відтворення орендованого майна спільної часткової власності селян (далі Фонд відтворення).

Встановлено, що основним документом, який використовується у практиці відносин власності на майно спільної часткової власності селян, є Рекомендації щодо використання майна, яке перебуває у спільній частковій власності, затверджені наказом Міністерства аграрної політики України від 9 квітня 2001 р. № 97 і Примірне положення про фонд відтворення

орендованих основних засобів, затверджене наказом Міністерства аграрної політики України від 1 липня 2003 р. № 210 [171, 172].

У вищезазначених Рекомендаціях Мінагрополітики, підготовлених, зокрема, за участю співробітників ННЦ "Інститут аграрної економіки" М.І. Кісіля, О.О. Канцурова, М.Й. Маліка і В.А. Пуліма, враховано вимоги Цивільного і Господарського кодексів України, Закону України "Про колективне сільськогосподарське підприємство", інших нормативно-правових актів України з метою забезпечення виконання Указу Президента України від 29 січня 2001 року N 62 "Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки" та Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 року N 177 "Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки".

Стосовно основних засобів спільної власності зазначені документи визначають наступні способи використання цього майна:

частина інвентарних об'єктів, які задіяні у виробничому процесі, передається в оренду суб'єктам підприємницької діяльності на підставі договорів оренди;

інвентарні об'єкти, що не використовуються у виробництві, але надалі можуть бути використані, передаються користувачам майна на зберігання на підставі договору схову;

частина інвентарних об'єктів, що не задіяні у виробничому процесі, а перспектива їх використання відсутня, за рішенням співвласників можуть бути демонтовані й ліквідовані. При цьому матеріали від демонтажу за їх ліквідаційною вартістю включаються до пайового фонду або видаються співвласникам у рахунок їх майнових паїв.

Договір оренди частини майна, яке перебуває у спільній частковій власності, рекомендовано укладати на строк, що відповідає строку оренди землі.

Орендар нараховує орендну плату за користування майном, яка складається з двох частин:

премія власнику майна в розмірі не менше 1 % від вартості майнового паю, яка виплачується власнику майна в грошовій, натуральній формі чи послугами за домовленістю сторін;

відтворювальна складова в розмірі амортизаційних відрахувань на орендоване майно, яка є джерелом формування фонду відтворення орендованих основних засобів.

У Примірному положенні про фонд відтворення орендованих основних засобів визначено, що він створюється на підставі договору оренди, укладеного між Підприємством і співвласниками орендованого майна. Джерелом формування Фонду відтворення є частина орендної плати в межах суми амортизації орендованого майна. Розміри відрахувань, що спрямовуються до Фонду відтворення, за рішенням сторін можуть коригуватися протягом дії договору оренди залежно від зміни складу й вартості орендованого майна. На підставі змін про склад і вартість майна, внесених до договору оренди, щорічно визначається розмір відрахувань до Фонду відтворення. Підприємство кожного року спрямовує частину орендної плати, зазначену в договорі оренди та цьому Положенні, до Фонду відтворення орендованого майна. Підставою для проведення такої операції є договір оренди та зазначене Положення.

Кошти Фонду відтворення можуть використовуватись для реконструкції та поліпшення орендованих основних засобів, розширення виробництва, тобто, придбання нових основних засобів чи модернізації діючих. За рахунок коштів Фонду відтворення можуть бути реконструйовані, модернізовані або проведені поліпшення тільки тих об'єктів, що орендовані Підприємством у співвласників.

Розпорядження коштами Фонду відтворення здійснюється Підприємством і співвласниками за взаємною згодою. Кошти Фонду відтворення можуть бути витрачені тільки за письмовою згодою

Спостережної ради, рішення якої приймається простою більшістю голосів, комітету спілки громадян-співвласників або уповноваженої особи.

Майно, придбане за рахунок коштів Фонду відтворення, відноситься до списку орендованого майна з моменту його придбання і має враховуватись при визначенні орендної плати. Віднесення зазначених об'єктів до орендованого майна оформляється додатком до договору оренди, який підписується представником підприємства і уповноваженою особою співвласників (головою комітету співвласників). Майно, придбане за рахунок коштів Фонду відтворення, а також поліпшення, реконструкції і модернізації та інші поліпшення, виконані за рахунок відтворення орендованого майна, є власністю співвласників з моменту підписання відповідних документів (додатків до договору оренди). Об'єкти, придбані за рахунок коштів Фонду відтворення, мають бути передані співвласникам після закінчення договору оренди разом з іншим орендованим майном.

Якщо протягом терміну дії договору оренди всі кошти Фонду відтворення не будуть витрачені підприємством, воно має виплатити співвласникам залишки коштів Фонду відтворення як орендну плату в грошовій формі, продукцією, послугами або майном.

В процесі досліджень встановлено, що проаналізовані вище Рекомендації й Примірне Положення Мінагрополітики включають найважливіші принципи і положення, що забезпечують здійснення початкових заходів з організації роботи щодо відтворення майна в процесі його оренди. Однак в сучасних умовах ці документи недостатньо відповідають потребам, мають недоліки. Їх основні недоліки полягають у наступному:

- 1) в зазначених вище Рекомендаціях недостатньо деталізовано порядок і підходи до вирішення різноманітних питань формування й використання Фонду відтворення орендованих основних засобів, що можна зробити лише у спеціально розробленому для цієї мети документі.

2) у Рекомендаціях і Примірному положенні кошти Фонду відтворення орендованих основних засобів трактуються як орендна плата в межах суми амортизації, що не повністю узгоджується з Стандартами бухгалтерського обліку і податковим законодавством, а також правами і сучасними фінансовими можливостями орендарів. Тому в процесі досліджень було запропоновано розглядати кошти Фонду відтворення як частину орендної плати.

Норми амортизації можуть використовуватися лише як один із способів визначення розміру орендної плати, який не виключає можливості застосування також інших способів.

3) Рекомендації й Примірне положення Мінагрополітики не визначають ряд особливостей, пов'язаних з прийняттям власниками рішень щодо використання коштів Фонду відтворення, який є їх власністю, діяльності уповноваженої особи, оцінки вартості майна, придбаного за кошти Фонду відтворення, контролю за використанням та формуванням коштів Фонду відтворення, встановленням і врегулюванням майнових різниць, врахування можливості зміни вартості майна спільної часткової власності в процесі оренди, методів уточнення вартості майна тощо.

За результатами досліджень в ННЦ “Інститут аграрної економіки” УААН розроблено Рекомендації щодо формування та використання фонду відтворення орендованих основних засобів, що знаходяться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств (основні розробники Кісіль М.І. і Канцуров О.О.), як документа, що передбачається ввести у дію наказом Мінагрополітики для практичного використання у всіх регіонах України. Основні положення зазначених рекомендацій наведено нижче [173].

Відтворення орендованих основних засобів слід розглядати як сукупність заходів щодо підтримання орендованого майна у робочому стані, збереження якості, а також заміни зношеного і вибулого майна, шляхом

проведення його капітального ремонту, реконструкції та модернізації, а також інших поліпшень і придбання нового майна.

Фонд відтворення орендованих основних засобів, що знаходяться у спільної часткової власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств – кошти орендодавця, які в установленому договором оренди порядку та розмірі акумулюються орендарем і використовуються на фінансування заходів з відтворення орендованих основних засобів.

У процесі оренди майна слід встановлювати коефіцієнт відтворення орендованих основних засобів (далі Коефіцієнт відтворення) як відсоток від вартості орендованого майна, який використовується для визначення суми відрахувань орендаря до Фонду відтворення.

Формування та облік коштів Фонду відтворення здійснює орендар шляхом спрямування до нього частини орендної плати в розмірах, визначених умовами договору оренди.

Суми відрахувань до Фонду відтворення можуть визначатися загалом по сукупності орендованих основних засобів або індивідуально по кожному об'єкту.

Річний розмір відрахувань до Фонду відтворення по сукупності орендованих основних засобів визначається добутком загальної вартості об'єктів за станом на початок відповідного періоду і Коефіцієнта відтворення, визначеного договором оренди.

Коефіцієнт відтворення рекомендується розраховувати з використанням одного з наступних способів:

шляхом визначення середньої норми амортизації по сукупності орендованих основних засобів на момент укладання договору оренди;

з використанням методу капіталізації;

іншими способами за згодою сторін.

Коефіцієнт відтворення встановлюється на рівні, що забезпечує акумулювання коштів Фонду відтворення в обсягах, необхідних для

здійснення повного відтворення орендованих основних засобів. У разі визначення Коефіцієнта відтворення на основні норм амортизації рекомендується використовувати схему, наведену в таблиці 4.1. У випадках визначення розмірів відрахувань орендаря до Фонду відтворення по кожному з орендованих основних засобів рекомендується застосовувати норми амортизації, а загальну вартість коштів на ці цілі визначати підсумком відповідних сум по кожному з орендованих основних засобів.

Розміри коштів, які орендар спрямовує до Фонду відтворення протягом дії договору оренди, за згодою сторін можуть коригуватися залежно від зміни складу і вартості орендованого майна.

У зв'язку зі змінами у складі й вартості майна, що вносяться до договору оренди протягом всього періоду його дії, рекомендується щорічно визначати розмір відрахувань до Фонду відтворення.

У випадку інфляції вартість орендованого майна і залишок Фонду відтворення коригується на коефіцієнт інфляції.

У разі відчуження або знищення майна з вини орендаря він за власний рахунок має відшкодувати вартість цього майна перерахуванням до Фонду відтворення коштів, достатніх для придбання аналогічного майна за ринковими цінами.

При ліквідації орендованих основних засобів орендар перераховує до Фонду відтворення кошти на суму ліквідних активів. Вартість цих активів визначається за ринковими цінами.

Відрахування коштів орендаря до Фонду відтворення слід здійснювати одночасно з орендною платою в строки, визначені договором оренди.

Кошти Фонду відтворення можуть використовуватися орендодавцем на фінансування заходів з:

капітального ремонту орендованих основних засобів;

реконструкції, модернізації та іншого поліпшення орендованих основних засобів;

придбання нових основних засобів замість зношених та вибулих.

Таблиця 4.1

ЗАТВЕРДЖЕНО
зборами співвласників орендованого майна

_____ (назва підприємства орендаря)

села _____
району _____
області _____

Схема розрахунку коефіцієнта відтворення орендованих основних засобів

№ п/п	Орендовані основні засоби	Вартість основних засобів згідно з договором оренди, тис. грн	Строк корисного використання об'єктів, роки	Відрахування на відтворення основних засобів, %	Сума відрахувань до Фонду відтворення, тис. грн
1	2	3	4	$5 = 100 : 4$	$6 = (3 \cdot 5) : 100$
	Всього		x	x	

Коефіцієнт відтворення визначається діленням підсумком гр. 6 на підсумок гр. 3 і множенням на 100 %.

За рахунок коштів Фонду відтворення можуть бути реконструйовані, модернізовані та проведені роботи з поліпшення майна тільки тих основних засобів, що орендовані підприємством у співвласників.

Розпорядження коштами Фонду відтворення здійснюють співвласники, а оперативне управління – Комітет спілки громадян-співвласників або уповноважена особа.

Пропозиції щодо здійснення заходів з відтворення орендованого майна спільної часткової власності орендар щорічно подає на розгляд і затвердження зборів співвласників.

У разі, якщо протягом року орендар має намір здійснити заходи щодо відтворення орендованого майна, які не затверджені зборами співвласників, до моменту здійснення зазначених заходів він зобов'язаний отримати на це письмову згоду Комітету спілки громадян-співвласників або уповноваженої особи.

Акти про виконання орендарем робіт з поліпшення, реконструкції й модернізації орендованого майна, а також Акти приймання-передачі майна, придбаного орендарем на користь орендодавців, підписуються від співвласників Головою Комітету спілки громадян-співвласників або уповноваженою особою.

Відповідно оформлені та підписані зазначені акти є підставою для використання орендарем коштів Фонду відтворення.

Один примірник Акта обов'язково залишається у Комітеті спілки громадян-співвласників або в уповноваженої особи.

Ціни придбаних (виготовлених) за рахунок Фонду відтворення основних засобів не повинні перевищувати ринкових. У іншому разі потрібна згода зборів співвласників.

З метою контролю за формуванням і використанням Фонду відтворення Комітет спілки громадян-співвласників або уповноважена особа співставляють наявні у них документи з даними обліку та звітності орендаря, а також з результатами річної інвентаризації його активів і зобов'язань.

У кінці фінансового року орендар зобов'язаний звірити з орендодавцем суми залишків коштів Фонду відтворення, що оформляється відповідним актом. Звіт

орендаря про рух коштів Фонду відтворення за формою, наведеною у таблиці 4.2, подається співвласникам на затвердження. Не використаний протягом року залишок коштів Фонду відтворення переноситься на наступний рік. У разі встановлення розбіжностей та неспівпадань орендодавець має право вимагати від орендаря проведення зовнішнього аудиту даних щодо формування і використання коштів Фонду відтворення.

Майнові різниці встановлюються спільно орендарем і орендодавцем шляхом співставлення складу і вартості майна, визначених договором оренди і додатками до нього з матеріалами річної інвентаризації та іншими документами обліку майна. З цією метою рекомендуємо співвласникам майна і орендарю створювати спільну комісію з врегулювання майнових різниць (далі Комісія). На підставі актів про списання, загибель, втрату, а також про інше фізичне вибуття об'єктів оренди, Комісія складає перелік вибулого майна із зазначенням його вартості, виділення окремого майна що списане за згодою співвласників, вибуле з вини орендаря або втрачене внаслідок непереборних причин (табл. 4.3).

Вартість майна, яке загинуло (втрачено) з вини орендаря, продане за договором купівлі-продажу або відчужене в інший спосіб без згоди орендодавців, визначається за ринковими цінами на аналогічне майно з врахуванням зносу, відображеного в обліку.

На основі узгоджених з орендодавцями Актів приймання-передачі придбаного (створеного) майна Комісія складає перелік нових об'єктів, які орендар передає на заміщення відсутнього майна (табл. 4.4). Заміщення майна новим за рахунок коштів Фонду відтворення рекомендується здійснювати з дотриманням його структури орендованого майна (будівель і споруд, технічних засобів, транспорту, багаторічних насаджень та інших основних засобів), або іншим чином, якщо це передбачено договором оренди. Вартість відсутнього майна за взаємною згодою орендаря і орендодавця може бути відшкодована іншим чином згідно чинного законодавства.

ЗАТВЕРДЖЕНО

зборами співвласників орендованого майна

(назва підприємства орендаря)

села _____

району _____

області _____

Схема складання звіту про рух коштів Фонду відтворення спільної часткової власності громадян за 2 _____ рік

(у гривнях)

Наявність коштів Фонду відтворення на початок року (кварталу)	Надійшло до Фонду відтворення за рахунок:					Використано кошти Фонду відтворення на:				Залишок коштів Фонду відтворення на кінець року
	відраховань орендодавця (за коефіцієнтом відтворення або за нормами амортизації)	компенсації орендарем вар-гості	відчуженого або втраченого майна	коштів від ліквідації майна	інших надходжень	усього	капітальні ремонти, реконструкцію, модернізацію та інші поліпшення	придбання (виготовлення) майна	інші заходи	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Керівник підприємства-орендаря _____
підпис

Головний бухгалтер підприємства-орендаря _____
підпис

М.П.
Дата

Керівник Комітету (уповноважений)
спілки громадян-співвласників

_____ підпис

Дата

ЗАТВЕРДЖЕНО
зборами співвласників орендованого майна

_____ (назва підприємства орендаря)

села _____

району _____

області _____

**Перелік основних засобів, що вибули із складу орендованого майна у 2____ р.
і підлягають відновленню або відшкодуванню орендарем**

№ п/п	Орендовані основні засоби	Причина вибуття	Вид, номер і дата підписання документа, яким оформлено вибуття	Вартість основних засобів згідно з договором оренди	Вартість поліпшень, здійснених у поточному році до вибуття основних засобів	Вартість вибулих основних засобів, які підлягають відшкодуванню через Фонд відтворення або за рахунок власних коштів орендаря
1	2	3	4	5	6	7

1. Основні засоби, списані за згодою співвласників
2. Основні засоби, що вибули з вини орендаря
3. Основні засоби, що вибули внаслідок причин непереборної дії

Від Співвласників:
Уповноважена особа

_____ (підпис)   _____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Від Господарства:
Керівник підприємства-орендаря

_____ (підпис)   _____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Головний бухгалтер підприємства-орендаря

_____ (підпис)   _____ (прізвище, ім'я, по батькові)

М. П.

ЗАТВЕРДЖЕНО
зборами співвласників орендованого майна

_____ (назва підприємства орендаря)

села _____

району _____

області _____

**Перелік основних засобів, придбаних підприємством-орендарем для
заміщення вибулого майна у процесі оренди майна громадян співвласників**

№ п/п	Основні засоби	Вартість основних засобів	Стан основних засобів
1	2	3	4

1. Придбанні за рахунок коштів Фонду відтворення
2. Придбанні за рахунок коштів орендаря
3. Всього

Від Співвласників:
Уповноважена особа

_____ (підпис)   (_____)
(прізвище, ім'я, по батькові)

Від Господарства:

Керівник підприємства-орендаря

_____ (підпис)   (_____)
(прізвище, ім'я, по батькові)

Головний бухгалтер підприємства-орендаря

_____ (підпис)   (_____)
М. П.   (прізвище, ім'я, по батькові)

На підставі Актів про виконані орендарем робіт з відтворення орендованого майна Комісія складає перелік об'єктів, що капітально відремонтовані, реконструйовані, модернізовані або поліпшені іншим чином (табл.4.5).

Переліки майна підписуються представниками орендодавців і орендаря та подаються на затвердження зборів співвласників, які приймають рішення щодо укладання додаткової угоди до договору оренди.

Майно, придбане за рахунок коштів Фонду відтворення, відноситься до списку орендованого майна з моменту його придбання, має враховуватися в розрахунках орендної плати і є власністю орендодавців з моменту підписання актів приймання-передачі. Поліпшення, реконструкції та модернізації орендованого майна, здійснені за рахунок коштів Фонду відтворення, є власністю співвласників з моменту підписання актів приймання-передачі. Об'єкти, придбані та поліпшені за рахунок коштів Фонду відтворення, мають бути передані співвласникам після закінчення договору оренди разом з іншим майном.

Майнові різниці у складі орендованого майна врегульовуються шляхом вилучення вибулих об'єктів і включенням до нього придбаного (створеного) майна, про що приймають рішення загальні збори співвласників.

У зв'язку із змінами у складі та вартості орендованого майна, рекомендується визначати перераховану (уточнену) вартість орендованого майна за станом на кінець року і різницю між нею та договірною вартістю майна.

Перерахована вартість визначається за розробленою у процесі досліджень формулою:

$$M_2 = M_1 - M_B + M_{\text{ПФ}} + Z_{\text{Ф}} + L_M + \Delta P_M - M_{\text{ПС}} - M_K - M_{\text{СН}} + I_M, \quad (4.1)$$

де: M_2 – перерахована вартість орендованого майна за станом на кінець року; M_1 – вартість орендованого майна на початок року, відображена у договорі оренди і в додатках до нього; M_B – вартість орендованого майна, що вибуло протягом року і підлягає заміщенню за кошти Фонду відтворення або відшкодуванню за рахунок власних коштів орендаря (за даними табл.4.3); $M_{\text{ПФ}}$ – майно, придбане за рахунок коштів Фонду відтворення за згодою орендаря (за даними табл.4.4);

ЗАТВЕРДЖЕНО
зборами співвласників орендованого майна

_____ (назва підприємства орендаря)

села _____

району _____

області _____

**Перелік основних засобів, що капітально відремонтовані,
реконструйовані, модернізовані або поліпшені іншим чином у процесі за рахунок коштів Фонду відтворення**

№ п/п	Поліпшені основні засоби	Вартість за договором оренди	Вартість поліпшень	Уточнена вартість	Стан основних засобів
1	2	3	4	5	6

1. Капітально відремонтовані
2. Реконструйовані
3. Модернізовані
4. Поліпшені іншим чином
5. Всього

Від Співвласників:
Уповноважена особа

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)
(підпис)

Від Господарства:
Керівник підприємства-орендаря

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)
(підпис)

Головний бухгалтер підприємства-орендаря

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)
(підпис)

М. П.

Z_{Φ} – невикористаний протягом поточного року залишок Фонду відтворення (за даними табл.4.2); L_M – вартість запчастин та інших матеріалів, одержаних від ліквідації орендованого майна і грошових надходжень від ліквідації майна за згодою співвласників; ΔP_M – перевищення ринкової вартості орендованих об'єктів, які вибули з різних причин з вини орендаря над вартістю цих об'єктів, визначеною договором оренди або додатками до нього; $M_{ПС}$ – вартість майна, поверненого співвласникам з оренди у натуральній формі; M_K – вартість орендованого майна, яке викуплене орендарем у орендодавця; $M_{СН}$ – вартість майна, списаного за згодою співвласників у зв'язку з його вибуттям внаслідок причин непереборної дії; I_M – сума індексації вартості орендованого майна з врахуванням інфляції.

Розрахунок різниці у вартості орендованого майна оформлюється відповідним Актом, наведеним у таблиці 4.6.

Різниця між перерахованою (уточненою) вартістю об'єктів оренди на початок і договірною вартістю об'єктів оренди на кінець року, яка може бути негативною або позитивною, підлягає врегулюванню шляхом прийняття зборами співвласників відповідного рішення.

Негативна різниця у вартості орендованого майна врегулюється з використанням наступних варіантів: додаткового перерахування орендарем власних коштів до Фонду відтворення; включення до переліку об'єктів оренди майна, що належить орендарю; грошової компенсації співвласникам суми різниці у вартості майна; застосування інших способів згідно законодавства.

У разі перевищення перерахованої (уточненої) вартості орендованого майна над його договірною вартістю рекомендується відповідно зменшити суму відрахувань орендаря до Фонду відтворення у наступному році.

Якщо між підприємством орендарем і співвласниками не досягнуто згоди щодо врегулювання інвентаризаційних різниць, питання вирішується у судовому порядку.

Таблиця 4.6

ЗАТВЕРДЖЕНО
зборами співвласників орендованого майна

(назва підприємства орендаря)

села _____
району _____
області _____

АКТ

розрахунку різниці у вартості орендованого майна спільної часткової власності громадян у зв'язку із зміною його складу та відновленням за рахунок коштів Фонду відтворення, створеного

найменування підприємства-орендаря

від “ _____ ” _____ ” 2 _____ р.

№ п/п	Показники	Умовне позначення	Джерело інформації	Сума, грн
1.	2	3	4	5
1.	Вартість орендованого майна на початок року	М ₁	Договір оренди і додатки до нього	
2.	Вартість майна, що вибуло і підлягає заміщенню або відшкодуванню	М _В	Дані додатка 3 до цих рекомендацій	
3.	Вартість майна, придбаного орендарем за рахунок коштів Фонду відтворення за згодою орендодавця	М _{ПФ}	Дані додатка 4 до цих рекомендацій	
4.	Залишок Фонду відтворення на кінець року	З _Ф	Дані додатка 2 до цих рекомендацій	
5.	Ринкова вартість запчастин та інших матеріалів, одержаних від ліквідації орендованого майна і грошових надходжень від ліквідації майна за згодою співвласників	Л _М	Розрахунок згідно з відповідним Актом	
6.	Перевищення ринкової вартості об'єктів оренди, що вибули за різних причин з вини орендаря, над їх договірною вартістю	ΔР _М	Розрахунок згідно з відповідним Актом	
7.	Вартість майна, поверненого співвласникам з оренди в натуральній формі або виділеного у зв'язку з виходом окремих співвласників з договору про спільне володіння і використання майна спільної часткової власності	М _{ПС}	Акт приймання передачі майна	

1	2	3	4	5
8.	Вартість орендованого майна, викупленого орендарем у співвласників протягом року	М _к	Договір купівлі-продажу майна	
9.	Вартість майна, списаного за згодою співвласників у зв'язку з його вибуттям внаслідок причин непереборної дії	М _{сн}	Акт списання майна	
10.	Вартості орендованого майна з врахуванням інфляції	І _м	Розрахунок згідно з відповідним Актом	
11.	Перерахована (уточнення) вартість орендованого майна на кінець року	М ₂ п.1 - п.2 + п.3 + п.4 + п.5 + п.6 - п.7 - п.8 - п.9 + п.10		
12.	Різниця у вартості майна	п.11 - п.1		

Голова Комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Члени Комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (підпис) _____ (прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (підпис) _____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Створення і використання Фонду орендованого майна, що знаходиться у спільній власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств є одним із складних видів врегулювання майнових відносин. У зв'язку з цим власники майна та його користувачі можуть застосовувати інші способи врегулювання майнових відносин.

При наявності фінансових можливостей орендарю доцільно застосовувати фінансову оренду майна спільної власності з його викупом. Рішення щодо цього у кожному конкретному випадку приймають орендарі й орендодавці за взаємною згодою.

Створення та використання Фонду відтворення буде сприяти збереженню майна спільної часткової власності селян, а також збільшенню їх доходів у вигляді орендної плати.

Поширення практики створення та використання фонду відтворення орендованого майна, що знаходиться у спільній власності селян, має стати важливішим напрямом організаційної роботи органів державної влади та управління розвитком сільської місцевості.

4.2. Формування доходів селян шляхом створення на основі їх спільного майна сільськогосподарських виробничих кооперативів

Важливим і найпоширенішим у світовій практиці видом власності, а отже й капіталу, що забезпечує доходи і необхідні умови життя селян, є кооперативна. Хоча законодавство України надає можливість створювати сільськогосподарські виробничі та обслуговуючі кооперативи, ця форма господарювання не набула належного розповсюдження в сільському господарстві.

У процесі реорганізації КСП в 2001 – 2004 рр. здійснювався адміністративний тиск на сільськогосподарські виробничі кооперативи з метою подальшої трансформації їх організаційно-правової форми у господарські товариства або фермерські господарства.

Між тим результати останніх досліджень, здійснених в ННЦ “Інститут аграрної економіки” під керівництвом М.І. Кісіля і О.В. Ролінського, свідчать, що діяльність сільськогосподарських кооперативів забезпечує як економічний, так і соціальний ефект їх членам [174].

В сучасних умовах селяни надають перевагу сільськогосподарським виробничим кооперативам при здаванні в оренду належних їм земельних паїв чи ділянок, краще зберігають майнові комплекси колишніх КСП, що є власністю їх колишніх членів. Так, якщо забезпеченість сільськогосподарських кооперативів функціонуючим капіталом на час їх створення в 2001 р. майже не вирізнялася від середнього показника по всіх сільськогосподарських підприємствах, то в 2003 р. була вищою на 14%. Тобто, кооперативний капітал, який є власністю його членів, краще зберігається.

У сільськогосподарських виробничих кооперативах набагато менше вивільняються працівники, а отже селяни забезпечують трудовими доходами. За розрахунками, здійсненими на матеріалах сільськогосподарських виробничих кооперативів Уманського і Христинівського районів Черкаської області, ці підприємства в 2001 – 2003 рр. на одного члена кооперативу здійснили соціальні виплати в розмірі 688 грн в рік. Соціальний ефект, отриманий членами кооперативу на 1 грн економічного ефекту, становить 0,27 грн. Кооперативна форма дає кращі можливості його учасникам управляти своїми доходами.

Недоліком сучасних вітчизняних сільськогосподарських виробничих кооперативів є недосконала система управління ними, що є наслідком збереження принципів і методів управління КСП. З метою поліпшення управління кооперативною власністю доцільно забезпечити діяльність цих господарств на кооперативних засадах, зокрема: активізувати діяльність наглядових рад і правлінь кооперативів; забезпечити чіткий розподіл повноважень між ними та менеджментом, впровадити чітку систему підзвітності й контролю; покласти на наглядову раду кооперативу вирішення питань, пов'язаних з амортизаційною політикою та інвестиційною стратегією кооперативу; включати до складу наглядової ради представників пенсіонерів та інших асоційованих членів кооперативу, представників органів місцевого самоврядування тощо.

Селяни-власники майнових паїв прямо зацікавлені у збереженні майна, що матеріально й вартісно забезпечує ці паї. Якщо підприємства- правонаступники КСП не виконують взятих на себе за договором оренди зобов'язань щодо орендної плати, то селяни можуть створити сільськогосподарський виробничий кооператив і передати йому землю й майно їх спільної часткової власності після припинення згідно із законодавством договору оренди. Цей варіант дозволяє зберегти велико-товарне виробництво продукції сільського господарства.

Майнові об'єкти спільної часткової власності селян можуть бути використані ними з метою створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. У зв'язку з цим слід зазначити, що за останні роки різко погіршився стан із забезпеченням сільськогосподарських товаровиробників і сільського населення збутовими, технологічними, транспортними, меліоративними, ремонтними, будівельними, ветеринарними, побутовими, постачальницькими та іншими послугами, що зумовило скорочення обсягів і рівня ефективності аграрного виробництва. Тому нині існує потреба у формуванні нової ефективної системи сервісного обслуговування сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) і особистих селянських господарств на ринкових засадах.

Частковому задоволенню вищезазначеної потреби сприяло б створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з використанням майна спільної власності колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств. Відповідне завдання щодо цього було визначено Указом Президента України від 27 серпня 2002 р. №774/2002 “Про додаткові заходи щодо підвищення рівня захисту майнових прав сільського населення”. На виконання цього Указу Президента, а також згідно з положеннями Цивільного кодексу України, Законів України “Про власність”, “Про колективне сільськогосподарське підприємство”, “Про сільськогосподарську кооперацію”, Указу Президента України від 29 січня 2001 року №62 “Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки”, Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 року № 177 “Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки” та інших нормативно-правових актів України, в ННЦ “Інститут аграрної економіки” розроблено пропозиції щодо створення обслуговуючих кооперативів.

Вищезазначені пропозиції, підготовлені М.І. Кісілем у формі рекомендацій для практичного використання, затверджено наказом

Мінагрополітики України від 18 березня 2003 р. № 67. Рекомендації визначають порядок виділення у натурі майнових паїв або часток із спільної сумісної і спільної часткової власності колишніх членів реорганізованих КСП з метою створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Вони призначені для застосування у випадках, коли група співвласників майна пайового фонду або майна спільної часткової власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств виділяють у натурі належні їм майнові паї або майнові частки і створюють неприбутковий сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, у якому власник і клієнт поєднуються в одній особі.

Найбільш перспективними є сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, що створюються з метою:

переробки сільськогосподарської сировини з особистих селянських господарств і сільськогосподарських підприємств (виробництво хлібобулочних і макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних і рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів луб'яних культур, лісо- і пиломатеріалів);

заготівлі в населення і товаровиробників їх продукції, зберігання, передпродажної обробки і продажу цієї продукції;

придбання і постачання засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, а також виготовлення сировини і матеріалів та постачання їх селянам і сільськогосподарським підприємствам;

надання технологічних, транспортних, меліоративних, ремонтних, будівельних, еколого-відновних робіт, здійснення ветеринарного обслуговування тварин і племінної роботи, телефонізації, газифікації й електрифікації в сільській місцевості, надання медичних, побутових, санаторно-курортних та інших послуг.

Процес створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з використанням майна спільної сумісної і спільної часткової власності

включає чотири етапи: ініціювання процедури виділення майна в натурі групі співвласників, підготовки і прийняття рішення щодо виділення майна групі співвласників, передачі майна або майнових комплексів групі осіб і створення групою осіб сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

На першому етапі слід враховувати, що згідно із законодавством України право вимоги на виділення майнового паю або частки у спільному майні належить виключно його власнику. З цією метою кожний власник може подати заяву щодо виділення його майнового паю у спільній сумісній власності або частки майна, що знаходиться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованого КСП.

У випадку, якщо майнові відносини не були врегульовані згідно з Указом Президента України від 29 січня 2001 року № 62 “Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки” і Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 року № 177 “Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки”, у заяві слід зазначити, що громадянин разом з іншими співвласниками пайового фонду реорганізованого КСП відповідно до сукупної вартості належних їм майнових паїв бажає одержати у спільну часткову власність групи осіб конкретне майно з метою використання його для створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

Якщо ж майнові відносини врегульовані і співвласники уклали Договір про спільне володіння, користування і розпорядження майном, що знаходиться у спільній частковій власності (далі Договір про спільну власність), у заяві зазначається, що громадянин виходить з Договору про спільну власність і з метою створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу бажає із спільної часткової власності всіх колишніх членів реорганізованого КСП одержати в спільну часткову власність групи власників майнових сертифікатів певний майновий об’єкт чи майновий комплекс. Якщо ж майно спільної часткової власності, яке група

власників бажає одержати у натурі, знаходиться у користувача за Договорами оренди, довірчого управління чи схову (далі - Договори на передачу), власники майнових сертифікатів у своїх заявах додатково висловлюють бажання внести відповідні зміни до Договорів передачі чи здійснити інші необхідні дії, які б забезпечили одержання майна на законних підставах.

Вважаємо, що доцільніше було б виділяти майнові комплекси внутрішньогосподарських підрозділів переважно групам осіб, які працюють у них. Якщо ж сукупна вартість майнових паїв або часток менша за вартість майна, співвласники можуть об'єднатися з іншими особами, надаючи перевагу тим, які працювали у відповідному внутрішньогосподарському підрозділі до виходу на пенсію, або ж викупляють майнові паї в інших співвласників. Будь-які рішення з цього приводу співвласники майна приймають добровільно і за взаємною згодою.

До моменту подання групою співвласників заяв щодо виділення у натурі належних їм майнових паїв або часток вони мають визначитися з метою обслуговуючого кооперативу та стратегію його розвитку. З цією метою власникам слід створити ініціативну групу і визначити серед її членів лідера. Ініціативна група організовує збір і подачу заяв громадян до комісії з організації вирішення майнових питань або комітету громадян-співвласників. Ініціативній групі доцільно підготувати бізнес-план створення і діяльності обслуговуючого кооперативу, проекти його нормативних документів, які їй доцільно подати до Комісії з організації вирішення майнових питань, що виникають у процесі реформування аграрного сектору економіки (далі Комісія з врегулювання майнових відносин), або Комітету громадян-співвласників, що буде свідчити про серйозність намірів та продуманість рішення власників. Заяви подаються на ім'я: керівника підприємства- правонаступника реорганізованого КСП – до підписання Договору про власність, або уповноваженої особи (голови Комітету громадян-співвласників) – за дії Договору про власність.

Враховуючи обмеження мінімальної чисельності членів кооперативу, передбачене четвертим пунктом статті 5 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, перші заяви мають подати не менше трьох осіб. У процесі розгляду питання щодо виділення у натурі майнових паїв або часток групі власників інші селяни можуть приєднатися до них, подавши відповідні заяви.

Враховуючи можливість набуття юридичними особами права власності на майнові частки селян у їх спільній частковій власності шляхом купівлі, дарування, міни та іншими способами, вони спільно із фізичними особами також можуть ініціювати процес виділення майнових комплексів для створення обслуговуючого кооперативу. Згідно із Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію” членами обслуговуючого кооперативу можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Водночас, фізичні або юридичні особи можуть ініціювати процес формування кількох або системи обслуговуючих кооперативів з використанням майнових об’єктів або майнових комплексів спільної власності колишніх членів КСП.

З метою зменшення чисельності власників їм доцільно об’єднувати свої майнові паї або частки (передусім членів сімей і родичів), з тим, щоб їх інтереси представляли найбільш активні громадяни, які могли б брати участь в управлінні майбутнім кооперативом.

Про своє рішення щодо виходу групи співвласників з Договору про спільну власність і про бажання одержати в натурі майнові паї або частки з метою створення обслуговуючого кооперативу ініціативна група чи вони особисто (кожний співвласник) мають повідомляти органи місцевої влади, що посвідчили Договір про спільну власність і видали селянам свідоцтва про право власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства.

Питання щодо формування системи сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів на базі всього майна спільної сумісної чи спільної часткової власності може бути ініційовано для розгляду

безпосередньо на загальних зборах співвласниками. У зв'язку з цим потреба в індивідуальних заявах відпадає.

Рішення щодо виділення у натурі майнових паїв або часток групі осіб на умовах, визначених Договором про спільну власність, приймають загальні збори співвласників пайового фонду реорганізованого КСП чи майна спільної часткової власності колишніх членів цих КСП. Проект відповідного рішення зборів готує Комісія з врегулювання майнових питань або Комітет співвласників чи уповноважена особа.

Порядок виділення у натурі майнових паїв з пайового фонду реорганізованого КСП визначається Положенням про паювання і виділення майна при реструктуризації конкретного КСП, що затверджується загальними зборами його співвласників, а майнових часток із спільної часткової власності – Порядком розподілу та використання майна реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики України від 14 березня 2001 р. № 62 і зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 4 квітня 2001 р. за № 305/5496.

Проект рішення зборів співвласників щодо виділення конкретно визначеного майна групі співвласників, яка має намір створити обслуговуючий кооператив, рекомендується готувати у 10-денний строк. У разі, якщо майнові об'єкти чи комплекси використовуються за Договорами на передачу, доцільно, щоб комісія з врегулювання майнових питань або Комітет співвласників узгоджували відповідні питання з користувачем майна протягом тижня.

При одержанні згоди готуються проекти додаткової угоди до Договорів на передачу. Якщо між власниками майна і користувачем не було досягнуто згоди, уповноважена особа або голова Комітету співвласників організовує заходи щодо припинення дії Договорів на передачу згідно з чинним законодавством та умовами цих Договорів. При потребі готується проект

рішення зборів співвласників стосовно внесення відповідних змін і доповнень до Договорів на передачу.

Визначення конкретного майна для виділення його групі власників може бути здійснено за структурою пайового фонду або майна спільної часткової власності, прямим рішенням зборів щодо виділення конкретного майнового об'єкту (майнового комплексу) за взаємною згодою співвласників або на конкурсних засадах шляхом проведення аукціону.

При створенні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів доцільно надавати перевагу другому способу, якщо до групи співвласників, які виявили бажання створити кооператив, входить більшість працюючих на цьому майновому об'єкті (комплексі).

Розподіл майна між групами власників при виділенні їх паїв (часток) у натурі здійснюється за домовленістю зацікавлених сторін або на конкурсних засадах. Конкурс проводиться у випадках, якщо сторони не дійшли згоди щодо розподілу конкретного майна, наявності двох або більше конкуруючих груп співвласників, або у випадку використання всього майна для створення системи кооперативів. Комітет співвласників розробляє умови конкурсу і організує його проведення до винесення на розгляд зборів. При цьому враховуються бізнес-плани і пропозиції щодо мети та стратегії розвитку кооперативу, розроблені групами власників.

У випадках, якщо вартість майнового комплексу конкретного структурного підрозділу реорганізованого КСП не співпадає із вартістю майнових паїв або часток, Комісія з врегулювання майнових питань чи Комітет співвласників надають ініціативній групі організаційну допомогу в комплектуванні групи. При недостатній вартості майнового комплексу, окрім нього групі співвласників додатково виділяється майно, яке потенційно може бути використане у діяльності кооперативу. Рекомендується першочергово виділяти майнові об'єкти пайового фонду реорганізованого КСП або спільної часткової власності колишніх членів КСП, які знаходяться на схові у

підприємства- правонаступника за Договором схову, а також які не використовуються за будь-яких інших причин.

Вартість майнових об'єктів або майнових комплексів, що виділяються групі власників визначається із застосуванням таких підходів:

при виділенні майна з пайового фонду реорганізованого КСП – за його уточненою вартістю, оцінка якої здійснюється згідно з Методикою уточнення складу і вартості пайових фондів майна членів колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 р. № 177 “Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки”, а також з врахуванням Рекомендацій з уточнення вартості майна, що складає пайові фонди членів колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих, затверджених наказом Міністерства аграрної політики України від 21 червня 2001 р. № 174;

при виділенні майна у зв'язку з виходом групи власників з Договору про спільну власність – за балансовою (залишковою) вартістю майна, якщо загальна його вартість не змінюється і не потребує уточнення (переоцінки);

за уточненою вартістю – у разі, якщо з різних причин внаслідок зміни у складі майна спільної власності або з інших причин його вартість за останньою оцінкою потребує уточнення;

за ринковою вартістю, якщо таке рішення приймуть збори співвласників.

У останніх двох випадках сукупна вартість майна, що належить групі власників, встановлюється множенням сучасної уточненої чи ринкової вартості всього майна на сукупну частку колишніх членів реорганізованого КСП у їх пайовому фонді чи у спільній частковій власності.

З метою створення обслуговуючих кооперативів можуть бути використані окремі об'єкти соціальної інфраструктури, створені на кошти КСП і витрати на спорудження яких не відшкодовувалися за рахунок державного бюджету, а також майно, яке не підлягає паюванню. Зокрема,

такими об'єктами можуть бути: табори для відпочинку і оздоровлення дітей, побутокбінати, фельдшерсько-акушерські пункти, дитячі садки, внутрішньогосподарські підрозділи з комунального обслуговування населення, внутрішньогосподарська меліоративна мережа.

Уточнення або оцінку сучасної вартості майна здійснює комісія з уточнення вартості майна або залучені експерти. Комісія з уточнення вартості майна створюється наказом керівника підприємства-користувача за пропозиціями комісії вирішення майнових питань. Керівник і головний бухгалтер підприємства – правонаступника (користувача) несуть персональну відповідальність за достовірність оцінок. Результати оцінок подаються до Комісії з організації вирішення майнових питань, а у разі її відсутності – Комітету громадян-співвласників.

Доцільно, щоб строк підготовки зборів співвласників з питань виділення групі осіб майна для створення обслуговуючого кооперативу не перевищував одного місяця.

Збори селян співвласників приймають рішення щодо виділення із пайового фонду реорганізованого КСП або із спільної сумісної власності колишніх членів реорганізованого КСП конкретного майна загальною вартістю, яка дорівнює сукупній вартості майнових паїв чи часток групи власників за оцінкою на момент виділення цього майна. Рішення зборів приймаються двома третинами голосів і оформлюється протоколом. Копія протоколу подається до органу місцевого самоврядування, представники якого беруть участь в організації і проведенні зборів.

Рішення зборів щодо виділення майна групі співвласників є підставою для передачі групі власників належного їм майна, укладання додаткових Договорів на передачу і уточнення загальної вартості пайового фонду або майна у спільній частковій власності й перерахунку часток власників, що залишилися, а також внесення змін до Договору про спільну власність.

У разі, якщо з використанням спільної власності утворюється система сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів, пайовий

фонд реорганізованого КСП ліквідується, а дія Договору про спільну власність припиняється.

Передача майна групі співвласників оформляється Актом приймання-передачі. Підприємство-користувач передає (повертає) майно громадянам-співвласникам цього майна. Акт підписує керівник підприємства-користувача, з одного боку, і уповноважена особа, з іншого. Надалі уповноважена особа іншим аналогічним Актом приймання-передачі передає майно групі співвласників, яка створює обслуговуючий кооператив. Від імені групи власників Акт підписує уповноважена ними особа. Акти приймання-передачі доцільно складати в трьох примірниках по одному кожній із сторін, які передають і приймають майно, а також органу місцевого самоврядування, який посвідчив Договір про спільну власність. Разом з Актом приймання-передачі майна групі власників передаються інвентарні картки або інвентарні описи основних засобів та накладні внутрішньогосподарського призначення на оборотні засоби.

Група власників майна може уточнити індивідуальні частки кожного власника у майні, яке виділено. При потребі вона залучає експертів для оцінки ринкової вартості майна, або самостійно уточнює його справедливую вартість.

Укладання додаткових угод до Договорів на передачу, в яких відображаються майнові зміни, пов'язані з виділенням майна групі власників, здійснюється згідно з чинним законодавством.

Перерахування вартості пайового фонду або майна у спільній частковій власності, а також індивідуальних майнових паїв та часток, здійснює уповноважена особа або члени Комітету громадян-співвласників. При потребі залучаються сторонні фахівці.

Реєстр заяв співвласників щодо припинення участі у Договорі про спільну власність додається до цього Договору. Дії з приймання і передачі майна реєструються у книзі, яку веде уповноважена особа або інша особа з Комітету громадян-співвласників.

Копії документів, що відображають зміни у майнових питаннях у зв'язку з виділенням майна групі співвласників, подаються до органу місцевого самоврядування. Одночасно з підписанням Акта приймання-передачі майна власники повертають до органу місцевого самоврядування майнові сертифікати, де вони погашаються.

Після здійснення вищезазначених дій і процедур створюється обслуговуючий кооператив з врахуванням положень Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”. При цьому, майно, одержане у натурі групою власників, передається обслуговуючому кооперативу і становить паї (основні або додаткові) цих власників. Окрім зазначеного майна, члени кооперативу можуть здійснювати й інші внески до пайового фонду обслуговуючого кооперативу. Порядок здійснення пайових внесків визначається Статутом кооперативу.

Власники майна, які не працюють у кооперативі і не обслуговуються ним, можуть бути його асоційованими членами. Пайові внески власників не включаються до неподільного фонду обслуговуючого кооперативу. У разі виходу з кооперативу власник має право на одержання майнового паю у натурі, грошми або, за бажанням, цінними паперами відповідно до його вартості на момент виходу.

У створенні обслуговуючого кооперативу можуть брати участь юридичні і фізичні особи. До створення кооперативу його члени можуть здійснювати заходи щодо концентрації майнових паїв або часток колишніх членів КСП у окремих осіб шляхом їх купівлі-продажу, дарування, заповідання тощо.

Використання вищезазначених порядку і процедур дають змогу вирішувати майнові питання і створювати сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи без порушення чинного законодавства, збільшити кількість робочих місць у сільській місцевості, підвищити рівень ефективності використання майнових об'єктів колишніх КСП і капіталу

селян, а також поліпшити рівень обслуговування товаровиробників і сільського населення.

Створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів з використанням майнових паїв селян сприятиме збереженню майна спільної власності, його раціональному та ефективному використанню і врешті-решт, збільшенню доходів селян і соціально-економічному розвитку сільських територій.

4.3. Забезпечення прав селян на доходи та фінансові інвестиції у міжгосподарській сфері

Доходи сільських товаровиробників у багатьох країнах світу забезпечуються через механізми міжгосподарської кооперації. У свій час в Україні було утворено потужний комплекс міжгосподарських підприємств, що тривалий час функціонували на кооперативних засадах. Дотримуючись принципу безприбутковості, ці підприємства щороку перераховували колгоспам прибутки та нарощували міжгосподарську власність.

У період економічної кризи частина міжгосподарських підприємств припинила діяльність. Матеріально-технічна база багатьох підприємств деградувала. Проте нині залишилася частина міжгосподарської власності, яка відповідно до вимог чинного законодавства належить засновникам міжгосподарських підприємств. Нині важливо зберегти цю власність, бо вона, як свідчить практика, нерідко є об'єктом незаконного відчуження з боку різних виробничих, управлінських, комунальних та інших структур. Окремі міжгосподарські підприємства реорганізовано з порушенням прав власності їх засновників.

В останній час питання завершення врегулювання майнових відносин у міжгосподарській сфері актуалізувалися. У зв'язку з цим у ННЦ "Інститут аграрної економіки" підготовлено пропозиції щодо можливих шляхів урегулювання відносин власності на майно міжгосподарських підприємств, зокрема, створених за рахунок коштів недержавних централізованих фондів.

У них зазначається, що при вирішенні цього завдання слід насамперед визначити суб'єктів, яким належить право власності на сучасне майно міжгосподарських підприємств. У зв'язку з цим слід врахувати наступне.

Відповідно до чинного законодавства права власності на майно міжгосподарських підприємств належить їх засновникам та іншим підприємствам, які здійснювали первинні або додаткові внески (інвестиції). Як показує практика, майно міжгосподарських підприємств становлять активи, сформовані за рахунок внесків державних і недержавних суб'єктів правовідносин. Тому у процесі врегулювання відносин власності визначаються частки кожного конкретного власника, що забезпечує перехід від спільної сумісної до спільної часткової власності та створення кожному з цих власників умов для реалізації ними права власності на належне їм майно.

У розвиток міжгосподарських підприємств переважну частину внесків здійснювали КСП. У зв'язку з їх реорганізацією право розпорядження часткою у майні міжгосподарських підприємств перейшло до колективів співвласників майна колишніх членів кожного КСП (власників майнових паїв). Тому всі рішення щодо зміни майнових відносин у міжгосподарських підприємствах мають приймати збори співвласників.

Враховуючи неможливість проведення зборів за участю великої кількості фізичних осіб-співвласників пайових фондів майна колишніх КСП в масштабах конкретного району, проводити їх доцільно у два етапи: спочатку відповідні рішення приймають збори осіб, уповноваженні представляти інтереси співвласників майна пайових фондів колишніх КСП, а також членів сільськогосподарських кооперативів або учасників господарських товариств, якщо вони створювалися на базі окремих КСП. Далі рішення зборів уповноважених представників підтверджується рішенням кожного колективу співвласників.

Якщо майнова частка КСП була передана підприємству правонаступнику, то у проведенні зборів бере участь уповноважений представник цього підприємства як власник цієї частки.

У разі неможливості встановлення адресності господарств-засновників або їх відсутності, наприклад, у міжгосподарських підприємствах обласного значення та інших підприємств, створених на кошти недержавних централізованих фондів, до участі у зборах доцільно залучати представницькі органи сільськогосподарських підприємств. Надалі представницькі органи визначають адресність власників майна. Зазначене стосується також так званих «залишкових КСП», майнові права членів яких теж мають бути забезпечені у процесі врегулювання майнових відносин.

У процесі діяльності міжгосподарських підприємств внески в їх майно здійснювали й інші учасники, зокрема:

держава – якщо міжгосподарське підприємство отримувало централізовані капітальні вкладення або інші майнові внески (інвестиції) держави;

трудоий колектив – якщо члени трудового колективу робили внески до майна міжгосподарського підприємства, або якщо було рішення загальних зборів недержавних власників господарства щодо передачі частки пайового фонду майна трудового колективу підприємства.

Відносини власності в міжгосподарській сфері не було повністю врегульовано у процесі реорганізації КСП зокрема, внаслідок не повного дотримання положень нормативних документів. При розробці нормативно-методичної бази для реорганізації КСП, враховувалося, що право власності на майно КСП, а також заснованих ними міжгосподарських підприємств, належить членам КСП. Тому Методикою уточнення складу і вартості пайових фондів майна членів колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 року № 177 “Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки”, передбачалося інвентаризувати всі активи підприємства, зокрема й довгострокові інвестиції. Однак на момент реорганізації КСП такі довгострокові фінансові вкладення

як частки у майні міжгосподарських підприємств не були встановлені, а отже, не були включені до розрахунку уточненої вартості майна пайового фонду. У цьому випадку порушувалася згадана Постанова Кабміну України від 28.02.2001 р. № 177. Тому подібні випадки слід розглядати як такі, при яких не було завершено процес врегулювання майнових відносин. Основні засади і порядок такого врегулювання визначено постановою Кабміну України від 28.02.2001 р. № 177 та нормативними документами з врегулювання майнових питань, затвердженими Мінагрополітики України.

У міжгосподарській сфері нині відсутні значні обсяги державної власності. Вона представлена переважно невеликими державними частками у міжгосподарських оздоровчих закладах, окремих сільських комунальних підприємствах, особливо тих, що для будівництва своїх виробничих баз використовували кошти Чорнобильського фонду, а також у інших підприємствах, які використовували державні централізовані капітальні вкладення, отримували майно державної власності та були засновані за участю державних підприємств.

При розгляді питань завершення врегулювання відносин власності виникають окремі пропозиції щодо розгляду майна міжгосподарських підприємств та інших підприємств, створених за рахунок недержавних централізованих фондів, як безхазяйного. Такі пропозиції періодично ініціюють працівники Фонду держмайна України. Стан відсутності адресності власників міжгосподарських підприємств є результатом незавершеності процесу врегулювання відносин власності, пов'язаних з реорганізацією КСП. Тому стан майна, як «безхазяйного» можна визначити лише після завершення робіт з передприватизаційної підготовки конкретного міжгосподарського підприємства і завершення процесу врегулювання майнових питань, пов'язаних з недержавною часткою у його майні.

Майно міжгосподарських оздоровчих закладів, створених за рахунок недержавних централізованих фондів соціального страхування колгоспників, теж не може бути безхазяйним. Нині існують організації або їх

правонаступники, що створювали ці підприємства, а також документи й рішення щодо використання коштів недержавних централізованих фондів.

Дотримання законності, зокрема й майнових прав держави у міжгосподарських сфері, одночасно забезпечує захист прав селян. З цією метою Фонд державного майна України прийняв нормативні документи (два положення та порядок), якими передбачено по кожному міжгосподарському підприємству здійснити передприватизаційну підготовку [177–179]. У процесі цих робіт експертно встановлюються частки держави і недержавних засновників. Надалі здійснюється приватизація державної частки.

З метою упередження порушення прав власності держави у майні міжгосподарських підприємств слід прийняти постанову Кабінету Міністрів України, яка б передбачала, що без погодження з Фондом держмайна України місцеві держадміністрації не можуть перереєструвати статuti суб'єктів підприємницької діяльності, які створюються на базі майна міжгосподарських підприємств.

У зв'язку з реорганізацією КСП виникла нагальна потреба визначитися особам, які можуть представляти майнові інтереси селян у міжгосподарських підприємствах. По міжгосподарських підприємствах районного значення та інших, де відомі засновники (учасники), відповідні рішення приймають уповноважені представники селян-співвласників, які мають на це доручення кожного співвласника, посвідчені в сільських радах.

По міжгосподарських підприємствах обласного та державного значення, зокрема, міжгосподарських оздоровчих закладах, поки що подібні питання вирішують представницькі органи сільськогосподарських підприємств, правонаступники відповідних колишніх представницьких органів, що приймали рішення про заснування цих міжгосподарських підприємств за рахунок коштів недержавних централізованих фондів.

У зв'язку з реорганізацією КСП виникла потреба змінити структуру управління цією міжгосподарською власністю. З цією метою доцільно застосувати наступну схему формування структур управління міжгосподарською власністю селян на кооперативних засадах (рис.4.1).

За схемою, наведеною на рисунку 4.1, уповноважені представники селян-співвласників згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» на базі міжгосподарських підприємств створюють районні сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Ці районні кооперативи, у свою чергу, формують відповідні кооперативи обласного рівня, а на державному рівні – національний сільськогосподарський обслуговуючий кооператив. Інтереси власників у цих кооперативах мають забезпечувати члени Ради директорів кооперативів, голосуванням за визначеною квотою обираються співвласниками на певний строк (5 років).

Такий порядок поширений у світі та передбачений Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». У разі, якщо у майні міжгосподарських підприємств є частка держави, кооператив її може викупити. У Раду національного кооперативу могли б увійти представники Мінагрополітики, Всеукраїнського Союзу сільськогосподарських товаровиробників, управлінських структур (Украгропромбуд, Украгрошляхбуд, Укрсількомунгосп, Укрсільгоспздравниця), науковців.

Відродження кооперативної ідеї на базі міжгосподарських підприємств сприяло б консолідації аграрного політичного руху.

Практичний досвід, нагромаджений, зокрема, в Івано-Франківській і Львівській областях, свідчить, що перетворення в господарських товариствах, створених з порушенням прав власності господарств-засновників міжгосподарських підприємств, а, отже, й селян у кооперативні формування, доцільно здійснювати через судові процедури.

Відміна на ухвалу господарського суду рішень щодо державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, створених з порушенням

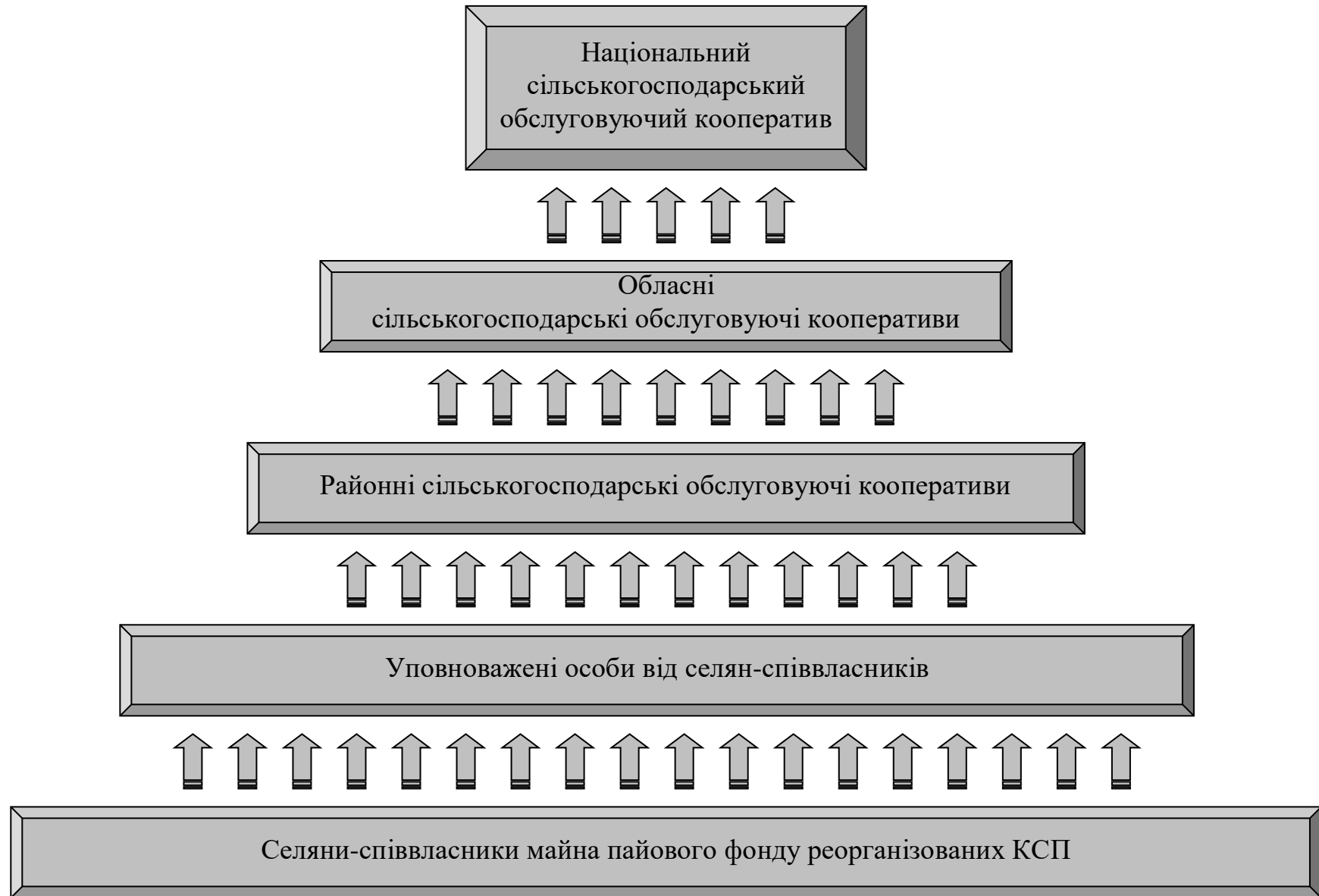

Рис. 4.1. Схема формування структур управління міжгосподарською власністю селян на кооперативних засадах

законодавства, спрощує процедури, час і витрати на створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів.

Захист майнових прав селян потребує підтримки з боку органів місцевого самоврядування та державного управління сільським господарством. Організаційні питання щодо врегулювання майнових питань у міжгосподарській сфері знаходяться у компетенції регіональних комісій з врегулювання майнових питань у процесі реорганізації КСП. У зв'язку з цим слід у разі потреби активізувати діяльність цих комісій.

Заходи щодо завершення врегулювання відносин власності у міжгосподарській сфері потребують тривалого періоду часу. Питання часу виникає у зв'язку з пропозиціями швидко здійснити процедури з врегулювання відносин власності у міжгосподарській сфері та закінченням мораторію на перереєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності заснованих на базі нормативних документів, не передбачених законодавством України. Передприватизаційна підготовка міжгосподарських підприємств потребує залучення експертів, які мають перевірити установчі документи й рішення, дані річних звітів за всі роки функціонування підприємств, документи вищих підприємств та інші архівні дані. Такі роботи вимагають всебічного вивчення об'єкта експертизи, що потребує часу. Реально не можна завершити передприватизаційну підготовку цих підприємств і приватизацію часток держави у короткі строки. Нині передбачені законодавством строки здійснення таких робіт вже пройшли. Тому необхідно продовжити кінцевий термін перереєстрації міжгосподарських підприємств не менше, ніж на 2 – 3 роки. У зв'язку з цим слід внести відповідні зміни до прикінцевих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності». У зв'язку із зазначеним запропоновано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності», що передбачає доповнити прикінцеві положення Закону України від 21 вересня 2000 року,

№1987 - III (із змінами і доповненнями, внесеними Господарським кодексом України від 16 січня 2003 року № 436-IV) третім пунктом наступного змісту: “3. Суб’єкти підприємницької діяльності із змішаною формою власності змінюють організаційну форму за погодження з органами управління державною власністю і приватизації в термін до 31 грудня 2008 р.”

Зазначені пропозиції розроблено в ННЦ “Інститут аграрної економіки” і передано Мінагрополітики України, де використані при підготовці проекту доручення Кабміну України, яким би передбачалося, що: Рада Міністрів АР Крим та облдержадміністрації забезпечать здійснення заходів щодо завершення інвентаризації майна міжгосподарських підприємств, визначення державної частки власності та інших засновників у статутних фондах; правоохоронні органи проведуть перевірку і вживуть відповідні заходи реагування стосовно тих міжгосподарських підприємств, які змінили організаційно-правову форму господарювання з порушенням вимог законодавства.

ВИСНОВКИ

1. У зв'язку з важливістю і багатоаспектністю доходів сільського населення вони потребують державного регулювання, у механізмі якого найбільш важливе значення мають фінансові інструменти. Враховуючи світовий досвід в Україні доцільно застосовувати поширену в розвинених країнах модель регулювання доходів сільського населення, яка включає комплекс заходів і важелів, що забезпечують встановлення мінімальних рівнів трудових доходів та орендних ставок, застосування відповідних податкових, інвестиційних і кредитних форм підтримки сільськогосподарських товаровиробників, розвиток соціальної сфери села, державну підтримку малого бізнесу на селі, надання селянам соціальних трансфертів і соціального страхування, а також використання інших інструментів макроекономічного й регіонального характеру. Основними напрямками такого регулювання є створення сприятливих умов для агробізнесу, розподіл і перерозподіл доходів на користь бідних, малозабезпечених і незахищених прошарків сільського населення, створення ефективної системи соціального захисту селян на рівні держави і регіону, усунення негативних наслідків ринкових процесів, вирівнювання доходів сільського і міського населення та доходів селян у різних регіонах.

2. В умовах ринкової трансформації аграрної економіки рівень і структуру доходів сільського населення значною мірою визначають їх грошові надходження від реалізації товарної продукції, виробленої в особистих селянських господарствах і доходи від власності на землю та майно колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з цим у наукових дослідженнях і експертних оцінках доцільно використовувати запропоноване у роботі визначення поняття “доходи сільського населення”, уточнене шляхом включення до нього аспектів, пов'язаних з доходами на власність, чистим доходом особистих селянських господарств, а також з фактором часу.

3. Існуючі класифікації доходів населення не відповідають сучасним особливостям і джерелам їх формування у сільській місцевості України. Тому в наукових дослідженнях і в практичній діяльності органів державного управління, доцільно використовувати розроблену у дослідженнях класифікацію доходів сільського населення, яка включає 7 наступних класифікаційних ознак: за формою, джерелом і базою отримання, суб'єктами і методами обчислення і за податковою та юридичною оцінками. Цю класифікацію слід покласти у основу формування національної моделі механізму регулювання рівня доходів сільського населення.

4. В умовах ринкової трансформації економіки динаміка обсягів і структурні зрушення у доходах сільського населення були неоднозначними і характеризувалися переважно негативними тенденціями. Поряд із зростанням номінальних і реальних доходів сільського населення, їх обсяги не були достатніми для забезпечення мінімального рівня життя більшості сільських жителів. Найбільш вагомим фактором, що негативно вплинув на динаміку і структуру сукупних доходів сільського населення, є зниження частки заробітної плати у джерелах їх формування.

5. Методи і бази первинної інформації, що використовуються у вітчизняній практиці в оцінках доходів сільського населення, потребують удосконалення. При визначенні рівня доходів сільського населення доцільно використовувати не персоніфіковані дані податкової адміністрації про сукупний річний дохід громадян. З метою забезпечення співставності доходів різних груп сільського населення при визначенні диференціації рівнів слід застосовувати шкалу еквівалентності.

6. Ринкова трансформація аграрної економіки зумовила процеси розшарування сільського населення за рівнем доходів. Встановлені в дослідженнях коефіцієнти концентрації доходів Джині по сільському і міському населенню для умов 2000 р. і 2005 р. становили відповідно 0,32 і 0,31, а містах – 0,22 і 0,25. Тому диференціація доходів населення у сільській місцевості у 1,50 – 1,24 раза вища, ніж у містах. У зв'язку з цим, доходи

сільського населення слід виділити в окремий об'єкт і пріоритетний напрям державного регулювання.

7. Сучасний механізм регулювання рівня доходів сільського населення хоча й орієнтований на забезпечення його мінімальних життєвих потреб, однак реально не забезпечує селянам мінімального рівня заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму, а тому є неефективним і потребує удосконалення.

8. З метою визначення стратегії і напрямів удосконалення механізму регулювання рівня доходів сільського населення доцільно проводити і використовувати результати опитування домогосподарств про сукупні грошові доходи, що за оцінкою селян забезпечують їх мінімальні потреби. За результатами опитування проведеного в різних районах Кіровоградської області мінімальні потреби селян, залежно від групи їх сімей становлять 300 - 350 грн з розрахунку на одну особу в місяць.

9. Згідно з обґрунтованим у процесі досліджень на прикладі Кіровоградської області прогнозом, результати якого доцільно використовувати як в інших регіонах, так і на рівні держави, розмір мінімального споживчого бюджету однієї особи сільського населення для умов 2007 р. становить 563 грн, а 2010 р. - 937 грн у місяць. При збереженні існуючої тенденції динаміки зарплати сільського населення її рівень у перспективі зростатиме помірними темпами і не забезпечуватиме мінімальних потреб.

10. Формуванню мінімального споживчого бюджету на рівні сільських домогосподарств сприятиме впровадження оптимального набору продуктів харчування. Цей набір, визначений шляхом розв'язання задачі дієти в комплектній постановці, забезпечує одній працездатній особі 3008 ккал і в цінах 2002 р. коштує 82 грн на місяць.

11. З метою удосконалення існуючого механізму регулювання рівня доходів сільського населення слід використовувати макроекономічні фінансові інструменти непрямого впливу, які забезпечать підтримку цін на

продукцію сільського господарства, кредитну підтримку довгострокових інвестиційних проектів сільськогосподарських товаровиробників, формування кредитної інфраструктури на кооперативних засадах, розвиток іпотеки, підвищення рівня страхового забезпечення селян по безробіттю тощо.

12. Низький рівень заробітної плати селян у довготривалому періоді забезпечує їм лише мінімальні розміри пенсій, а пенсійна система не враховує працю сільського населення в особистих господарствах. Тому при встановленні селянам розміру пенсій необхідно враховувати вартість їх праці в особистих господарствах. З цією метою потрібно розробити і ввести в дію відповідний порядок визначення розміру та вартості зазначених альтернативних витрат.

13. Доходи селян на їх власність нині є необґрунтовано занижені (до 1,0 – 1,5 %), що не відповідає нормальним економічним відносинам. Необхідно в період до 2010 року забезпечити поступове підвищення ставок орендної плати за земельні ділянки і майнові об'єкти, передані селянами у користування правонаступникам колективних сільськогосподарських підприємств та іншим користувачам.

14. При формуванні фінансового механізму регулювання рівня доходів сільського населення слід передбачати можливість встановлення мінімального рівня зарплати для сільського населення регіону, забезпечення розвитку соціальної сфери села за рахунок коштів місцевих бюджетів, а також використання інших форм допомоги незахищеним і малозабезпеченим групам сільського населення.

15. Підвищенню рівня доходів селян від сільськогосподарського виробництва у всіх формах господарювання сприятиме усунення міжгалузевих диспропорцій, які зумовили довготривалий диспаритет між цінами на сільськогосподарську продукцію та ресурси й послуги, отримувані з ресурсовиробляючих та послугоутворюючих галузей економіки. Внаслідок міжгалузевих диспропорцій сільськогосподарські працівники щорічно

недоотримають 4 млрд грн заробітної плати, а товаровиробники – 14 млрд грн прибутку. Міжгалузеві диспропорції посилюються в динаміці. Тому в 2006 р. сільськогосподарські товаровиробники отримали прибуток менший на 20 млрд грн.

16. Міжгалузеві диспропорції зумовлюють руйнівні процеси у виробничому потенціалі сільського господарства і соціальній сфері села. За останні 10 років продуктивний капітал у сільському господарстві скоротився у 2 рази, що рівнозначно щорічному вибуттю 20 млрд грн основного капіталу.

17.3 метою усунення міжгалузевих диспропорцій, а, отже, й збільшення доходів сільського населення доцільно використовувати додаткові важелі економічного регулювання, з метою забезпечення у галузях економіки нормального рівня прибутку. Потрібне регулювання здійснювалося у відповідні періоди в США, Японії і країнах Західної Європи.

Розрахунок норми прибутку для сільського господарства слід здійснювати з відображенням у знаменнику формули цього показника вартості основного і оборотного капіталу та землі. В якості нормативного рівня прибутку для сільського господарства слід прийняти середній рівень цього показника по економіці, що буде забезпечувати економічні інтереси селян, власників землі й майна.

Враховуючи, що аграрний блок Уряду України не може самостійно вирішити проблему міжгалузевих диспропорцій, для її вирішення необхідно створити спеціальний державний орган з питань стратегічного регулювання інвестиційно-інноваційного розвитку економіки, зокрема, аграрного сектору. Таким органом може бути спеціальна державна комісія, яка має забезпечити розробку заходів щодо усунення міжгалузевих диспропорцій на користь аграрної сфери і активізації в ній інвестиційних та інноваційних процесів.

18. У розв'язанні проблеми міжгалузевих диспропорцій та підвищенні доходів сільського населення важливу роль може відіграти ринкова система підтримки сільськогосподарських товаровиробників, адекватна за впливом

аналогічним системам, що діють у сусідніх з Україною країнах, зокрема Польщі, Республіки Білорусь, Федеративної республіки Німеччина.

З метою створення достатніх джерел державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні доцільно використати досвід Республіки Білорусь щодо введення спеціального податку на розвиток сільського господарства.

Враховуючи, що сучасний рівень підтримки сільськогосподарських товаровиробників у сусідніх країнах досягає 300 і більше євро на гектар угідь в Україні доцільно запровадити ставку спеціального податку на розвиток сільського господарства в розмірі 2 %, як і в Республіці Білорусь. У цьому випадку суму збору податку з розрахунку на гектар сільськогосподарських угідь може становити 200 євро.

19. Поряд з економічними доходами, в отриманні яких зацікавлені сільські жителі, не менш важливе життєве значення для них мають соціальні доходи та вигоди, пов'язані з використанням об'єктів соціальної сфери села. За економічним змістом державна підтримка соціального розвитку сільських територій є не персоніфікованими доходами селян. Незважаючи на наявність відповідної законодавчо-нормативної бази, основні завдання державної політики щодо збільшення обсягів цих доходів до рівня, що забезпечив би пріоритетність розвитку соціальної сфери села, не виконано. Тому в найближчій перспективі необхідно розробити, а потім реалізувати державну комплексну програму соціально-економічного розвитку українського села, яка б, забезпечила виконання вимог законодавства щодо розвитку соціальної сфери села за рахунок коштів як державного й місцевих бюджетів, підприємств і організацій, так і населення.

20. У системі економічних і соціальних доходів і вигод сільського населення ключове місце займає шляхова мережа й транспортне забезпечення. З метою забезпечення вирішення проблеми доріг у сільській місцевості до 2020 р. необхідно щорічно виділяти на фінансування розвитку шляхової мережі на селі одну третину всіх надходжень до дорожніх фондів.

21. Заходи аграрної реформи щодо приватизації землі та паювання майна не були завершеними, бо селяни поки що не отримали реальних прав управляти доходами на свою власність, яка в ринковій економіці є їх капіталом. Рівень ліквідності об'єктів цієї власності, тобто інвестицій селян, незадовільний, а тому вони не отримують належних доходів на свою власність. У зв'язку із зазначеним органам державної влади й управління сільським господарством слід активізувати організаційну роботу в напрямі впровадження економічно обґрунтованих механізмів відтворення майна спільної власності селян, переданого ними в оренду підприємствам- правонаступникам реорганізованих КСП та іншим підприємствам- користувачам, створення з використанням спільного майна власників майнових паїв сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і формування системи сільськогосподарських та обслуговуючих кооперативів.

22. З метою забезпечення прав селян на доходи та фінансові інвестиції у міжгосподарській сфері та Мінагрополітики України необхідно розробити та впровадити обґрунтовані та законні схеми й механізми завершення врегулювання відносин власності у міжгосподарській сфері, на об'єкти внутрішньогосподарських меліоративних мереж, багаторічних насаджень та інших об'єктів і майнових прав селян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абчук В.А. Экономико-математические методы: Элементарная математика и логика. Методы исследования операций. – С.Пб.: Союз, 1999. – 320 с.
2. Азаров Н., Бондаренко Г., Лекарь С., Лощинин М. Эконометрия физических лиц Украины // Экономист. – 1999. – №12. – С. 37 – 53.
3. Азримиян А.Н. Большой экономический словарь. – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 1248 с.
4. Аникин А.В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. – М.: Политиздат, 1971. – 382 с.
5. Арнольд Когут. До питання матеріального стану середнього класу в Україні // Схід, 1998. – №5(22). – С.19 – 21.
6. Бандур С.І. Радикальне реформування економіки і актуальні проблеми зайнятості населення // Зайнятість і ринок праці. – К., 1996. – Вип. 5. – С.3 – 9.
7. Бандур С.І. Соціальні наслідки приватизації і макроекономічні оцінки та методологія досліджень // Україна: аспекти праці. – 1996. – №1. – С.43 – 46.
8. Бобков В.Н. Система потребительских бюджетов и возможности ее использования в социальной политике // Уровень жизни населения регионов России. – М., 2000. – №7 – 8. – 146 с.
9. Бобров В.Я. Основы рыночной экономики: Пособие. – К.: Либідь, 1995. – 320 с.
10. Богиня Д.П. Формування ринку праці і реформа заробітної плати в Україні: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1995. – 90 с.
11. Богиня Д.П., Пивовар А. В., Шамота В.Н. и др. Активизация человеческого фактора и эффективность труда. – К.: Наук. думка, 1990. – 282 с.
12. Бурак П.И. Региональные программы социального развития в условиях формирования рынка // Российский экономический журнал. – 1996. – №3. – С.18.
13. Бурик А.Ф. Орендні відносини на сучасному етапі розвитку АПК // Вісн. аграр. науки. – 1999. – Спец. випуск. – Вересень. – С. 88 – 91.
14. Бэм-Баверк Е. Капитал и прибыль. История и критика процента на капитал.: Авторизированный перевод со 2-го нем. изд. Л.И. Форберта. – С.Пб.: 1909. – 644 с.
15. Вахрин П.И., Нешиной А.С. Финансы: Учебник для вузов. – М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2000. – 502 с.
16. Венецкий И.Г., Венецкая В.И. Основные математико-статистические понятия и формулы в экономическом анализе. – М.: Статистика, 1974. – 279 с.

17. Волкова Г., Мигранова Л., Римашевская Н. Вопросы методики оценки дифференциации доходов населения // Вопросы статистики. – 1997. – №2. – С.30 – 41.
18. Гасс С. Линейное программирование. – М.: Физматгиз, 1961.
19. Геєць В.М. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя. перспективи). – К.: Логос, 1999. – 500 с.
20. Гладун О., Сотниченко Н. Методологічні підходи до визначення критеріїв бідності і запровадження моніторингу бідності в Україні // Статистика України. – 1998. – №2. – С. 14 – 18.
21. Гнибіденко І., Солдатенков М. Концептуальні напрямки соціальної політики в Україні // Соціальний захист. – 1997. – №6.
22. Декрет Кабінету Міністрів України “Про прибутковий податок з громадян” зі змінами та доповненнями, внесеними Декретом Кабінету Міністрів України від 30 квітня 1993 року № 43-93, Законами України від 1 липня 1993 року №3355-ХІІ, від 14 лютого 1996 року № 46/96-ВР, від 12 вересня 1996 року № 366/96-ВР, від 15 січня 1998 року № 25/98-ВР, від 13 лютого 1998 року № 129/98-ВР, від 11 грудня 1998 року № 312-ХІV, від 23 березня 1999 року № 539- ХІV, від 14 грудня 1999 року № 1288-ХІV, від 2 березня 2000 року № 1523- ІІІ, від 20 квітня 2000 року № 1694-ІІІ, від 14 вересня 2000 року № 1954-ІІІ, від 7 грудня 2000 року № 2136- ІІІ, від 21 грудня 2000 року № 2181- ІІІ // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №46(592). – (спецвип. 66). – С. 2 – 12.
23. Декрет Кабінету Міністрів України “Про страхування” // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №29. – Ст. 320. – С.753 – 765.
24. Дем’яненко В., Скрипниченко М. Моделі прогнозування і регулювання рівня життя // Економіка України. – 1997. – №7 (428).
25. Дем’яненко М.Я., Алексійчук В.М., Борщ А.Г. та ін. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.
26. Джонъ Ингрэмъ. Історія политической экономии // Перевод съ англійскаго подъ редакціей И.И. Янжула, проф. Московскаго университета. Изданіе К.Т. Солдатенкова. – Москва.: Типографія М.П. Щепки – на, Арбат, домъ Каринской, 1891. – 322 с.
27. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – К.: Знання–Прес, 2000. – 209 с.
28. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 186 с.
29. Дмитричев И.И. К вопросу о формировании среднего класса в России // Уровень жизни населения регионов России. – М., 1999. – №5. – С. 5 – 43.
30. Докорінні зміни в соціальному страхуванні Частина друга: Страхування на випадок безробіття // Все про бухгалтерський облік. – 7 березня 2001. – №21(567) (спецвипуск 61). – С.38 – 39.
31. Дробозина Л.А. Финансы: Учебник для вузов. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 2000. – 527 с.

32. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.
33. Загальна декларація прав людини // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1998. – №12. – С. 18–20.
34. Закон України “Про встановлення розміру мінімальної заробітної плати на 2003 рік” // Праця і соціальний захист населення. – 2003. – №2. – С.8.
35. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №21(567) (спецвип. 61). – С.9 – 21.
36. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” зі змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 11 січня 2001 року № 2213-III// Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №21(567) (спецвипуск 61). – С.25 – 36.
37. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” зі змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 21 грудня 2000 року №2180-III, 22 лютого 2001 року №2272-III // Все про бухгалтерський облік. – 2001. №40(586). – С. 3 – 18.
38. Закон України “Про збір на обов’язкове державне пенсійне страхування” // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №40(586). – С. 30 – 33.
39. Закон України “Про оплату праці” //Закони України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – Т.8. – С. 210 – 218.
40. Закон України “Про оренду землі” // Сільські вісті. – 1998. – 23 жовтня.
41. Закон України “Про пенсійне забезпечення” //Закони України. - К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – Т.2. – С. 254–285.
42. Закон України “Про розмір внесків на деякі види загальнообов’язкового державного соціального страхування” // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №21(567) (спецвипуск 61). – С. 37–38.
43. Закон України “Про страхові тарифи на загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №40(586). – С. 19 – 21.
44. Закон України “Про страхування” //Закони України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – Т.10. – С. 89–108.
45. Закон України ”Про зайнятість населення”// Закон України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – Т.1. – С. 252–268.
46. Збірник узаконень і розпоряджень робітника і селянського уряду. – 1918. – № 87–88. – 905 с.
47. Здоровье – 21: Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ (Европейская серия по достижению здоровья для

всех №6), Классификация NLM:WA 540 GA1 // Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро. – Копенгаген, 1999.

48. Иванов Ю.Н. Экономическая статистика.: Учебник. – 2–е изд., доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 480 с.

49. Інструкція “Про порядок обчислення і сплати внесків на загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та обліку їх надходжень до фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування на випадок безробіття” // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №21(567) (спецвип. 61). – С.40 – 46.

50. Інструкція “Про порядок обчислення і сплати збору підприємствами, установами, організаціями та громадянами збору на обов’язкове державне пенсійне страхування, інших платежів, а також обліку їх надходження до пенсійного фонду України” // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №40(586). – С. 37 – 47.

51. Інструкція “Про прибутковий податок з громадян. Затверджено наказом Головної державної податкової Інспекції України від 21 квітня 1993 р. №12”, зі змінами і доповненнями, внесеними наказом від 18 травня 1993 р. №17. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 9 червня 1993 р. за № 64 // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №46(592) (спецвип. 66). – С.13 –40.

52. Кабалина В., Кларк С. Занятость и поведение домохозяйств: адаптация к условиям переходной экономики России. – М.: Российская политическая энциклопедия, РОССПЭН, 1999. – 311 с.

53. Камаев В.Д. Экономика и бизнес. – М.: МГТУ, 1993. – 380 с.

54. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.

55. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей. – К., АУБ, 1999. – 189 с.

56. Кене Франсуа. Избранные экономические произведения: Пер. с франц. / Ред. сост., авт. вступ. статьи с.3–22 и примеч. А.И. Казарин. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 551 с.

57. Коваленко И. “Экономическая таблица” Франсуа Кене и ее современные экономико–математические интерпретации. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967. – 35 с.

58. Колосницына М.Г. Экономика труда: Учебное пособие для студентов бакалавриата экономических вузов. – М.: ИЧП “Изд-во Магистр”, 1998. – 240 с.

59. Колот А. До проблеми вдосконалення практики застосування мінімальної заробітної плати //Економіст. – 1999. – №7.– С.30–45.

60. Конвенция 131 Международной организации труда “Об установлении минимальной заработной платы с особым учетом развивающихся стран”, принятая на 54 сессии Международной организации труда 22 июня 1970 г.

61. Конвенция 26 Международной организации труда “О создании процедуры установления минимальной заработной платы”, принятая

Одиннадцатой Генеральной конференцией Международной организации труда 16 июня 1928 г., вступившая в силу 14 июня 1930 г.

62. Конвенція (№99) про процедуру встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві // Міжнародна Організація Праці, 1919 – 1956, Т.І. – Женева: Міжнародне бюро праці, 1991. – С.1025 – 1030.

63. Конституція України // Закони України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – Т.10. – С.5–40.

64. Костіна Н.І., Алексєєв А.А., Василик О.Д. Фінансове прогнозування: методи та моделі: Навч. посіб. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1997. – 183 с.

65. Краснов Ю.М. Економічні важелі зменшення розшарування населення за доходами // Ж. Україна, – 2003. – № 2. – С. 132–141.

66. Кулько О.В. Посібник з лікувального харчування для дієтичних сестер. – К.: Вид-во Здоров’я. – 1974. – С.157

67. Ламанова Т. Тіньова економіка – визначення, структура, методи, оцінки // Економіка, фінанси, право. – 2000. – № 3.

68. Лестер К.Т. Будущее капитализма: как экономика сегодняшнего дня формирует мир завтрашней // Экономика XXI века. – 1999. – №11. – С.117–140.

69. Лук’яненко А.С. Економічне стимулювання реформування земельних відносин (досвід САТ “Обрій”) // Економіка АПК. – 1998. – №8. – С.22-26.

70. Лоцінін М. Економетрія середнього класу // Економіст. – 1999. – №12. – С.62–75.

71. Лоцінін М. Людські молекули в трохі нагрітій банці // Економіст. – 1999. – №7. – С. 76–82.

72. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. – Т.1,2. – М.: Республика, 1992.

73. Малов В.Н., Кольбер Жан–Батист: Абсолютистская бюрократия и французское общество. – М., 1991. – 240 с.

74. Мандибура В.О. Рівень життя населення та механізми його регулювання: Дис. роб. д-ра екон. наук.: 08.09.01. – К., 1999.

75. Маршалл Альфред. Принципи економічної науки: Реферат підручника В.М. Фещенко (реферат-уклад.) – К.: АДС “УМК Центр”, 2001. – 211 с.

76. Матруевич А.П. Сравнение подходов Е.Слущкого и Дж. Хикса к расчету эффектов дохода и замещения с точки зрения принципа симметрии // Экономика и математические методы. – 1998. – № 32. – Вып. 2. – С.148-153.

77. Мизес Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность. – М., 1993. – С. 113.

78. Микитенко І.А. Формування сукупних доходів і витрат у сільських домогосподарствах // Економіка АПК. – 2000. – №6. – С. 107–111.

79. Миль Джон Стюарт. Основы политической экономии: Пер. с англ. / Общ. ред. А.Г. Милитковского. – М.: Прогресс, 1980. – 495 с.

80. Михайлов Ю. Прискорене реформування АПК – раз коментар, два коментар...// Пропозиція. – 2000. – №2. – С.6–8.

81. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки /За ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АН вищої школи України І.Р. Михасюка. – Львівський нац. ун-тет ім. І. Франка. – Л.: Українські технології, 1999. – 640 с.
82. Мюллер В.К. Англо-русский словарь, 70000 слов и выражений. – 11-е Изд., стереотип. – М.: Сов. энцикл., 1964. – 1192 с.
83. Налоговый кодекс Российской Федерации. – М.: ЗАО Изд. Дом «Главбух», 2002 р.
84. Населення України, 1993 рік /Міністерство статистики України; Відп. за вип. О.М. Гладун та О.А. Колосова. – К., 1994. – 596 с.
85. Нищета переходного периода// Региональное Бюро по Странам Европы и СНГ. – Женева: ООН, июль 1998.
86. Овчарова Л., Турунцев Е., Корчагина И. Бедность: где порог?// Вопросы экономики. – 1998. – №2. – С. 61-72.
87. Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія): Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 1999. – 164 с.
88. Осипова І. Про необхідність реформування програми вибіркового обстежень бюджетів домашніх господарств // Статистика України. – 1998. – №2. – С. 19 – 24.
89. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №21(567) (спецвипуск 61). – С.3 – 8.
90. Павловська Н., Павловська О. Удосконалення політики зайнятості населення на основі реальної оцінки вартості робочої сили // Україна: аспекти праці. – 2000. – №4. – С. 9
91. Парфенова И.И. Социально-экономические проблемы воспроизводства рабочей силы и рынков труда в странах с переходной экономикой. – Х.: Бизнес Информ. – 256 с.
92. Петти Вильям. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 322 с.
93. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: Пер. с англ. – Т.1. – М.: Прогресс, 1985. – 512 с.
94. Плетеницька С.М. Орендні відносини у сільськогосподарському виробництві: Автореф. дис. роб. канд. екон. наук: 08.07.02. – Ін-т аграрної економіки УААН. – К., 2001. – 20 с.
95. Подузов А.А., Кукушкин Д.К. Шкала эквивалентности как инструмент измерения уровня жизни // Проблемы прогнозирования. – М.: МАИК Наука/Интерпериодика, 2000. – С.108 – 122.
96. Посошков И.Т. Книга о скудности и богатстве и другие сочинения / Редакция и комментарии доктора исторических наук проф. Б.П. Кафенгауза. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1951. – 409 с.
97. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2000 р. № 1423 “Порядок визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від

нешасного випадку на виробництві та професійного захворювання” // Все про бухгалтерський облік. - 2 травня 2001 №40(586). – С. 25 - 29.

98. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. №656.

99. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. № 672 “Про проведення перерахунку обсягів натуральної та відробіткової форм оплати за оренду земельної частки (паю) у грошову.”

100. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1998 р. № 1740 “Порядок сплати збору на обов’язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій” // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – №40(586). – С. 33 – 36.

101. Постанови Кабінету Міністрів “Про зміни та доповнення до “Закону про прибутковий податок з громадян” за період з 01.01.1993 року по 01.09.1996 року включно.

102. Прибуткова І.М. Основи демографії: Посіб. для студентів гуманітарних і суспільних ф-тів вищих навч. закладів. – К.: “АртЕк”, 1995. – 256 с.

103. Программа развития реального сектора экономики (предложения отечественных производителей). // Российский экономический журнал. – М., 2000. – №4. – С.9.

104. Райцин В.Я. Математические методы и модели планирования уровня жизни. – М.: Экономика, 1970. – 272 с.

105. Ревенко А. Бідні верстви населення в Україні (за даними досліджень сімейних бюджетів Держкомстатом України)//Україна: аспекти праці. – 1997. – №7. – С. 13-25.

106. Рекомендация 135 Международной организации труда “Об установлении минимальной заработной платы с особым учетом развивающихся стран”, принятая на 54 сессии Международной организации труда 22 июня 1970 г.

107. Реструктуризація матеріально-технічної бази агропромислового комплексу. – К.: ІАЕ УААН, 1997. – 296 с.

108. Ржаницына Л. Бедность в России: масштабы, последствия, пути сокращения //Проблемы прогнозирования. – 1997 – №5. – С.119 – 126.

109. Рикардо Д. Сочинения. / Под ред. чл.-кор. Академии наук СССР М. Н. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1961. – 271с.

110. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 травня 2002 р. №270-р “Про організаційні заходи щодо забезпечення виконання Указу Президента України від 2 лютого 2002 р. № 92”.

111. Рувинская Л.М., Бородина Ф.М. Исследование структурных сдвигов в потреблении на основе анализа семейных бюджетов / Сиб.отд.АН СССР, сб. науч. тр. – Новосибирск: Наука, 1988. – С. 275.

112. Рынок труда и доходы населения: Учебное пособие/ Ред. Н.А.Волгин. – М.: Филинь, 1999. – 280 с.

113. Сабанти Ю.М. Теория финансов: Учебное пособие. – 2-е изд. – М.: Менеджер, 2000. – 192 с.

114. Саблук П.Т. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях та відповідях) / За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 1999. – 592 с.
115. Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Лузан Ю.Я. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян (за матеріалами обстеження). – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 378 с.
116. Савченко П., Федорова М., Шелкова Е. Уровень и качество жизни: понятия, индикаторы, современное состояние в России // Российский экономический журнал. – 2000. – №7. – С.66 – 72.
117. Саенко Ю.И. Моделирование показателей развития социальной инфраструктуры. – К.: Наук. думка, 1991. – 243 с.
118. Саенко Ю. Феномен і особливості бідності в Україні // Україна аспекти праці. – 1997. – №7. – С. 11 – 12.
119. Салий Г. Теневики всех стран, объединяйтесь // Бизнес. – 1996. – №19.
120. Саловська Л. Аналіз структури доходів сільського населення на прикладі Кіровоградського регіону // Наук. пр. Кіровоградського держ. техн. ун-ту. Сер.: “Економічні науки”. – Ч. II. – Кіровоград РВЛ, 2003. – Вип. 4 – С. 230 – 234 (0,3 д.а.).
121. Саловська Л. Використання методів перетворення розподілів при розрахунках доходів сільського населення (регіональний аспект) // Модели управления в рыночной экономике. Специальный выпуск. – Донецк, 2002. – С.313–324.
122. Саловська Л. Метод вимірювання рівня життя в залежності від доходу. // Держава та регіони. Сер.: “Економіка та підприємництво”. – 2002. – №1. – С.97–100.
123. Саловська Л. Методичні підходи до обчислення рівня диференціації доходів населення (регіональний аспект) // Наук. пр. КДТУ. Сер.: “Економічні науки”. – Кіровоград: КДТУ, 2002. – Вип. 3. – С. 237– 243 (0,37 д.а.).
124. Саркисянц Г.С. Народное благосостояние в СССР. – М.: Экономика, 1983. – 280 с.
125. Саркисянц Г.С. Главные направления повышения благосостояния советского народа. – М., 1985. – 311 с.
126. Свенсон Бу. Экономическая преступность: Пер. со шведского. – М: Прогресс, 1987. – 160 с.
127. Сей Ж.Б. КАТИХИЗИСЪ политической экономии или краткое учение о составлении, распределении и потреблении богатствъ въ обществъ: Переводъ съ французскаго. – Санктпетербургъ: Въ типографіи III отделения собственной Е.И.В. Канцелярии, 1833. – 255 с.
128. Склярская В.А. Экономика и социология труда: Учебное пособие. – М. : Изд-во “УРАО”, 1998. – 176 с.
129. Слуцкий Е.Е. К теории сбалансированного бюджета потребителя. // Экономико-математические методы. – М., 1963. – Вып.1. – С.243–245.

- 130.Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. Кн.1. – М.: Ось–89. – 256 с.
- 131.Смолянський Б.Л., Абрамова Ж.И. Справочник по лечебному питанию для диет-сестер и поваров. – Л.: Медицина, 1984. – 304 с.
- 132.Сокалік М.Л. Оцінка бідності в Україні // Економіка України. – 1998. –№1. – С. 64–73.
- 133.Соколик М.П. Основні макропоказники рівня життя населення України: тенденції та перспективи //Актуальні проблеми економіки. – 2001. – №3-4. – С. 47–58.
- 134.Соколинский В., Исалова М. Экономическая политика спецкурс // Российский экономический журнал. – 1995. – №11. – С. 98–107.
- 135.Статистичний щорічний України за 2000 рік. – К.: УРЕ, 2001. – 598 с.
- 136.Статистичний щорічний України за 2001 рік. –К.: Техніка, 2002. – 644 с.
- 137.Степанова Т.Н., Мудракова Е.И. Методологические и методические основы построения минимального потребительского бюджета и бюджета высокого достатка // Уровень жизни населения регионов России. – 2000. – №7–8. – С.42–79.
- 138.Суворов А.В. Методологические проблемы прогнозирования уровня жизни населения //Проблемы прогнозирования. – М.: МАИК “Наука – Интерпериодика”, 2000. – №1. – С. 22 – 38.
- 139.Терлемезян Т., Мірзоян Д. Вимір “тіньової” економіки на прикладі Вірменії // Статистика України. – 1998. – №2. – С. 30 – 33.
- 140.Тимофеев А.В. Дифференциация доходов и уровня заработной платы работников промышленности // Проблемы прогнозирования. – М.: МАИК, «Наука», 1999. – С. 129–135.
- 141.Турчинов Олександр Валентинович. Тіньова економіка (методологія дослідження та механізми функціонування): Дис. роб. д-ра екон. наук: 08.01.01. / Київський нац. екон. ун-т – К., 1997.
- 142.Тюрго А.Р. Избранные экономические произведения. – М.: Соцэкгиз,1962. – 196 с.
- 143.Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо підвищення рівня захисту майнових прав сільського населення” від 3 грудня 1999 року № 1529/99.
- 144.Указ Президента України “Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки” // Сільський час. – 2001. – 2 лют.
- 145.Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” // Урядовий кур’єр . – 1999. – 8 груд.
- 146.Указ Президента України “Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні” //Офіційний вісник. – 1998. –№15. – Ст.569. – С.17–23.

147. Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки” від 21 лютого 2002 року № 170/2002.

148. Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян–власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)” від 2 лютого 2002 року № 92/2002-11-25.

149. Федоров М.М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві (теорія, методологія, практика): Автореф. дис.роб. д-ра економ. наук: 08.06.01 / Ін-т аграрної економіки УААН. – К., 1998. – 41с.

150. Фільштейн Л.М. До проблеми розробки економічних механізмів управління самоврядними територіями // Наук. пр. КДТУ, 2000. – Вип. 8. – С.3–7.

151. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 206 с.

152. Фридмен М. Избранные труды // Вопросы экономики. – 1989. – №12. – С.142-148

153. Хансен Элвин. Послевоенная экономика США (Ее характеристика и проблемы): Пер. с англ. Ю.В. Бородина/ Ред. И.Г. Алексеев. – М., Прогресс, 1966. – 176 с.

154. Хикс Джон Р. Стоимость и капитал: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Энтова. – М.: Прогресс, 1993. – 488 с.

155. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1998. – 240 с.

156. Чепурин М.Н., Киселева Е.А. Курс экономической теории: Учебник. – 4-е изд., доп. и перераб. – Киров: АСА, 2001. – 752 с.

157. Чистов С.М., Никифоров А.Є., Куценко Т.Ф. та ін. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.

158. Шишкін В.С. Концептуальні та методологічні підходи до вивчення регіональних особливостей людського розвитку // Статистика України. – 2000. – №1. – С- 30 – 37.

159. Шуляк П.Н., Белотелова Н.П., Финансы: Учебное пособие (с применением структурно–логических схем). – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд. Дом «Дашков и К^о», 2001. – 452 с.

160. Эклунд К. Эффективная экономика - шведская модель: (Экономика для начинающих и не только для них...): Пер. со швед / Авт. предисл. В.В. Попов, Н.П. Шмелев; Науч. ред. А.М. Волков. – М.: Экономика, 1991. – 349 с.

161. Эрхард Л. Благосостояние для всех: Пер. с нем. - М.: Пресс, 1991. – 332 с.

162. Яковлев Р. Оплата праці в умовах криміналізованої економіки постсоціалістичних держав // Україна: аспекти праці. – 2000. – №5. – С.20.

163. Adams F.G. The macroeconomic impacts of increasing the minimum wage // J.of policy modeling. N.Y.: 1989. Vol.11, №2.-P.179-189.

164. D. Stingler. The Cost of Subsistence. - “Journal of Farm Economic”, v. XXVII, May 1945, № 2.

165. Kumaratunga, C. Improving health at low cost. lessons and challenges from Sri Lanka // Address delivered at the Asian Development Bank Seminar on “Health in Developing Asia: Seizing the Opportunities”, Geneva, 28-30 April 1998

166. Preparation and use of food-based dietary guidelines: report of a joint FAO/WHO consultation (who technical report series: 880) World Health Organization Geneva, 1998

167. Stigler D. The Cost of Subsistence. – “Journal of Farm Economics” v. XXVII, May 1945, №2.

168. The management of nutrition in major emergencies // World Health Organization Geneva, 2000

169. Thurow L.C. The Future of Capitalism. How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World // L., Nicolas Brealey Publishing, 1996. Copyright.

170. WHO Library Cataloguing in Publication Data // Joint FAO/WHO Consultation on Preparation and Use of Food-Based Dietary Guidelines (1995: Nicosia, Cyprus)

171. Постанова Кабінету Міністрів України “Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки” від 28 лютого 2001 року №177.

172. Примірне положення про Фонд відтворення орендованих основних засобів, затверджене наказом Мінагрополітики від 1 липня 2003 р. №210.

173. Рекомендації щодо формування та використання Фонду відтворення орендованих основних засобів, що знаходяться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств / ННЦ “Інститут аграрної економіки”. – К., 2005. – 30 С.

174. Ролінський О.В. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських виробничих кооперативів : Автореф. дис. роб. канд. екон. наук / ННЦ ІАЕ. – К., 2005. – 20 С.

175. Рекомендації щодо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з використанням майнових паїв або часток в майні, що знаходиться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств, затверджені наказом Мінагрополітики від 18 березня 2003 року №67.

176. Закон України “Про внесення змін до деяких Законів України щодо державної реєстрації суб’єктів підприємницької діяльності” від 21 вересня 2000 року №1987 – III (із змінами і доповненнями).

ЗМІСТ		Стор.
ПЕРЕДМОВА		3
1.	Пошук шляхів підвищення рівня доходів сільського населення – важливе завдання аграрної економічної науки.....	3
2.	Творча співпраця університету та наукового закладу дає вагомі результати.....	7
ВСТУП		9
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ.....		12
1.1.	Теоретичні засади регулювання доходів сільського населення.....	12
1.2.	Доходи сільського населення як об’єкт регулювання.....	29
1.3.	Механізм регулювання рівня доходів сільського населення.....	44
РОЗДІЛ II. СУЧАСНІ УМОВИ Й ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ.....		61
2.1.	Умови формування, сучасний рівень та диференціація доходів сільського населення.....	61
2.2.	Оцінка практики регулювання рівня доходів населення.....	82
РОЗДІЛ III. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ.....		93
3.1.	Обґрунтування перспективного рівня доходів сільського населення.....	93
3.2.	Удосконалення механізму державного регулювання рівня доходів сільського населення.....	105
3.3.	Забезпечення мінімального рівня доходів сільського населення в регіоні.....	118
3.4.	Забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва шляхом усунення міжгалузевих диспропорцій.....	138
3.5.	Інвестиційна підтримка розвитку соціальної сфери села.....	151
РОЗДІЛ IV. ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ СЕЛЯН НА ЇХ КАПІТАЛ У СПІЛЬНІЙ ЧАСТКОВІЙ ВЛАСНОСТІ.....		161
4.1.	Формування та використання фонду відтворення орендованого майна спільної власності селян.....	161
4.2.	Формування доходів селян шляхом створення на основі їх спільного майна сільськогосподарських виробничих кооперативів.....	179
4.3.	Забезпечення прав селян на доходи та фінансові інвестиції у міжгосподарській сфері.....	192
ВИСНОВКИ		204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		210

Наукове видання

**Кісіль Микола Іванович
Саловська Леся Віталіївна**

РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Монографія

Редактор О.О.Аврамчук
Технічний редактор А.М.Артеменко
Комп'ютерна верстка.....С.М.Ковальов

Підп. до друку Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. Обл.-вид. арк. Тираж 1500 пр. Зам.

Видання та друк - Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”
03127, м. Київ – 127, вул. Героїв Оборони, 10.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2065 від 18.01.2005 р.